

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

3/2013

číslo 116

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

OBSAH:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA.....	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	3
SYSTEM EKONOMICKÝCH ZÁKONŮ (JAN ZEMAN)	3
O TOM, CO NECHÁPOU A ČEMU MOŽNÁ, JAK SE MI ALEŠPOŇ ZDÁ, NEMOHOU ANI POROZUMĚT POSTMODERNÍ „KRÁSNÉ DUŠE“, ANEB STRUČNÝ NÁSTIN KRITICKÉHO ROZBORU „KRITIKY“ MARXISTICKÉHO POJETÍ PRACOVNÍ TEORIE HODNOTY ZE STRANY KARLA DOLEJŠÍHO (FRANTIŠEK NEUŽIL)	16
TRENDY FLEXIBILITY TRHU PRÁCE TEXTILNÍHO-ODĚVNÍHO-KOŽEDĚLNÉHO ODVĚTVÍ V ČR (PETR MAKOVSKÝ, IRENA WAGNEROVÁ)	24
<i>Flexicurity jako vděčné téma (Pavel Janíčko)</i>	37
3. RECENZE	38
VÝZNAMNÝ PŘÍSPĚVOK K PROBLEMATICE GLOBALIZACE (VLADIMÍR ĎURČÍK).....	38

MARATHON

Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík

jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Vladimír Prorok

e-mail: prorok@vse.cz

Pavel Širůček

e-mail: sirucek@vse.cz

Radim Valenčík (224933149)

e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16

110 00 Praha 1

tel.: 224933149

e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává první číslo časopisu Marathon za rok 2012. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).
- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (4/2013) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. července 2013.
- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.
- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R. Valeník).
- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.
- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.
- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.
- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované, zpravidla včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Radim Valeník

Na příspěvky J. Zemana i F. Neuzila jsem měl značné pochybnosti. Vůbec mi nejde o to, že se hlásí k pokračování tradice myšlení založené K. Marxem. Takové příspěvky uveřejňujeme a budeme uveřejňovat nadále. Ale něco mě na nich „nesedělo“ (a nesedí). Původně jsem chtěl napsat polemický rozbor jednoho i druhého, ale vzhledem k jejich obsáhlosti a nedostatku času jsem se rozhodl odložit tento záměr na později. Navíc to, že na nich něco „nesedí“ jsem spíše cítil, aniž bych byl schopen přesně vysvětlit a popsat, co. Na půdě vědy se přitom máme vyjadřovat jasně a nenechat se unést ideovým zabarvením či vyzněním, a to v žádném směru (ani pozitivním, ani negativním).

Shodou okolností v tentýž den, co jsem oba články studoval, jsem byl vpoledvečer na odborné diskusi, ve které byly problémy současného ekonomického vývoje nahlíženy prizmatem Rakouské ekonomické školy (rozvíjené po linii Mises-Hayek-Rothbard). A měl jsem stejný pocit, že mi zde něco „nesedí“. Přitom oba přístupy jsou nejen zcela odlišné, ale přímo protichůdné.

Díky tomu, že jsem měl možnost porovnat v krátkém čase obojí, mohu aspoň trochu zformulovat, o co jde. Obojí nabízí univerzální přístup k řešení problémů, obojí je však postaveno mimo čas a prostor:

- Nereflektuje zásadní proměny společnosti v tom smyslu, že postupné narůstání současných problémů je dáno právě tím, že setrvačný vývoj již vyčerpal svoje možnosti. (Zejména u současné interpretace marxismu tento nedostatek dost překapuje, protože K. Marx a třeba u nás na něj navazující R. Richta postupovali přímo opačně – z pochopení nazrále změny odvozovali systém poznání.)

- Nevraživost vůči alternativním pohledům – zejména těm, které jsou dané koncepci blízké. V teoretickém „purismu“, v „očistě“ od všech „teoretických zaváhání“ se spatřuje předpoklad prosazení toho, o co jde.

- Nenabízí se reálná cesta změny (odpověď na otázku, kdo a jak změnu provede). Otázka, jak a kdo změnu provede, není organickou součástí vědecké koncepce, která se ovšem deklaruje jako univerzální.

- Přehlížení se některé zásadní reálné společenské problémy, na jejichž řešení v rámci daného přístupu neexistuje dostatečně účinný lék.

Pokud mi to vyjde, v příštím čísle se pokusím svá tvrzení – pokud jde o již zmíněné materiály J. Zemana a F. Neužila – doložit a rozvinout. Nyní to dávám jen jako námět čtenářům. Třeba se mnou nemusí souhlasit.

3. číslo letošního roku obsahuje též zajímavý rozbor problematiky flexibility na konkrétním příkladu, ke kterému se vztahuje i kritická reflexe. Uzavírá jej vhodně tematicky zaměřené recenze k problematice globalizace

2. Hlavní materiály

Systém ekonomických zákonů

Jan Zeman, CSc.

Rozvoj ekonomiky i společnosti je zásadně ovlivňován působením ekonomických zákonů. Společnost může na základě poznání objektivnosti působení ekonomických zákonů využívat jejich působení ve svůj prospěch a urychlovat tak svůj rozvoj. Pokud tak nečiní, ať už pro nedostatečné poznání nebo protože působení ekonomických zákonů je v rozporu se zájmy vládnoucí třídy či skupiny, ekonomické zákony působí živelně za zády společnosti, brzdí její rozvoj a způsobují jí značné ekonomické i jiné ztráty.

Přestože problematika ekonomických zákonů byla ekonomickou teorií i praxí reálného socialismu před rokem 1989 značně zkompromitována, současná hluboká všeobecná krize kapitalismu znovu a ještě naléhavěji ukazuje, že neznalost a ignorování ekonomických zákonů způsobuje velké ekonomické i mimoekonomické ztráty a vede stávající vyspělé kapitalistické státy Evropy a USA do záhuby. Je zbytečné si stěžovat při vyslovení sousloví *ekonomické zákony* na kopřivku, když se loď euroamerické civilizace potápí a neznalost a ignorace objektivního působení ekonomických zákonů má na tom nemalý podíl. Lidé si musí uvědomit, že i tržní ekonomiku vyspělých kapitalistických států zásadně ovlivňuje působení souboru ekonomických zákonů, zejména zákon hodnoty, zákon maximalizace zisku, zákon přirozené akumulace kapitálu a samozřejmě zákona oběhu neplnohodnotných peněz.

Ekonomické zákony jsou objektivní nutně dlouhodobě působící společensko ekonomické vztahy mezi jednotlivými ekonomickými subjekty společnosti, které regulují nejpodstatnější aspekty jejich ekonomické činnosti. Obvykle působí soubor ekonomických zákonů. Prosazují se cestou neustálého porušování těchto zákonitostí jako dlouhodobá tendence.

Ekonomické zákony popsali v první řadě K. Marx a B. Engels v Kapitálu a v dalších svých pracích. Od některých omylů, které přinesla pozdější doba, ekonomické zákony očistil Z. Hába.

1) Ekonomické zákony obecně

Posledním významným buržoazním ekonomem, který vědecky rozpracovával problematiku ekonomických zákonů, byl D. Ricardo. Působil v první čtvrtině 19. století. Po jeho smrti ekonomické zákony solidně rozpracovávala jen marxistická literatura. V první řadě jde o základní ekonomické dílo K. Marxe a B. Engelse Kapitál. Z novější literatury jde zejména o dílo Z. Háby: Socialismus - systém ekonomických zákonů. Totiž, zkoumání ekonomických zákonů po smrti K. Marxe a B. Engelse se neobešlo bez řady omylů, s kterými je nutné se rozejít.

Velká část buržoazních ekonomů objektivní existenci ekonomických zákonů buď popírá, nebo zásadně redukuje, čímž si uzavírá cestu k analýze nejpodstatnějších zákonitostí rozvoje ekonomiky. Má-li obhajovat věčnost kapitalismu, nemá jinou možnost. Hluboká všeobecná krize kapitalismu ale žádá důkladné poznávání a využívání ekonomických zákonů. Nové jsou jen zvýšená naléhavost zkoumání ekonomických zákonů a potřeba spojit jejich analýzu s analýzou problémů (trvale) udržitelného vývoje (rozvoje).

Základní metodou zkoumání ekonomických zákonů zůstává dialektický a historický materialismus. Výchozí bodem je filosofie **biocentrismu**, tj. že základem všeho je příroda, člověk je jen její součástí, je na ní bytostně závislý a v zájmu svého přežití ji nesmí narušit nad míru únosnou. Problematická je **theocentrismu** je zřejmé: v podstatě nic neřeší. Podle theocentrismu nad Zemí a lidstvem bdí Bůh či vyšší ideální princip duchovní povahy, ale jen kdysi dávno uvedl svět do pohybu a dál už jen přihlíží k lidské činnosti. Problematická je **antropocentrismu** (člověk vládcem přírody, kterému se vše podřizuje) je dána zásadní závislostí lidstva na stavu biosféry, zvláště pak globálních životodárných ekosystémů planety Země, které vytváří příznivé podmínky pro

život na Zemi. Pokud lidstvo nenapravitelně naruší globální životodárné ekosystémy (činí pro to velmi mnoho), zahyne. O jisté závislosti lidstva na kosmu, zvláště pak na Slunci, spor nikdy nebyl, ale ta byla stálá a ani dnes ji lidstvo neohrožuje.

Ekonomické zákony nelze pojímat kauzálně, tj. jako nutnost přímého vztahu *příčiny a následku*, ale vždy jen jako objektivní dlouhodobé tendence v rozvoji vztahů společenské výroby, rozdělování, směny a spotřeby, které se realizují pouze v dlouhodobém průměru, neustálým porušováním těchto tendencí, prostřednictvím více méně subjektivní činnosti lidí. V každém okamžiku působí ne jeden, ale určitý soubor ekonomických zákonů. Jednotlivé ekonomické zákony přitom často působí proti sobě. Jejich působení mohou narušovat vnější neekonomické vlivy (válka, neúroda, epidemie atd.).

Tak ekonomické zákony pojímali K. Marx a B. Engels a jejich následovníci.

Závažné spory se vedou o počet a význam jednotlivých ekonomických zákonů. Celkově lze říci, že význam ekonomických zákonů roste s jejich obecností, resp. význam zákonů regulujících dílčí ekonomické vztahy bývá malý, pokud vůbec o ekonomické zákony jde.

Některé uváděné ekonomické zákony nejsou reálně ekonomickými zákony, ale banalitami nebo byly na banalitu z vulgarizovány, např. tzv. zákon proporcionality v někdejší politické ekonomii socialismu. O skutečnosti, že se každá výroba může realizovat jen v určitých proporcích, není pochyb.

Ekonomické zákony jsou různé. Za důležité kritérium dělení ekonomických zákonů považují míru jejich obecnosti, podle níž rozlišujeme:

a) - **obecné ekonomické zákony**, tj. zákony, které platí v každé ekonomice, v každém typu společnosti, v každé společensko ekonomické formaci. Jde o **zákon ekonomie času**, který je základní ekonomický zákon každé lidské společnosti, o **zákon růstu společenské produktivity práce**, o **zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil** a o **zákon růstu pravých lidských potřeb**.

Rozbor ekonomických zákonů a podmínek udržitelného vývoje mě vede k závěru, že obecné ekonomické zákony, tj. zákony, jež se prosazují při každé výrobě bez ohledu na konkrétní společensko ekonomickou formaci - zákon ekonomie času, zákon růstu společenské produktivity práce a zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil - nevytváří zásadní překážky pro prosazení udržitelného vývoje. Zákon ekonomie času, tj. tendence z hospodářňovat výrobu, jež se odráží v růstu společenské produktivity práce a v poklesu měrných nákladů výroby včetně poklesu výrobní spotřeby surovin a energie a produkce odpadů, udržitelný vývoj neohrožuje, stejně tak závislost výrobních vztahů na charakteru výrobních sil. Zákon růstu pravých lidských potřeb bude podrobněji vysvětlen v třetí části tohoto článku.

b) - **ekonomické zákony platné ve více typech společnosti**. Jde o zákon hodnoty a o zákon oběhu neplnohodnotných peněz, které v různém rozsahu působily a působí v asijské, otrokářské, feudální, kapitalistické i v nižším stádiu komunistické společensko ekonomické formace - socialismu,

c) - **ekonomické zákony specifické jen pro jeden typ společnosti**. Jde např. o zákon maximalizace nadhodnoty (zisku) a o zákon přirozené akumulace kapitálu za kapitalismu, o zákon plánovitého rozvoje komunismu,

d) - **ekonomické zákony specifické pro jedno stádium jedné společensko ekonomické formace**. Jde např. o zákon sestupné tendence míry zisku, objevený D. Ricardem, který prokazatelně působil v kapitalismu volné soutěže v 18. a v 19. století, ale jeho působení nelze prokázat v monopolním kapitalismu 20. století. Jen v nižším stádiu komunismu – socialismu - působí zákon rozdělování podle práce. V jeho vyšším stádiu, tj. vlastním komunismu, pokud vznikne, bude místo něj působit specifický zákon rozdělování podle pravých lidských potřeb,

e) - **ekonomické zákony regulující dílčí oblasti reprodukčního procesu**. Toto dělení se z hlediska obecnosti liší tím, že reguluje jen určitou dílčí část společenského reprodukčního procesu. Může působit i ve více společensko ekonomických formacích. Příkladem je **kvantitativní zákon oběhu neplnohodnotných peněz**, který popsal K. Marx. Říká, že jich může nominálně obíhat jen tolik, kolik by místo nich jinak obíhalo zlata, resp. nadměrná emise papírových peněz vyvolává jejich znehodnocení růstem cen, inflací.

2) Ekonomickými zákony nejsou:

a) tzv. Malthusův populační zákon.

T. R. Malthus počátkem 19. století tvrdil, že se lidé rozmnožují geometrickou řadou, zatímco zdroje potravin rostou jen řadou aritmetickou, lineární. Vzniká tak zákonitě nedostatek potravin a dalších životních potřeb. Rozpor mezi nadbytečným obyvatelstvem a nedostatečnými zdroji obživy se pak řeší podobně jako v přírodě: přežijí jen ti nejsilnější. Slabí umírají hladem, bídou, nemocemi, válkami. Přebytečné obyvatelstvo se musí redukovat.

K. Marx při rozboru Malthusova populačního zákona shledal, že byl učiněn na základě značně neobjektivních dat. Malthus vycházel z růstu počtu obyvatel USA. Přitom nebral v úvahu velký vliv přistěhovalectví. Malthusův zákon tudíž nelze prokázat.

Nelze tvrdit, že by neexistoval na řadě míst na Zemi problém přelidnění. Klasicky ve velkých městech. Tento problém je ale řešitelný soubory spravedlivějším rozdělováním (je absurdní, aby chudí umírali hladem a bídou a boháči si žili v přepychu) a zvyšováním životní úrovně chudých. Pokud se odstraní bída, rozhodující část lidí dobrovolně sníží svou porodnost. Bída totiž stimuluje velký počet dětí (aby aspoň některá přežila a postarala se v budoucnu o nemohoucí nezajištěné rodiče) a vysoká porodnost plodí zpětně bídu (uživit velký počet dětí a dát jim slušnou životní úroveň bývá nemožné). Vyspělé kapitalistické státy dnes mají problém opačný: nízká porodnost nezabezpečuje ani prostou reprodukci počtu obyvatel, což pak řeší v řadě směrů problematickým přistěhovalectvím.

b) tzv. Sayův zákon klesajících výnosů

J. B. Say popsal situace, kdy další vklady kapitálu do výroby nepřináší vyšší míru zisku, ale s rostoucími vklady kapitálu se zisk relativně a někdy i absolutně snižuje. V ekonomické literatuře se píše o Sayově zákonu klesajících výnosů. Může se objevovat i v modifikacích, např. jako zákon klesající efektivity vkladů do životního prostředí. Kritický rozbor této modifikace, viz Zeman 1983.

Ekonomické rozborů ukazují, že uvedená situace zejména krátkodobě nastává. Dílčí případy klesajících výnosů nemají ale dlouhodobý či trvalý charakter. Vývoj je nerovnoměrný, zejména inovace vysokých řádů revolucionují výrobu a zvyšují její výnosnost v ekonomickém smyslu. Vyskytují se ale v čase nepravidelně. Dílčí krátkodobé poklesy výnosnosti kapitálu nelze vydávat za ekonomický zákon.

c) tzv. zákon proporcionality, popisovaný některými autory též jako zákon plánovitého proporcionalního rozvoje

V marxistické literatuře zejména 50. let se často psalo o zákonu proporcionality, resp. o zákonu plánovitého proporcionalního rozvoje. Jak ukázal správně Z. Hába, jde o omyl. Proporcionalita znamená, že se každý proces společenské výroby, rozdělování, směny a spotřeby uskutečňuje v určitých proporcích. Ty mohou vznikat jako chtěný či nechtěný výsledek předchozího (ex post - takové jsou proporce a tím i proporcionalita vždy, reálně jde o banalitu) nebo uvědomělou plánovací řídicí činností lidí – ex ante. Socialističtí političtí ekonomové měli na mysli zejména vytváření proporcionality ex ante na národohospodářské úrovni. Konečně, proto mnozí psali o zákonu plánovitého proporcionalního rozvoje. Nástrojem vytváření proporcí měl být vždy státní centrální plán, resp. plánování.

Tomu lze mnohé vytknout. Jednak to s vytvářením proporcí ex ante pomocí plánu za dosavadního reálného socialismu bývalo různé – byly oblasti, které se dařilo proporcionalně rozvíjet:

- velmi dobře (školství, zdravotnictví, zemědělství, doprava atd.),
- s problémy (klasicky mnohá průmyslová výroba),
- vůbec (vytváření proporcí ve vztahu k ekologii, resp. životnímu prostředí, nejen v někdejší Československu prakticky chybělo).

Jednak se proporce národního hospodářství vytváří i jinými nástroji než národohospodářským plánováním:

- ekonomickými nástroji,
- regulací nebo i vytvářením cen,
- územními plány,
- organizační činností atd.

Určité formování národohospodářských proporcí rozvoje ekonomiky ex ante zná i kapitalismus i předkapitalistické společensko ekonomické formace. Stát stavěl či zásadně usměrňoval výstavbu železnic, silnic a jiné dopravní sítě, podporoval vědu, školství, zdravotnictví atd., více či méně přerozděloval nově vytvářené hodnoty, zbrojil, vedl koloniální a jiné války o ropu a jiné suroviny atd.

Formování proporcí na národohospodářské úrovni není výlučným specifickým socialismu a komunismu. Hlasatelům zákona plánovitého proporcionalního rozvoje jde samozřejmě o vysokou míru oné proporcionality, která by měla být vlastní komunistické společenské formaci. Podle dostupných dat lze tvrdit, že vytváření národohospodářských proporcí ex ante bylo za reálného socialismu vyšší než v státně monopolním kapitalismu. K optimální proporcionalitě mělo daleko a s rozvojem reálného socialismu se mu spíš vzdalovalo, neboť narůstalo uspokojování nepravých, falešných potřeb lidí.

Stejně jako Z. Hába mám za to, že zákon plánovitého proporcionalního rozvoje nelze prokázat, resp. že působí jen zákon plánovitého rozvoje.

3) Zákon růstu pravých lidských potřeb

Vážné problémy vznikají s pojmáním obecného ekonomického zákona růstu (lidských) potřeb. Nepříjemné je pojmání zákona růstu společenských potřeb jako potřeb vymezených koupěschopnou poptávkou, neboť je silně deformována:

- způsobem rozdělování nově vytvářených hodnot,
- prioritami států a dalších veřejných subjektů,
- vymýváním mozků komerční reklamou a dalšími nedokonalostmi společensko ekonomického mechanismu.

Nepřijatelné je ale i pojmání potřeb jako jakýchkoliv potřeb lidí. Proto jsem zákon růstu potřeb upřesnil jako zákon růstu pravých lidských potřeb, nikoliv jakýchkoliv lidských potřeb či potřeb vymezených koupěschopnou poptávkou.

Uspokojováním pravých lidských potřeb rozumí T. Husák „spotřebu předmětů, sloužících zdravým fyziologickým, kulturním a sociálním potřebám, při jejichž výrobě a spotřebě není způsobována společností ztráta větší než je prospěch bezprostředního spotřebitele. Ostatní formy spotřeby jsou z celospolečenského hlediska v nejlepším případě neúčinné. Jde zejména o:

1) spotřebu, která je jednotlivcem vyhledávána, neboť odpovídá některým jeho přirozeným sklonným a slabostem, ale je pro něho škodlivá a on sám si to uvědomuje, případně si to vlivem jednostranných nesprávných informací neuvědomuje. Jde zejména o drogy všeho druhu.

2) Spotřeba, při níž dochází k růstu ekonomické, nikoliv však užité hodnoty zboží. Hodnota věcí v očích kupujících je dána jejich finanční cenou. Uplatňují se 3 motivy:

a) touha po nedosažitelném. Její samo sebe negující uspokojování je plýtvání prostředky,

b) koupě dražších výrobků na základě mylného přesvědčení (bohatě vytvářeného reklamou), že jsou lepší než ty levnější,

c) koupě drahých předmětů proto, aby "reprezentovaly" jejich vlastníka, aby sloužily zvyšování jeho společenského statutu, prestiže.

3) Spotřeba, při níž je užitek jednotlivce menší než sekundární škoda, způsobená jím obvykle nepřímou a často nevědomky společností. Příkladem je individuální automobilová doprava ve městech, některé nevhodné formy individuální chatové výstavby v hustě osídlených zemích, znehodnocující přírodně či rekreačně nejcenější oblasti,“ Lidstvo před rozhodnutím, str. 18-19.

V literatuře se lze setkat i s jinými názvy pravých a nepravých potřeb a mírně odlišnými přístupy k jejich pojetí. Keller píše o *lidských potřebách* a o *potřebách trhu*, ekonomický růst prismaticky pravých a nepravých potřeb rozebírá E. Fromm, E. J. Mishan ad. Angličtina pro pravé a nepravé, resp. falešné potřeby používá výrazů *true a false needs a right a wrong needs*.

Zákonitost, že uspokojení nižších potřeb je předpokladem vzniku a uspokojování vyšších potřeb lidí (odtud zákon růstu potřeb) platí pro lidstvo jako celek jen dlouhodobě a značně nedokonale. Výkyvy vlivem neúrody, epidemií, válek, ekonomických krizí vrhají lidstvo často zpět. Kromě uspokojování pravých lidských potřeb zejména privilegovaní ve velkém uspokojují potřeby nepravé, falešné. Nepravé potřeby jsou přitom prakticky neomezené. Chci-li sousedovi ukázat, že si to mohu dovolit, musím neustále kupovat, kupovat, kupovat to či ono luxusní či módní zboží. Je přitom zřejmé, že neustálý růst uspokojování nepravých potřeb do nekonečna na omezené planetě Zemi není možný. Stejně závažné je zjištění, že není ani smysluplný.

Rozlišování pravých a nepravých lidských potřeb je v mnoha případech obtížné a někdy i těžko realizovatelné. Že kouření cigaret nepatří k uspokojování pravých lidských potřeb, je zřejmé. Méně zřejmé je, zda si občan drahý kožich kupuje proto, aby mu nebyla zima, nebo proto, aby sousedům a známým ukázal, že na to má peníze. Jde o problém určení reálné funkce kupovaného výrobku či služby. Málo zřejmá je hranice, kdy konzumace potravin přestává sloužit k ukojení hladu a zabezpečení základních životních funkcí lidí a mění se ve škodlivé slavnosti občerstvení. Jde o problém určení reálné míry uspokojení té či oné potřeby, který může rozhodovat o jejím zařazení mezi pravé či nepravé potřeby. Samostatnou kapitolou je zmanipulovanost mnoha občanů komerční reklamou.

I když se pravé lidské potřeby spojují více s duchovními potřebami a nepravé s materiálními, není zde hranice mezi nimi. Abychom mohli existovat, musíme v první řadě jíst. Východiskem je uspokojování základních materiálních potřeb, poeticky nazývané „*maximum slasti s minimem strasti*“.

Lze shrnout, že také obecný ekonomický zákon růstu pravých lidských potřeb není v rozporu s požadavky udržitelného vývoje. Abychom se ale nedostali do neřešitelných rozporů, musíme přísně rozlišovat pravé lidské potřeby od potřeb nepravých, falešných a vztahovat ho jen na uspokojování pravých lidských potřeb.

4) Zákon hodnoty

Pro tržní ekonomiku je mimořádně důležité působení zákona hodnoty, základního ekonomického zákona prosté zboží výroby, viz Marx, Hába ad. Zákon hodnoty má významné souvislosti s udržitelným vývojem, neboť při obvykle nulovém ekonomickém ocenění přírody, resp. přírodních zdrojů, a při ocenění paliv, energie, surovin a potravin neúplnými náklady na jejich exploataci, jsou přírodní statky a z nich získávané paliva, energie, suroviny a potraviny velmi levné, což je stimulem k plýtvání s nimi při spotřebě a tím i k jejich nadměrné výrobě a k nadměrným ekologickým škodám spojeným s jejich nadměrnou výrobou a spotřebou. Tyto trendy zesiluje přenašeni většiny ekologických škod provázejících jejich získávání, zušlechťování, dopravu a spotřebu na poškození.

Rozpory přinášené zákonem hodnoty se odvíjí už od základní buňky zboží výroby – zboží (a služeb). Zboží a služby v sobě obsahují rozpor mezi:

- užitnou hodnotou a ekonomickou hodnotou (užitná hodnota je předpokladem ekonomické hodnoty zboží, ale ekonomickou hodnotu zboží konkrétní podoba užitných hodnot obsažená v konkrétním zboží nezajímá, resp. zboží s vysokou užitnou hodnotou může mít velmi nízkou hodnotu ekonomickou, např. čistá voda, a obráceně,

- rozpor mezi konkrétní a abstraktní prací vynaloženou na výrobu zboží (každá práce vynaložená na výrobu zboží je konkrétní, ale hodnotu zboží určuje množství abstraktní společensky nutné práce na jeho výrobu za daných podmínek a v daném čase, zbavené všech jejích konkrétních zvláštností),

- rozpor mezi soukromým a společenským charakterem výroby zboží. Práce vynaložená na výrobu konkrétního zboží se realizuje primárně jako soukromá v dílně, v továrně, na poli apod. Společenský charakter jí dává až směna zboží na trhu, viz 1. díl Marxova Kapitálu.

Hodnototvorný proces konkrétní užité hodnoty konkrétního zboží nezajímají. Ekologii, resp. ochranu přírodních složek životního prostředí ale konkrétní užité hodnoty zboží a služeb zajímají velmi silně, neboť více či méně, přímo či nepřímo poškozují přírodní složky životního prostředí a vytváří četné ekologické problémy a škody. Navíc se prakticky každé zboží dříve či později stává odpadem, s jehož zneškodněním jsou stále větší problémy.

Zákon hodnoty je různými ekonomy vykládán různě. Kromě extrémních názorů, tj. že zákon hodnoty neexistuje (jak ale pak vysvětlit, že směna zboží na trhu dlouhodobě tihne ke směně hodnotových ekvivalentů?) a že zákon hodnoty je totožný se zákonem ekonomie času, základním ekonomickým zákonem, na který se slovy Marxe redukuje veškerá ekonomie (jak pak ale vysvětlit, že ke zhospořádání výroby a k růstu společenské produktivity práce docházelo ve velkém i v netržních společnostech, např. v uzavřené samozásobitelské feudální vesnici či ve státech reálného socialismu?) jsou nejdůležitější tato čtyři pojetí ekonomické hodnoty zboží, resp. zákona hodnoty:

a) **pojetí ekonomické hodnoty zboží odvozené z prosté pracovní teorie hodnoty**, jež lze nejstručněji a poněkud zjednodušeně vyjádřit jako *práce je jediným zdrojem ekonomické hodnoty zboží, suma cen se rovná sumě hodnot, přičemž odchylky jednotlivých cen od svých hodnot se v úhrnu vzájemně ruší*, viz Marx. Nejznámější autoři prosté pracovní teorie hodnoty jsou W. Petty, A. Smith, D. Ricardo, K. Marx a B. Engels. Tomuto pojetí pracovní teorie hodnoty odpovídá tzv. hodnotový typ ceny, tj. cena určitého druhu zboží = vlastní náklady na jeho výrobu + zisk. Hodnotový typ ceny se prosazuje především v prosté zboží výrobě. Základním ekologickým nedostatkem uvedeného pojetí zákona hodnoty je absence nákladů zpětné vazby, které někdy i podstatně zkreslují efektivnost výroby zejména ve vztahu k přírodním zdrojům, tj. k přírodě.

K. Marx a B. Engels novou společnost načrtli jen v nejobecnějších rysech. Nová společnost měla mít dvě etapy - vyšší (*komunismus*) a nižší (*socialismus*). Jejím základním rysem měla být plánovitost, významné mělo být také rozdělování podle práce, tj. nezávisle na vlastnictví výrobních prostředků, kapitálu. Ve vyšší etapě nové společnosti – komunismu – již neměly tržní vztahy existovat.

Vůdcové vítězných proletářských revolucí ztotožnili nižší etapu nové společnosti s přechodným obdobím a jeho obsahem učinili odstraňování nesocialistických sektorů v socializovaných ekonomikách a potlačování tržních vztahů v nich. Tím podřezali důležité stimuly rozvoje výroby. Nebyli s to rozpoznat, že nová socialistická společnost bude muset ještě poměrně dlouho rozsáhle využívat zákon hodnoty, zboží peněžní, resp. tržní vztahy.

Současně se dříve nebo později na místo úsilí naplnit nově vytvářenou společnost jí vlastním společenským obsahem (přetěžky to úkol, přičemž těžkosti násobila jak relativně nízká rozvinutost států budujících základy socialismu, tak obklíčení vyspělými kapitalistickými státy včetně politiky studené i horké války proti nim) začali orientovat na imitaci konzumerismu vyspělých kapitalistických států. Tím zablokovali některé možnosti využít významných předností socialismu. Nechali si vnutit nerovnou a pro země reálného socialismu neperspektivní soutěž ve zbrojení, v ekonomickém růstu a v růstu hmotné spotřeby nad úroveň danou uspokojením základních hmotných potřeb, soutěž v konzumerismu. Revoluční nadšení postupně nutně vyprchávalo a absence účinné hmotné zainteresovanosti postupně vedla v druhé etapě vědeckotechnické revoluce od 70. let 20. století k nedostatečné konkurenceschopnosti ekonomik států reálného socialismu proti dravým tržním soukromovlastnickým ekonomikám, o neschopnosti řešit narůstající problémy životního prostředí nemluvě. Smutným finálem pak byla rezignace na reálný socialismus a jeho hladká kapitulace v Evropě v letech 1989-91 pod taktovkou M. S. Gorbačova.

Přístup k přírodě jako k bezplatnému statku, neboť není výsledkem lidské práce, byl odvozován z Marxovy pracovní teorie hodnoty. Absence reálných hodnotových vztahů vedla i k přehlížení reálnosti „diferenciálně rentních“ vztahů při využívání přírodních zdrojů. Ceny paliv, energie, surovin a potravin se neodvozovaly od nákladů, jež bylo nutno vynaložit na přírůstek produkce příslušné suroviny (zpravidla šlo o náklady vynakládané v nejhorších ještě potřebných přírodních podmínkách), ale od nákladů vynakládaných v podmínkách produkujících rozhodující část příslušné suroviny či energie. Navíc šlo často o náklady neúplné, zkreslené dotacemi, daňovými úlevami, přenášením externalit na poškozené a nulovým či nízkým zdaněním využívání omezených přírodních zdrojů. Ztráty podprůměrným podnikům prvovýroby byly dotovány, zisky nejlepším podnikům prvovýroby odčerpávány. Výše uvedené čtyři faktory vytvářely praxi tvorby cen paliv, energie, surovin a potravin podle neúplných exploatačních nákladů. V jejím důsledku byly paliv, energie, suroviny a

potravin vesměs levné, což stimulovalo plýtvání s nimi v procesu jejich spotřeby. Nízká cena paliv, energie, surovin a potravin přispívala k vysoké energetické, surovinové, dopravní a odpadové náročnosti ekonomiky, k hypertrofii těžkého průmyslu, k posilování na externality velmi náročné silniční dopravy a tím i k vyhrocování ekologických problémů. Ani rychle se šířící otýlost z častých slavností obžerství neměla se socialismem nic společného.

Nulové nebo spekulativní ocenění přírodních zdrojů, nízké ceny surovin a energie a přenášení tzv. objektivních technologických ekologických i neekologických škod produkovaných původci na poškozené bylo a je vlastní jak tržním, tak netržním ekonomikám, prosazují je jak liberální (ti vždy), tak konzervativní, tak socialističtí ekonomové. Nízkou cenu dovážených surovin a energie udržoval a udržuje světový trh, kde ceny paliv, energie, surovin a potravin určovaly a určují jejich největší vývozci při přenášení technologických škod na poškozené včetně přírody a nenarozených generací a při nízkém nebo spekulativním ocenění přírodních zdrojů. Dodnes zde v některých státech nezmizely ani dotace a daňové úlevy. Nízké ceny paliv, energie, surovin a potravin produkuje i skutečnost, že největší výrobci se nachází často v rozvojových kapitalistických státech s velmi levnou pracovní silou a s nízkou ochranou přírodních složek životního prostředí. Zdanění těžby nerostných paliv, energie a surovin ve vyspělých kapitalistických a některých rozvojových státech tuto skutečnost výrazněji neovlivňuje, neboť je s výjimkou ropy a pohonných hmot vesměs nízké. Samozřejmě, objevují se i spekulace, např. s cenami ropy a na ropu navázanými cenami paliv a energie.

Marxovu teorii vykořisťování člověka člověkem či neprivilegovaných tříd privilegovanými třídami je nutné doplnit v tom smyslu, že kromě vykořisťování člověka člověkem existuje také vykořisťování přírody lidmi a vykořisťování až likvidace předpokladů pro život budoucích generací generacemi současnými. Jinak řečeno, základní rozpor kapitalismu – rozpor mezi prací a kapitálem – má jako další či vedlejší rozpory nejen rozpor mezi buržoazií a maloburžoazií a mezi vyspělými a rozvojovými kapitalistickými státy, ale také rozpor mezi přírodou a společností, který při pokračující ignoraci křehkosti a zranitelnosti globálních životodárných ekosystémů živé přírody ze strany lidstva může přerůst v globální ekologický kolaps biosféry planety Země i lidstva, které na biosféře bezprostředně závisí a přitom na ní bezohledně bují jako rakovinový nádor na zdravé tkáni.

Kolaps místních a regionálních ekosystémů s velmi tragickými dopady na lidskou společnost v malém měřítku zažili v minulosti lidé mnohokrát. Jen pro ilustraci, asi půlka dnešní Sahary je dílem bezohledné lidské exploatace. Nové je, že dnes není před ním kam utéci v geografickém smyslu. Ohroženy jsou již i globální životodárné ekosystémy planety Země, na nichž jsou příznivé podmínky pro život na Zemi fatálně závislé, viz Lovellock ad.

Podle některých jde jen o žití na dluh, takže nejde o nic převratného. Žití na úkor budoucnosti známe v řadě souvislostí – vytváření dluhů neodpovědným bráním půjček, zanedbávání péče o technickou infrastrukturu, budovy, techniku atd.

b) objektivní (nákladové) pojetí ekonomické hodnoty zboží částí neoklasické ekonomie, jež lze nejstručněji, s jistým zjednodušením vyjádřit jako *suma cen je suma hodnot, odchylky jednotlivých cen od ekonomické hodnoty se v úhrnu vzájemně ruší, práce vytváří mzdu, kapitál vytváří zisk a půda, resp. přírodní zdroje vytváří rentu* (co by formy nadhodnoty, resp. nadproduktu), viz Marx.

Objektivní pojetí ekonomické hodnoty se poprvé objevuje u A. Smitha jako jeho druhá teorie hodnoty vedle teorie odvozující ekonomickou hodnotu zboží výlučně od množství vynaložené práce. Jako jediné pojetí ekonomické hodnoty ji hlásal J. B. Say, J. S. Mill ad. Odpovídá ji tzv. výrobní typ ceny, kdy ceny zboží dlouhodobě tíhnou k průměrným výrobním nákladům na jeho výrobu + zisku přímo úměrnému velikosti zálohovaného kapitálu, za socialismu výši vázaných výrobních fondů. Stejně jako u pojetí hodnoty na základě prosté pracovní teorie hodnoty ignoruje otázky náležitého ekonomického ocenění přírodních zdrojů a náležitého zdanění jejich exploatace, obecně pak otázku nákladů zpětné vazby. Základním ekologickým nedostatkem objektivního pojetí zákona hodnoty je, že příroda je zajímavá jen pokud lze její exploataci dosahovat zisků, resp. renty. Ekologický faktor se v objektivním pojetí zákona hodnoty obvykle jeví externalita a je mimo zájem takové ekonomie, stejně jako v pojetí hodnoty v prosté pracovní teorii hodnoty. Také objektivní pojetí ekonomické hodnoty vede k hypertrofii ekologicky závadných činností, k nadměrnému čerpání přírodních zdrojů a k nadměrnému poškozování přírodních složek životního prostředí.

c) subjektivní pojetí ekonomické hodnoty zboží částí neoklasické ekonomie od 70. let 19. století, jež lze nejstručněji a poněkud zjednodušeně vyjádřit jako *ekonomická hodnota je dána mezní užitečností poslední jednotky příslušného druhu spotřebního zboží pro spotřebitele.*

Subjektivní pojetí hodnoty neskrývá, že není s to vysvětlit hodnotu pracovních prostředků a předmětů, leda jejím odvozením od hodnoty jimi vyráběného spotřebního zboží. Z ekologického hlediska jde o přístup zcela nepřijatelný, neboť životní prostředí ignoruje. V zásadě zde platí to co o objektivním pojetí hodnoty. Příroda je

dobrá potud, pokud lze její exploataci vydělat. Také subjektivní pojetí hodnoty toleruje přenášení objektivních škod ekologických i neekologických na poškozené, ignoruje fakt omezenosti přírodních zdrojů a nákladů zpětné vazby se všemi nutnými negativními ekologickými i dalšími důsledky, pokud občan není ochoten platit za opak a má na to peníze.

Problematická je i s ním spjatá metoda kvantifikace ekologických škod *ochota platit* či *ochota přijímat*, tj. dotazování se, kolik jsou občané ochotni platit za to či ono včetně za zlepšení životního prostředí, resp. jak vysoké kompenzace by žádali za život v narušeném životním prostředí. Osobní preference jednotlivých občanů jsou různé, dezinformováním a informováním podstatně ovlivnitelné a zásadně závisí na důchodové situaci občanů. Jednotliví občané své reálné preference často neznají, nechtějí znát a zejména nechtějí či nemají dost sil je respektovat. Jinak si četné absurdity života, masovým snobismem počínaje, nelze vysvětlit.

d) pojetí ekonomické hodnoty zboží na základě rozšířené pracovní teorie hodnoty, rozšiřující vlastní náklady výroby jako základ společenských nákladů výroby o náklady zpětné vazby.

Myšlenkový vývoj pojetí ekonomické hodnoty zboží na základě rozšířené pracovní teorie hodnoty, rozšiřující vlastní náklady výroby jako základ společenských nákladů výroby o náklady zpětné vazby se zjednodušeně odvíjel od autorů pracovní teorie hodnoty K. Marxe a B. Engelse přes:

- V. V. Novožilova (v marxistické ekonomii objevil obecný vzorec ceny ve zboží výrobě - ceny konvergují k mezním, uzavíracím nákladům, tj. mohou být vyšší i nižší než průměrné výrobní ceny), prokázal objektivní existenci nákladů zpětné vazby vlivem relativní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů (pracovních sil a výrobních prostředků) a absolutní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů (přírodních zdrojů) a doporučil jejich zohlednění v metodice výpočtu efektivnosti investic na národohospodářské i podnikové úrovni jako závazný korektor (koeficient) a tzv. kritériálními odvody.

- K. G. Gofmana a J. Sejáka, kteří v 80. letech 20. století rozvíjeli oceňování přírodních zdrojů v socialistické ekonomice na základě rentních vztahů.

- V nákladech vyvolaných technologickými škodami neekologickými i ekologickými jsem našel třetí skupinou nákladů zpětné vazby V. V. Novožilova, viz Zeman 2 a 3. Možná aplikace kritériálních odvodů, viz Zeman 1.

Požadavek stanovovat náhrady za způsobené ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí druhým subjektům v Československu jako první vyslovil V. Voráček. Upřesnil jsem je ve smyslu požadavků náhrad za náklady vyvolané technologickými škodami ekologickými i neekologickými. I v pracovní teorii hodnoty je nutné respektovat pravidlo o netotožnosti a neslučitelnosti nákladů a efektů.

Novožilov chtěl prostřednictvím nákladů zpětné vazby korigovat především makrorozhodování státu. Při nízké úloze zboží peněžních vztahů měla rozhodování podniků ovlivnit zejména závazná metodika výpočtu efektivnosti investic, méně již kritériální odvody. Domníval jsem se a i nadále domnívám, že vznikající náklady zpětné vazby je nutné podnikům zpoplatnit, internalizovat a tím překonat rozpor mezi podnikovou a národohospodářskou efektivností, vyplývající z reálné existence nákladů zpětné vazby, viz Zeman 1. V tržní ekonomice jde o jediný postup, který umožňuje překonat podstatné zkreslování společenských nákladů výroby při kalkulaci efektivnosti v podnikové sféře.

Výhodou rozšířeného pojetí zákona hodnoty je, že náklady zpětné vazby jako součást společenských nákladů výroby, směny, distribuce a spotřeby vedou nutně k požadavku na jejich zpoplatnění jejich původcům, internalizaci. Jejich zpoplatnění musí zajišťovat stát. Požadavek stanovovat náhrady za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování způsobované druhým (náklady vyvolané technologickými škodami) dosud ve větším rozsahu nezrealizoval žádný stát na světě. Ještě smutnější je, že ani ekologická fronta většinou náhrady za tyto škody nepožaduje. Kapituluje před diktátem technokratů velkých hospodářských lobby a údajnými, sociálními, reálně pseudosociálními problémy.

5) Společenské potřeby a trh

Všechna uvedená pojetí ekonomické hodnoty zboží předpokládají, že ekonomická hodnota zboží je postavena na existenci jeho společenské užitné hodnoty, tj. užitné hodnoty pro druhé občany, výrobce či spotřebitele, které ji získávají směnou zboží na trhu, a to směnou ekvivalentů, tj. že se zboží prodává za svou ekonomickou hodnotu. Oba tyto předpoklady jsou velmi silné, málo reálné. Dokonalý trh se v praxi vyskytuje jen výjimečně a prakticky jen v oblasti pracovních prostředků, kde kupující i prodávající jsou profesionálové, kdy jeden nemá výraznou informační převahu nad druhým. Už za předmonopolního kapitalismu volné soutěže K. Marx psal, že reálný trh představuje jednotu volné soutěže a monopolních omezení volné soutěže. Nešlo přitom jen o monopoly z vlastnictví kvalitních omezených přírodních zdrojů a o monopoly z vlastnictví technické infrastruktury, kterou se pro její nákladnost ekonomicky nevyplatí zdvojit s cílem vytvořit umělou konkurenci.

Analýza nepravých, resp. falešných potřeb ukazuje, že velmi problematické je i vymezení koupěschopné poptávky jako hlavního kritéria společenské užitné hodnoty zboží a služeb. Pro potřeby analýzy udržitelného vývoje je nutné přísně rozlišovat kategorie **užitná hodnota zboží a jeho užitečnost**.

Jen pro ilustraci, cigarety mají společenskou užitnou hodnotu, protože je kuřáci kupují a platí za ně nemalé peníze, ale jejich užitečnost je záporná, protože kouření cigaret vážně poškozuje zdraví kuřáků a nejednou i nekuřáků při nuceném pasivním kouření. Paradoxem přitom je, že silný kuřák počítá cigarety mezi své základní potřeby.

Výjimkou je neoklasická ekonomie. Její vymezení užitné hodnoty na základě ocenění spotřebního zboží jeho konečným spotřebitelem je ale stejně nepřijatelné jako obvyklé odvození užitné hodnoty zboží od koupěschopné poptávky. Nejde přitom zdaleka jen o vysoké ekonomické ocenění drog všeho druhu, které reálně destruuji své spotřebitele, konzumenty.

Zatímco v 19. století převažovala volná soutěž, počátkem 20. století rozhodující ekonomickou moc ve vyspělých kapitalistických státech získaly monopoly z koncentrace výroby a kapitálu. První náčrt monopolního kapitalismu pochází od V. I. Lenina. V nemarxistické literatuře na potlačování mechanismu svobodné konkurence na trhu monopoly z koncentrace výroby upozornila až teorie nedokonalé konkurence poč. 30. let (J. V. Robinsonová ad.), jež reagovala na do té doby největší hospodářskou krizi kapitalismu v letech 1929 - 1933. Společenskou praxi ale výrazně J. M. Keynes a jeho žáci, který v zásadě vyšel z myšlenek Robinsonové. Keynessovská regulace vyspělých kapitalistických ekonomik se ve velkém uplatňovala po roce 1945 až do 70. let 20. století, kdy se tváří v tvář hluboké strukturální a ekologické krizi vyspělých kapitalistických ekonomik ukázala nedostatečná. Velká ekonomická moc monopolů donutila vyspělé kapitalistické státy věnovat značné úsilí na omezení moci monopolů na společensky ještě tolerovatelný rozsah.

M. Zelený správně rozlišuje *svobodný trh* a *volný trh*. Rozumný stát přísně chrání svobodný trh před zvůli monopolů. Tak jako základem svobody občana je jistota, že nebude na ulici přepaden, oloupen či zabit, tak základem svobodného trhu je jistota kupujícího, že nebude napálen, podveden a zejména nucen k nevýhodnému nákupu v důsledku vydírání monopolním prodávajícím, jak tomu bývá na volném trhu nejen v ČR.

Kromě základních činitelů deformujících trhy jako jsou ekonomické monopoly z koncentrace výroby, monopoly vlastnictví technické infrastruktury, monopoly vlastnictví omezených přírodních zdrojů a fakt přenášení technologických škod ekologických i neekologických na poškozené trhy citelně deformuje reklama, jež úspěšně přesvědčuje spotřebitele o užitečnosti nabízeného zboží a uměle tak zvyšuje jeho prodejnost, byť skutečná užitečnost zboží bývá pro spotřebitele nižší, může být i nulová nebo i záporná. Zanedbatelné není ani, že užitečnost zboží může být konkrétním uživatelem subjektivně posuzována odlišně ve srovnání s jeho reálnou objektivní užitečností, viz již zmíněný obchod s cigaretami.

Prosté pracovní a objektivní nákladové pojetí odvozuje ekonomickou hodnotu zboží z průměrných výrobních nákladů, subjektivní pojetí hodnoty ji odvozuje z mezního užítku spotřebního zboží pro spotřebitele a rozšířené pracovní pojetí hodnoty ji odvozuje z mezních národohospodářských nákladů reprodukce, tj. z národohospodářských nákladů reprodukce na přírůstek dané výroby. Skutečná tržní cena se ale od ceny modelové většinou liší, protože hodnota zboží se transformuje na cenu zboží. Problémem v moderním globalizovaném světě je, že hodnota téhož zboží může být v různých místech a zejména zemích různá a rozdíl nečiní jen rozdílné dopravní a celní náklady. Uplatňuje se i různá kupní síla obyvatel, odlišné potřeby obyvatel, deformace trhu atd.

V ekonomicky normálních podmínkách jsou spodní hranicí ceny výrobní náklady příslušného zboží (služby) včetně nákladů dopravy a prodeje. Mohou být státnímu zásahy modifikované, např. internalizací nákladů zpětné vazby příslušného výrobce zboží, neboť nulový zisk a zejména ztráta jsou signálem k zastavení výroby. Horní hranicí ceny je ekonomický přínos konkrétního zboží pro spotřebitele, neboť racionálně uvažující spotřebitel za normálních podmínek nekupuje zboží za cenu vyšší než je ekonomický užitek, jež mu skýtá. Ekonomický efekt výroby zboží či služby se v normálních podmínkách dělí mezi jeho výrobce, spotřebitele a distributora, pokud prodej zprostředkovává.

Za určitých podmínek může distributor úspěšně odírat dodavatele nebo odběratele. Potravinářský průmysl v minulosti např. úspěšně odíral zemědělskou prvovýrobu. Obchod s potravinami na bázi dnešních obchodních řetězců úspěšně odírá kromě zemědělců také potravináře a občany - spotřebitele.

Nerovnovážný stav reálné nabídky a poptávky určitého zboží ovlivňuje dělení zisku z jeho výroby, distribuce a spotřeby: zvýhodňuje poptávku, je-li nadměrná nabídka, resp. nabídku, je-li nadměrná poptávka.

Problémy přinášené působením zákona hodnoty jsou značné. Vyžadují kromě významných ekonomických regulací, ucelené soustavy ekonomických nástrojů ekologizace včetně ekonomických nástrojů šetrného využívání přírodních zdrojů i rozsáhlé využívání mimoekonomických kritérií efektivnosti a omezení při předcházení i následném zmírňování mnohých ekologických problémů.

6) Zákon maximalizace zisku

Problémy prosazení udržitelného vývoje se násobí, když do analýzy ekonomických zákonů zapojíme zákon maximalizace zisku, který Marx nazval zákonem nadhodnoty.

Zákon maximalizace zisku je základním ekonomickým zákonem kapitalistické výroby, viz Marx, Hába ad. V zásadě to přiznávají i četní ekonomové a politikové hlásící se k neoklasické ekonomii hlavního proudu. Říká-li opakovaně V. Klaus, že v soukromokapitalistické, resp. v demokratické tržní společnosti veškeré chování lidí určují možnosti dosáhnout maximálního zisku (o peníze jde až na prvním místě), hlásí se reálně k Marxovu zákonu nadhodnoty, co by základnímu regulátoru hospodářských aktivit v kapitalistické společnosti.

Maximalizovat zisk lze v zásadě pěti cestami. Pozitivní cesty zvyšování zisku jsou:

- snižováním nákladů výroby zboží nebo služeb,
- zvyšování užitné hodnoty vyráběného zboží nebo služeb.

Negativní cesty zvyšování zisku jsou:

- okrádání (napalování) jiných podnikatelů a spotřebitelů včetně méně rozvinutých států (zahrnuje i vnucování jim zboží s užitností nízkou, nulovou či zápornou),
- vyšší vykořisťování pracovníků,
- vyšší produkci externalit neekologických i ekologických včetně ohrožováním existence dosud nenarozených generací.

Tendence maximalizace zisku tudíž mimo jiné snadno stimuluje rabování přírody, zvláště její části charakteru veřejného statku, tj. statku, který je každému přístupný ke spotřebě bez omezení (vzduch, voda, tzv. divoká příroda aj.), podobně znečišťování přírodních složek životního prostředí (přenáší škody na poškozené), drancování ložisek nerostných surovin, půdy atd.

Veřejný statek je pro uživatele vesměs levný. Proto se s ním plýtvá. Vlastnická práva se u veřejného statku nemohou účinně prosadit. Např. dělení volného vzduchu není technicky možné. Návštěvnost městského parku sice snížit oplocením lze, ale není to společensky žádoucí. Při využívání veřejných statků se široce uplatňuje princip černého pasažéra - spoléhání se na nekontrolovatelnost exploatace příslušného zdroje včetně vědomí, že podobně postupují i ostatní. Nekontrolovatelnost exploatace přírodního zdroje vede často k jeho přetěžování a nejednou i ke zničení. Klasický je případ zničení občinské pastviny, na níž každý rolník pustil jednu ovci navíc. Tím byla překročena její úživnost, nadměrný počet ovcí pastvinu nadměrně spásal a postupně zničil.

U řady veřejných statků vlivem jejich nadměrné exploatace dochází ke snižování kvality užití, např. při přetížení telefonní sítě, zácpě na silnici či při přetížení jiné technické infrastruktury.

Nadměrné exploataci přírodních zdrojů charakteru rabování může zabránit jen uvědomělá energická státní moc. Má k tomu sloužit státní ekologická politika, resp. státní politika životního prostředí, jejímž základním úkolem je znemožnit maximalizaci zisku na úkor přírody a na úkor nešetrného využívání přírodních zdrojů, cestou poškozování přírodních složek životního prostředí. Dosavadní zkušenosti ukazují, že vyspělé státy jsou s to přírodní složky svého životního prostředí do určité míry chránit, zejména pokud jde o odstraňování ekologicky vysoce závadných výrobků a technologií a pokud cítí silný odpor veřejnosti, reprezentované nejčastěji ekology. Základem hospodářské prosperity vyspělých států ale zůstává rozsáhlé plýtvání v hmotné spotřebě a odírání rozvojových států včetně mrzačení jejich ekonomik a přírody, což ohrožuje přežití lidstva na Zemi.

Neustávající snaha odtěžit Horní Jiřetín a ještě více zdevastovat nejpozištěnější Mostecko, prosazování maximální výstavby nešetrných, dopravně ne vždy zdůvodněných a silně konfliktních dálnic, často i v citlivých regionech a za jakoukoliv cenu, neefektivních technických úprav vodních toků, pokračující snaha zatopit obec Nové Heřmínovy neodůvodněnou, zato extrémně drahou přehradou, pokračující riskantní výstavba v záplavových územích, snaha ještě více zvýhodnit silně devastující a nebezpečnou silniční dopravu aj. jsou jen nejkřiklavější případy prosazování zákona maximalizace zisku na úkor ochrany životního prostředí v ČR. Je smutné, že se v tom po boku pravicových politiků angažují i politici levicovní na základě falešně pojímaného pokroku, ekologické negramotnosti a ignorace rozsáhlé kvalifikované kritiky, byť ne od oficiální, na státu a investorech závislé odborné sféry. Se socialismem takové a podobné aktivity nesouvisí, snahu o moderní socialismus vážně kompromitují.

7) zákon přirozené akumulace kapitálu

Negativa zákona maximalizace zisku zesiluje souběžné působení **zákona přirozené akumulace kapitálu**, tj. tendence kapitálu hromadit bohatství na jednom pólu společnosti a bídu na druhém pólu společnosti, vždy relativně a nejednou i absolutně. Tuto problematickou tendenci kapitálu může opět zmírňovat jen uvědomělá

energická státní moc, jak se dělo v dobách koexistence vyspělého kapitalismu s reálným socialismem (1945-1989).

Otázkou je, kam až může státní regulace mírnit tendenci přirozené akumulace kapitálu. Je nesporné, že poměrně rozsáhlá státní sociální politika vyspělých kapitalistických států po roce 1945 podstatně zmírnila důchodovou propast mezi podnikateli a pracujícími, nejvíce v Japonsku. Japonský vrcholový manažer má příjem jen asi 7x vyšší než nově přijímaný dělník, příjmy japonských manažerů nesmějí v průměru přesahovat příjmy jimi řízených dělníků více než 5x. Při vážných ekonomických problémech preferují mzdy před dividendami, viz Lutz.

Neregulovaný kapitalismus, reálně málo regulovaný kapitalismus 19. století, dnes není v žádné zemi světa. I značně konzervativní Velká Británie a USA představují značně regulovanou ekonomiku se smíšeným vlastnictvím, byť s výraznou převahou soukromého vlastnictví. Důsledně vzato, neregulovaný kapitalismus může existovat jen v modelech některých ekonomů. Od 80. let 20. století nastoupený kurs neoliberalismu rozkládá vyspělé kapitalistické státy a rychle je přivádí k propasti. Může jí být rostoucí konkurence nových, rychle se rozvíjejících ekonomik, např. BRIC, které neoliberální hospodářskou politiku nepoužívají, může jim být socialistický převrat, může jim být nastupující světová ekologická, zejména klimatická katastrofa, může jim být světová válka.

I když jsme po roce 1945 až do konce 70. (80.) let zaznamenali jisté zmírnění rozporu mezi prací a kapitálem ve vyspělých kapitalistických státech, není rozumné tyto skutečnosti přeceňovat. Ve všech kapitalistických státech zůstávají rozsáhlé důchody z vlastnictví kapitálu. Navíc jde stále víc o dosud nevytvořené zisky, spekulativní bubliny a tím i hustý sled finančních krizí ruinujících reálnou ekonomiku. Jde o tzv. kasínový kapitalismus. V USA zůstávají rozdíly v příjmech mezi manažery a dělníky zásadní, tj. dvou řádové a dále se prohlubují. Až do cca roku 2000 se dále prohluboval protiklad mezi bohatými státy Severu a chudými státy Jihu. Bída Jihu má přitom často absolutní rozměry včetně redukce přebytečného obyvatelstva hladem, bídou, nemocemi a válkami. Obrat po roce 2000 přináší ponejvíce sebe destrukce reálné ekonomiky většiny vyspělých kapitalistických států politikou neoliberalismu v zájmu finanční oligarchie.

Zkušenosti ukazují, že rozpor mezi prací a kapitálem, přímý důsledek působení zákona maximalizace zisku a zákona přirozené akumulace kapitálu, lze tlumit do politicky přijatelných mezí jen systematickou korupcí pracujících vyspělých států vysokou úrovní hmotné, převážně samoučelné konzumní spotřeby obyvatel. Tím je ale zásadně podrývána ekologická stabilita planety Země. Ekologická stabilita Země je ale podrývána i současnou vlnou neoliberální politiky, neboť v zájmu ještě vyšších zisků finanční oligarchie znovu vytváří masovou bídu i ve vyspělých kapitalistických státech. Bída, zejména ta absolutní, je základním nepřítelem socialismu i udržitelného vývoje lidstva.

Vysoká hmotná spotřeba většiny obyvatel vyspělých kapitalistických států byla do nedávna zajišťována vysokým zdaněním vyšších příjmů a státním financováním četných sociálních opatření z výnosů tohoto vyššího zdanění. Tyto státy si přitom významně přilepšují okrádáním rozvojových států neekvivalentní směnou a vážným poškozováním jejich přírody včetně ničení přírodních předpokladů života dosud nenarozených generací. Základní rozpor kapitalistické společnosti, rozpor mezi prací a kapitálem, se po roce 1917 transformoval na rozpor mezi vyspělým kapitalismem a socialistickým SSSR při zachování rozporu mezi prací a kapitálem v kapitalistických státech a v letech 1945-1989 (91) na rozpor mezi vyspělým světovým kapitalismem a světovým socialismem. Dále se zostřil rozpor *„vyspělé - rozvojové kapitalistické státy“*, rozpor *„lidstvo – příroda“*, a rozpor *„současné - budoucí generace“*. Tím, že zákon přirozené akumulace kapitálu plodí a zesiluje bídu, likviduje sociální pilíř udržitelného rozvoje. Ve spojení se zákonem maximalizace zisku pomáhá zavést lidstvo do světové ekologické katastrofy.

Jestliže rozporné působení zákona hodnoty lze sice obtížně, ale přeci jen ze strany společnosti reprezentované racionálně se chovajícím státem korigovat (mimo jiné internalizací – zdaněním – nákladů zpětné vazby), působení zákona maximalizace zisku ve spojení s působením zákona přirozené akumulace kapitálu vytváří neřešitelné rozpory: každý podnikatel může svůj zisk zvyšovat nejen zvyšováním užitečnosti výrobků a snižováním nákladů jejich výroby, ale také okrádáním druhých podnikatelů a spotřebitelů včetně méně rozvinutých zemí, vyšším vykořisťováním pracujících a vyšším poškozováním přírody.

Nemusí jít primárně o zlý záměr toho či onoho podnikatele ani podnikatelů jako celku. Nemilosrdná konkurence nutí každého podnikatele pod hrozbou neuspění v konkurenčním boji usilovat o neustálý růst výroby, jejíž výrobky se dříve či později stávají více či méně obtížným odpadem. Obdobně hrozba hospodářského zruinování státu zahraniční konkurencí nutí jednotlivé státy uplatňovat politiku ekonomického růstu, ať je jinak sebe víc nesmyslná. Planeta Země ale není nafukovací, globální životodárné ekosystémy jsou schopné narušení odolávat jen do určité míry. Podobně stabilita světového klimatu snese jen určitou míru emisí skleníkových plynů, dnes už překročenou s perspektivou ještě mnohem vyššího překročení.

Praxe, kdy nejeden podnikatel dané území vyrabuje a poté opustí a kapitál vloží do jiné sféry podnikání, kde je větší naděje na zisk, je v souladu s ekonomickými zákony kapitalistické výroby, konkrétně v souladu se zákony maximalizace zisku a přirozené akumulace kapitálu, nikoliv v rozporu s nimi, jak občas slyšíme.

Hospodářská politika jednotlivých států by v první řadě nesměla být ovládána silnými ekonomickými lobby, které si potřebu zvyšovat zisk zajišťují vesměs neracionálně, tj. vnucováním občanům i společnosti uspokojování stále většího množství nepravých, falešných potřeb i přenášením svých neefektivních nákladů na spotřebitele. To zní ale jako utopie, a to nejen pro dominující praxi vymývání mozků občanů i politiků otevřenou i skrytou reklamou a nejednou i korupcí.

Zkušenosti ukazují, že přímé poškozování přírody masivní produkcí ekologických externalit je vyspělá soukromě kapitalistická ekonomika s to při důsledné ekologické regulaci významně zmírňovat. Neznamená to ale prosazování udržitelného vývoje, resp. tuto potřebu dnes ve vyspělých kapitalistických státech znemožňuje zejména potřeba kapitálu neustále hospodářsky expandovat, k čemuž vytváří a společnosti vnucuje stále další a další pseudopotřeby, stále větší plýtvání v hmotné i nehmotné spotřebě a s nástupem neoliberalismu i stále větší bídu neprivilegovaných. Co se ve vyspělé kapitalistické výrobě ušetří proti výrobě reálně socialistické, to se navíc proplytvá na samoúčelnou konzumní hmotnou spotřebu včetně vyvolané doprav, reklamy, odpadů a obalů. Pokračuje i odírání méně rozvinutých a nerozvinutých kapitalistických států, spojené často s katastrofálními sociálními i ekologickými dopady na ně včetně dopadů na globální životodárné ekosystémy Země. Proti těmto důsledkům zákona maximalizace zisku a zákona přirozené akumulace kapitálu kapitalismus dosud ani po všech svých reformách nenašel účinný lék, viz opakované krachy světových konferencí o klimatu aj. Není naděje, že by se tak stalo v budoucnu. Zatím ale ani socialistické ani zelené hnutí nepředložilo realizovatelný koncept přechodu k udržitelné ekonomice a společnosti.

I o úspěších státně monopolní regulace v ekologii lze diskutovat. Vcelku úspěšné Nizozemí sice po roce 1970 citelně snížilo rozsah produkovaného znečištění ovzduší a vod, leč ve stejné době v něm vymřelo cca 20 - 30% druhů rostlin a živočichů. Nizozemí dosáhlo nejvyššího podílu cyklistů na osobní dopravě, ale současně má nejhustší síť dálnic. Nechávám stranou tristní fakt, že pokud stoupne oceán o 1 metr, hrozí mu za velkých bouří zatápění vysokými vlnami stoupající hladiny oceánu. Podobně rozporně vyznívá hodnocení EU. Úspěchy jsou značné, ale trend vyhrocování mnohých nezládnutých ekologických problémů v EU zůstává zachován, klasicky u klimatu, o zpackaném budování eurozóny nemluvě.

Analýza ekologických dopadů zákona maximalizace zisku a zákona přirozené akumulace kapitálu mě vede k závěru, že jejich působení vede do slepé uličky světové ekologické katastrofy. Bude v nepříliš vzdálené budoucnosti zrušeno: buď jejich působení ukončí příroda v rámci likvidaci přemnoženého druhu *homo sapiens sapiens* (reálně ale člověk nemoudrý), jež ničí i globální životodárné ekosystémy planety Země, nebo je zruší lidé demokratickou volbou v zájmu svého přežití na Zemi na základě uvědomění si nedostatečné regulace svého rozvoje. Přesně řečeno, svrhnou přezrálý přežitý kapitalismus a vybudují moderní socialistickou společnost, v níž se sociální rozvoj bude snoubit s účinnou ochranou přírodních složek životního prostředí a ve výsledku bude zajišťovat (trvale) udržitelný vývoj (rozvoj). Země není nafukovací, její přírodní zdroje jsou omezené a vyčerpateľné, globální životodárné ekosystémy jsou značně zranitelné, v první řadě silnými změnami klimatu. Zatím vývoj směřuje k první možnosti.

8) Zákon plánovitého rozvoje

K. Marx a B. Engels charakterizovali kapitalistickou ekonomiku jako živelně se vyvíjející, v které je mimo jiné rozpor mezi plánovitým uspořádáním uvnitř kapitalistického podniku a živelným chaotickým vývojem kapitalistické ekonomiky a společnosti jako celku. Komunismus (socialismus a komunismus) se podle nich vyznačuje v první řadě plánovitým rozvojem národního hospodářství i společnosti jako celku. Zákon plánovitého rozvoje by měl být základním systémovým zákonem, který odlišuje komunismus od kapitalismu. Otázkou je, jak rozumět a jak zabezpečovat využívání zákona plánovitého rozvoje, resp. plánovitý rozvoj socialistické a později i komunistické ekonomiky a společnosti.

Ze zkušeností reálného socialismu, zejména československého, jsou zřejmé zejména následující postupy:

1. jednotné bezplatné školství, zdravotnictví, základní sociální zabezpečení, poskytované na základě povinného placení vzdělávacího, zdravotního a sociálního pojištění státu (obdoba tzv. parafiskálu reálného socialismu),
2. zajištění plné zaměstnanosti obyvatel. Při rychle rostoucí produktivitě práce a nutnosti redukovat nános nepravých potřeb je už dnes a bude ještě obtížnější v budoucnu ji zajišťovat. Základní cestou může být jen reálné zkracování pracovní doby. Těžiště lidských aktivit se bude přesouvat k růstu volného času, k materiálně skromnějšímu způsobu života a do duchovních sfér, jež ale obvykle neznamenají náboženství,
3. zásadní podpora rozvoje vědy a techniky,
4. optimální rozvoj technické infrastruktury (chátrání technické infrastruktury je nepřijatelné),
5. dopravní obslužnost celého obydleného území při prioritě šetrných druhů dopravy (železniční, tramvajové, trolejbusové, metra),
6. vyrovnaný rozvoj regionů na celém obydleném území jednotlivých států. Nepřijatelné jsou regiony výrazně chudé, s nedostatečnou technickou, sociální a ekologickou infrastrukturou, s nedostatkem pracovních míst, se špatným životním prostředím, s nedostatkem bytů,

7. silná veřejná podpora rozvoje bydlení, veřejné dopravy osob a kvalitní lidové kultury,
8. zajištění soběstačnosti v potravinách našeho klimatického pásu.

Nemá být řečeno, výše uvedené bylo v reálném socialismu, např. Československa, v plném rozsahu zajišťováno. Nedostatky nebyly jen dědictvím kapitalismu včetně nacistické hrůzovlády v letech 1939-45. Existovaly určité disproporce v dopravní síti (role kolejové dopravy v přepravě osob měla být ještě vyšší), nízká byla ochrana životního prostředí. Kritérium nepřipustnosti regionů se špatným životním prostředím nebylo zajištěno.

Ze zkušeností reálného socialismu, zejména československého, jako nezvládnuté, ale nezbytné musíme vidět následující:

1. účinná ochrana životního prostředí,
2. efektivní využívání zákona hodnoty, zbožně peněžních a tržních vztahů, včetně účinné antimonopolní politiky. Velké rozporuplné využívání zákona hodnoty v Číně je třeba důkladně studovat a z pozitivních i negativních čínských zkušeností se náležitě učit,
3. rozlišování sociálních a pseudo sociálních opatření. Pseudo sociální opatření nelze podporovat,
4. zatlačování až potlačování nepravých, falešných potřeb lidí. V zásadě jsou čtyři základní postupy:
 - osvěta, resp. odhalování zhoubnosti nepravých potřeb ve spojení s propagací udržitelného životního způsobu,
 - vysoké zdanění uspokojování nepravých potřeb + dotace uspokojování těch pravých lidských potřeb, které by se při komerčních kritériích nemusely prosadit,
 - omezování nepravých potřeb podle zásady „*nepatří na veřejnost*“,
 - nepravým potřebám konkurovat bohatou nabídkou možností kvalitního uspokojování pravých lidských potřeb. Při plánování na všech stupních preferovat řešení omezující nepravé – falešné potřeby. Klasicky v dopravní infrastruktuře nepreferovat urbanisticky a ekologicky zjevně neúnosnou a nebezpečnou silniční dopravu, ale preferovat šetrnou dopravu kolejovou. Odmitání preference ochrany nekuřáků s tím, že by byly restaurace ekonomicky ohroženy, je zřejmé fiasko české politiky.

9) Zákon rozdělování podle práce

Prímým důsledkem zespolečenštění rozhodujících výrobních prostředků, potlačení zákona maximalizace zisku a zákona přirozené akumulace kapitálu je prosazování **zákona odměňování podle práce**. Zde existuje dvojí mytologie. Podle první se zákon odměňování podle práce v zásadě uplatňoval, neboť byly potlačeny příjmy z kapitálu. Ty byly opravdu potlačeny. Podle druhé mytologie zákon odměňování podle množství, kvality a společenského významu práce se neuplatňoval, neboť se platilo i za nekvalitně odvedenou či dokonce za neodvedenou práci, horník měl vyšší plat než učitel, tolerovalo se drobné rozkrádání majetku v socialistickém a družstevním vlastnictví ad. I taková argumentace má racionální základ ve společenské praxi reálného socialismu.

I když se to může ve srovnání s dnešními zlořády v odměňování včetně tolerance rozsáhlého rozkrádání veřejných prostředků zdát okrajové, nebylo by moudré uvedené nedostatky v odměňování ze reálného socialismu bagatelizovat. Určité zlepšení nabízí kvalifikované využívání zákona hodnoty, regulovaného trhu. Nabízí asi tolik, že za kvalitní práci by měly být v komerční sféře vyšší odměny než za práci nekvalitní. To je jistě plně v souladu se socialismem i se zákonem odměňování podle práce, leč může se to týkat jen komerční sféry.

Mnohé se čeká od mnohem širší účasti pracujících na řízení příslušných podniků, včetně mnohem větší úlohy družstev a výrobní samosprávy, než tomu bylo v letech 1948-89. Podmínky řízení ale jsou a budou i v moderním socialismu značně diferencované a tím i možnosti uplatnění družstev (především v menších podnicích) i samosprávy (stejně jako u družstev je problematičtější tím víc, čím je podnik větší a lidé vědí o celém podniku reálně méně) též diferencované. Totiž, samospráva nesmí rušit odpovědnost za příslušnou činnost. Princip samosprávy efektivně nelze uplatnit ve státní správě, krajské a obecní samosprávě, v resortech obrany, vnitra, spravedlnosti, školství, zdravotnictví, v technické infrastruktuře, kde rozhodující kritérium musí být její spolehlivé fungování, a v nebezpečných oborech činnosti - v hornictví, v dopravě, v chemickém průmyslu, v atomových elektrárnách, v hromadných sdělovacích prostředcích apod. Výčet není úplný. Pokud někdo chce zavést samosprávu do všech pracovních činností lidí, zřejmě si neuvědomuje diferencovanost podmínek pro její efektivní uplatnění, viz J. Heller. Myšlenka socialismu a samosprávy tak koná medvědí službu.

Mezi plnou podnikovou samosprávou, požadovanou Hellerem, a řízením podniku prostřednictvím jediného plně odpovědného ředitele s prakticky neomezenými pravomocemi, není vakuum, ale řada mezistupňů. Pracující by měli mít v první řadě právo kontrolovat podmínky bezpečnosti a hygieny práce na svém pracovišti, být pravdivě informováni o situaci a záměrech podniku včetně zásad odměňování apod. Takové požadavky uplatňuje moderní zákoník práce, ne ale v ČR.

Zejména velké podniky bývá efektivní více či méně decentralizovat. Jednotlivé části podniku mohou hospodařit na vlastní účet (v Československu zavedl ve svém podniku již T. Baťa zakladatel). Součástí

hospodaření na vlastní účet může být i právo volit vedoucího. Pokud by ale v příslušné samosprávné části podniku byly vážné problémy, musí vedení podniku mít právo udělat v problematické samosprávné části podniku pořádek. Podobně nelze připustit, aby samosprávné podniky či jejich části preferovali spotřebu na úkor rozvoje podniku. Samosprávu nelze ponechat bez odpovědnosti, viz nepodařené OORy v někdejší socialistické Jugoslávii.

Mnohé bude i v moderním socialismu záviset na rozhodnutí centra, v prvé řadě tvorba mzdových tabulek. Obrana proti subjektivismu zde nebude nijak snadná. Lobbovalo se za ty či ony požadavky ve všech společensko ekonomických formacích. Jistě se za příslušné úpravy odměňování bude lobbovat i v moderní socialistické společnosti, jak naznačilo jaro 1968, s hrozbou inflace. Nejtěžší bude ochránit nízko příjmové pracující v drobných podnicích, kteří se jen těžko organizují k lobbování. V žádném případě by se ale nemělo stát, že se poctiví pracující neuzavírají ze svých nízkých mezd či odměn, jako se děje nejednou v současné České republice. Platí přitom, že výši platů všech stupňů bude významně ovlivňovat i výše životních nákladů. Klasicky ekonomické x současné lichvářské nájemné. Faktor stále vyšší možnosti tvůrčí práce pro významnou část lidí může relativně snížit význam výše mezd.

10) Zákon společenského přivlastňování

Podle Z. Háby je zákon společenského přivlastňování základním ekonomickým zákonem komunistické společenské formace – socialismu a komunismu. S tímto závěrem se ztotožňují, Rozsáhlé přerozdělování za reálného socialismu nebylo v rozporu se základním ekonomickým zákonem komunismu a nebylo vynuceno jen obtížnými podmínkami budování základů socialismu, jak se někdy uvádí. Často se uskutečňovalo „jen“ v rozporu s využíváním zákona hodnoty, hmotné zainteresovanosti. S vážnými negativními důsledky takto rozporného uplatňování.

Má-li se moderní ekonomika a společnost efektivně rozvíjet, přerozdělování vytvořených zdrojů musí být značné i při uzavření různých penězovodů z veřejné do soukromé sféry. Toto přerozdělování ale nemůže být založeno na odčerpávání celého vyprodukovaného nadproduktu (v krajním případě i odpisů) nebo na individuálních odvozech nerozděleného zůstatku zisku podniků, jak se nejednou dělo za reálného socialismu nejen v Československu. Musí mimo jiné zohledňovat zásluhovost. Musí efektivně využívat působení zákona hodnoty, ekonomicky zvýhodňovat ekonomicky úspěšné podniky a jejich pracovní kolektivy a ekonomicky znevýhodňovat ekonomicky neúspěšné podniky a jejich pracovní kolektivy s tím, že dlouhodobá ekonomická neúspěšnost může být důvodem zániku příslušných komerčních podniků. Samozřejmě, jiný režim musí mít podniky neziskových služeb, od kterých se vytváření zisku neočekává.

		Obecné ekonomické zákony				Ekonomické zákony fungující ve více typech společností		Ekonomické zákony specifické pro určitý typ společnosti				Ekonomické zákony specifické pro jedno stadium jedné společnosti ekonomické formace		Základní ekonomický zákon příslušné formace	
typ zákonů		Zákon ekonomie	Zákon růstu produktivity práce	Zákon závazného vztahu s charakterem výrobních sil	Zákon růstu pracovních i lidských zdrojů	Zákon hodnoty	Zákon celku	Zákon neproporcionality	Zákon maximální akumulace kapitálu za nehmotnosti	Zákon plánového kapitálu za nehmotnosti	Zákon rozložení podle práce	Zákon rozložení podle hodnoty	Zákon sestupné tendence třídy zákonů	Zákon rozložení podle pracovních zdrojů	
Druh společnosti	základní														
ekonomické formace	nezávislá	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	zákon reprodukce celou produkci
prvotřídní společnost	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	řivlastňování si nadproduktu vlastními zdroji
kapitálistická	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	řivlastňování si nadproduktu společně
proletářská	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	řivlastňování si nadproduktu společně
rozdílná	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	řivlastňování si nadproduktu společně
kapitálistická	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Zákon maximální reprodukce
rozdílná společná	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ano	Ne		
komunistická	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne		
rozdílná	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne		
komunistická	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ano	Ano	Ne	Ne		Zákon maximální reprodukce
socialismus	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ano	Ano	Ne	Ne		Zákon společenského přivlastňování
komunistický	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ano	Ano	Ne	Ano		
proletářská	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne		Zákon společenského přivlastňování
proletářská	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne		Zákon společenského přivlastňování
Poznámka: proletářská výroba nepřetváří se samostatnou společností ekonomickou formou															

Literatura:

Fromm, E.: Mít či být, Praha, Naše vojsko, 1991

Gofman, K. G.: Ekonomické oceňování přírodních zdrojů v socialistické ekonomice, Praha, EÚ ČSAV, EVSZ

- Hába, Z.: Socialismus - systém ekonomických zákonů, Bratislava, Alfa 1987
 Heller, J., Neužil, F. a kol.: Kdopak by se Marxe bál? Praha Futura 2011
 Husák, T.: Lidstvo před rozhodnutím, Praha, Melantrich 1986
 Keller, J.: Až na dno blahobytu, Brno, Ekocentrum, 1993
 Lutz, M.A., Lux, K.: Humánní ekonomie, The New Challenge, The Bootstrap Press, New York 1988
 Lenin, V.I.: Imperialismus jako nejvyšší stupeň kapitalismu, Spisy, sv. 22, SNPL, Praha 1957
 Lovellock, J.: Gaia aneb nový pohled na planetu Zemi, Praha, Mladá fronta 1994
 Lovellock, J.: Gaia vrací úder, ISBN, 978-80-200-1687-4, 208 s., Akademie, Praha 2009
 Marx, K.: Kapitál I., II., III. 1. a 2., Praha, Svoboda 1978
 Mishan, E.I.: Spor o ekonomický růst, Praha, Slon 1994
 Novožilov, V.V.: Měření nákladů a výsledků, Praha, Svoboda 1972
 Seják, J.: Stav a možnosti oceňování přírodních zdrojů v ČSSR, Praha, EÚ ČSAV, VPE č. 179/1983
 Voráček, V. a kol.: Metodika hodnocení pozitivních a negativních vlivů hospodářské činnosti v geografickém prostředí I., Praha, pobočka Geografického ústavu ČSAV 1970
 Zeman, J.: O tzv. zákonu klesající efektivity vkladů do životního prostředí, Politická ekonomie č. 2/1983
 Zeman, J.: Úloha kritériálních odvodů v přestavbě hospodářského mechanismu v ČSSR, Finance a úvěr č. 2/1989 – 1
 Zeman, J.: Ekonomické aspekty ekologických škod, KDP, Praha, VŠE, 1987 – 2
 Zeman, J.: Ekologické škody jako prvek soustavy plánovitého řízení, Ekonomický časopis č. 12/1989 – 3

O tom, co nechápou a čemu možná, jak se mi alespoň zdá, nemohou ani porozumět postmoderní „krásné duše“, aneb stručný nástin kritického rozboru „kritiky“ marxistického pojetí pracovní teorie hodnoty ze strany Karla Dolejšího

František Neužil

Magistr Karel Dolejší, v současné době redaktor *Britských listů*, se svého času angažoval ve sdružení Levá alternativa – hnutí za demokratický a samosprávný socialismus, později v Hnutí DUHA a Nezávislém sociálně ekologickém hnutí. V první polovině devadesátých let magistr Dolejší z Levé alternativy vystoupil a vystoupil i z hnutí Demokratická levice, kde byl místopředsedou, a to na protest proti tendencím ke sblížování s komunisty, jež se v těchto politických organizacích začaly prosazovat a před volbami v roce 1992 vyústily v uzavření předvolební koalice Levý blok. Všechny tyto údaje, k nimž se lze dobrat díky informacím o autorech článků na webovém portálu *Britských listů* (magistr Dolejší zde má více než tisíc příspěvků), poměrně názorně dokládají, že nesporné levicové politické smýšlení pana Dolejšího rozhodně nezahrnuje příliš velké sympatie vůči politice KSČM, jelikož je zřejmě přesvědčen, že se zatím nedokázala rozejít se stalinistickou ideologií, což je názor, jenž je beze sporu do jisté míry oprávněný.

Pan Dolejší zároveň odmítá primitivní a nenávistný, fašizující antikomunismus, jenž se projevil v demonstracích třeboňských studentů proti výsledkům zcela svobodných a demokratických krajských voleb, čili v morálně psychologickém teroru proti paní Vítězslavě Baborové, která měla v jihočeském krajském zastupitelstvu zaujmout místo radní pro školství, a to jenom proto, že paní Baborová kandidovala za KSČM, v cynické odporné štvanci, jež výborné učitelce fyziky podlomila psychické a fyzické zdraví, načež na svou funkci rezignovala. O tomto řádění „modrých gard“ Magistr Dolejší zcela oprávněně poznamenal: „*Dopadlo to přesně tak, jak se dalo očekávat. Jihočeská radní Vítězslava Baborová po extrémním nátlaku demonstrujících studentů „ze zdravotních důvodů“ rezignovala. Karlovarský radní Václav Sloup, politik obhajující střelení do lidí, ale zůstává na svém místě. Poučení? Piš, barde, demonstruj. Zbavíš se komunistů, se kterými se dá snadno vyžít, avšak zůstanou ti, s nimiž se žít nedá. Situace v tomto státě se bezpochyby výrazně zlepši ... Baborová je učitelka, podle všeho dobrá učitelka, takže nebyl žádný důvod myslet si, že nemůže v Jižních Čechách řídit školství. Sloup je bývalý politik útvaru pohraniční stráže a o školství ví starou belu. „Hrdinní“ studenti s bezprecedentní pomocí médií smetli právě Baborovou ... Komunistka Baborová hlásící se k názoru, že školství má být apolitické, mohla této zemi svým veřejným působením značně prospět, kdežto Sloup jí spíše škodí. Přesto byla sestřelena Baborová, nikoliv Sloup. To si opravdu zaslouží výslovné ocenění uvědomělých mládežníků. Jihočeští studenti se v roli modrých gard opravdu nádherně předvedli.*“ [1].

Magistr Dolejší ve svém článku dosti přesvědčivě ukázal, že demonstrace a mítinky „*hrdinných modrých gard*“, které v tomto případě připomínají spíše řádění neofašistických bojůvek, upevňují v KSČM mocenské pozice lidí, kteří jsou aktivními nositeli stalinistické ideologie a náleží k různým složkám bývalé vládnoucí třídy řídicího aparátu předlistopadového socialismu.

Pan Dolejší ovšem i v době, kdy se postavil na obranu učitelky Baborové, neboť mu tak, jak se zdá, velel kategorický imperativ mravní příkazující zastat se slabé a proti nenávislné mediální štvanci bezbranné ženy – a beze sporu tak projevil občanskou odvalu a statečnost, dokonce větší než *Haló noviny* nebo vedoucí funkcionáři strany českých a moravskoslezských komunistů! – zůstával zásadovým protivníkem komunistické ideologie i jejích filosofických zdrojů, a proto se se stejnou vehemencí, s jakou se postavil proti snahám české lumpenburžoazní fašizující ultrapravice popírat takovou základní instituci buržoazně demokratického politického systému, jakou jsou (alespoň ve smyslu deklarované ústavně právní normy) svobodné a demokratické volby, což, alespoň se tak domnívám, konal proto, aby na čistém štítě české polistopadové buržoazní demokracie neulpěl ani stín mravní poskvrny, pustil i do kritiky marxistické filosoficko-ekonomické teorie, především marxistického pojetí pracovní teorie hodnoty, neboť je přesvědčen, že „*dokud česká společnost po dlouhá léta většinou žila ve stínu pravicové ideologie, bylo na místě nepouštět se do příliš zevrubné kritiky takzvaného marxismu, který byl ve vládnoucích poměrech záměrně ignorován nebo potlačován ...Zmíněná situace se teď však postupně mění, jak ukazují nejen výsledky voleb, ale i vyvíjející se postoje veřejnosti k některým mytologickým postavám minulého režimu, jakou byl třeba Julius Fučík. Doba hájení komunistické ideologie by tedy měla všude skončit.*“ [2]

Tato slova již v nás ovšem vyvolávají poněkud jiné pocity: čteme-li, že marxistická verze pracovní teorie hodnoty by měla být jakousi „*rudou mytologií*“, nemůžeme se ubránit dojmu, že se zde krásná a mravně čistá duše magistra Dolejšího uchýlila k podobným slovním výrazovým prostředkům, jaké používala militantně antikomunistická, ultrapravicová média, nad jejich počínáním se pan Dolejší v „*případě Baborová*“ tak spravedlivě mravně rozhořčoval.

Karel Dolejší ovšem rozlišuje mezi marxistickou teorií a jejím tvůrcem a má k Marxovi vysoce lidský a veskrze vlídný přístup, praví nám, že Marxova osobnost zajisté přesahovala teorii, jejímž byl autorem, což je ostatně pravda, neboť je známo, že Marx mnohokrát zdůrazňoval, že „*není žádný marxista*“, nebyl nadšen z perspektivy, že jeho jméno dá vzniknout nějakému filosofickému a politickému „ismu“. A tak se od magistra Dolejšího dozvídáme, že klasik a zakladatel filosofie dialektického a historického materialismu a kritiky všemožných teoretických soustav buržoazní politické ekonomie nevycházel ze žádných „dogmatických předpokladů“, jelikož „*Marx ve svých hlavních dílech neuvažoval jako stranický ideolog, ale jako analytik konkrétní společenskoekonomické formace pracující v parametrech své vlastní doby.*“ [3]

Je zajisté dosti triviální pravdou, že Marx nemohl zkoumat nic jiného než vývojové zákonitosti kapitalistického způsobu výroby, a nikoli například objektivní systémové nedostatky stalinského modelu socialismu, že ani nebyl autorem pracovní teorie hodnoty, kterou formulovali klasikové anglické buržoazní politické ekonomie Adam Smith a David Ricardo a jež říká, že společenský nadvýrobek je produktem vynakládání jakéhokoli druhu živé konkrétní práce (čili že nadprodukt nevzniká v procesu směny zboží, jak tvrdila teorie merkantilistů, ani pouze v oblasti zemědělské výroby, jež měla být dle fyziokratické školy jedinou produktivní prací), která přeměňuje přírodní procesy na procesy výrobní. Marx vytvořil především teorii nadhodnoty, jež odhalila vykořisťovatelskou sociálně ekonomickou podstatu kapitalistického soukromého vlastnictví, a tuto teorii dal do služeb svrženému systému kapitalistického vykořisťování, politického a sociálně ekonomického osvobození dělnické třídy, a tudíž není pravda, že Marx spolu s Engelsem neuvažovali jako „*straničtí ideologové*“, neboť jejich základním dílem byl Manifest komunistické strany, jenž pochopitelně vycházel z „*parametrů své vlastní doby*“ (čili poloviny devatenáctého století), dokázal však postihnout i „*parametry naší doby*“, počátku století jedenadvacátého, jelikož předjímal mimo jiné procesy globalizace, zespolenštění práce a výroby v měřítku celé planety.

Od magistra Dolejšího se dále s potěšením dozvídáme, že „*odmítnout fikci „marxistické pracovní teorie hodnoty“ ovšem neznamená, jak bude ideology namítáno, „znevážit význam poctivé práce pro společnost“.* Znamená to pouze a jedině opuštění dogmatického předpokladu, že nic jiného než lidská práce žádnou hodnotu nemá.“ [4]

Předpoklad, že „*nic jiného než lidská práce žádnou hodnotu nemá*“ ovšem není vůbec dogmatický, ale naprosto nesmyslný, neboť je to právě krásná duše našeho milého postmoderního filosofa, jež opřádá marxistickou teorii pracovní hodnoty mýty a absurdními pojmovými fikcemi. Dle marxistické pracovní teorie hodnoty je to totiž právě živá konkrétní práce – která je zároveň prací abstraktní (neboli společenskou), čili že jakákoli živá konkrétní práce je zároveň nositel určité vlastnické či nevlastnické funkce – jež se měří časem a je zdrojem hodnoty a ceny produktů práce, které se coby zboží směňují na trhu za výrobky jiné živé konkrétní práce: konkrétní práce se zpředměťuje v užitné hodnotě výrobku, abstraktní práce je pak substancí jeho hodnoty a ceny; v rovině konkrétní práce (potažmo užitné hodnoty) jsou jednotlivá zboží kvalitativně různorodá a kvantitativně nesouměřitelná, v rozměru abstraktní práce (potažmo hodnoty) jsou jednotlivá zboží kvalitativně stejnorodá a kvantitativně souměřitelná; hodnota zboží je jeho společenská vlastnost, společenský výrobní, sociálně ekonomický vztah, vztah mezi lidmi, jenž ve zboží a penězích nabývá zvěčňelou, převrácenou a odcizenou podobu – odtud zbožné peněžní fetišismus. Práce samotná však žádnou hodnotu a cenu nemá, pojem „*hodnota a cena práce*“ je čistě fiktivní pojmovou konstrukcí (hovoříme-li kupříkladu o tom, že v epoše globalizovaného kapitalismu stlačuje globální monopolní velkoburžoazie hodnotu a cenu vysoce kvalifikované a

složitě práce kognitárního proletariátu na úroveň hodnoty a ceny společensky průměrné a jednoduché živé konkrétní práce tradičních industriálních proletářů, užíváme pojem „hodnota a cena živé konkrétní práce“ v čistě metaforickém smyslu). Marx píše, že „cena práce je ... výraz, který ... odporuje pojmu hodnoty a rovněž pojmu ceny, která je sama všeobecně jen určitým výrazem hodnoty; a „cena práce“ je stejně iracionální jako žlutý logaritmus. Ale tu je vulgární ekonom teprve pořádně uspokojen, protože nyní dospěl ke hlubokému poznatku měšťáka, že platí peníze za práci, a protože právě to ... ho zbavuje povinnosti pochopit hodnotu.“ [5]

Podle marxistické pracovní teorie hodnoty a nadhodnoty má hodnotu a cenu (neboli je zbožím) nikoli práce dělníka, jež je produktivní pro kapitál, ale dělníková pracovní síla, schopnost pracovat a vyrábět pro kapitalistu (tělesnou či intelektuální živou konkrétní práci) spolu s užitnou hodnotou výrobku i nadhodnotu, čímž se každý výrobní proces stává jak procesem tvorby nějaké užité hodnoty, tak i procesem zhodnocovacím a hodnototvorným. Současně platí, že pouze lidská živá konkrétní práce je zdrojem hodnoty, věci a jevy, které jsou výsledkem čistě přírodních procesů, mají sice hodnotu užitnou, nemají však žádnou hodnotu a cenu tak řečeno ekonomickou, z čehož ale zároveň plyne, že i přírodní a životní prostředí může mít hodnotu a cenu, neboť na něj lidská smyslově předmětná pracovní a výrobní činnost působí a ono samo se tím stává objektem různých typů lidské vlastnické subjektivity, každodenní sociálně ekonomické praktické aktivity.

Náš milý postmodernistický filosof, jenž, věren tradici nezapomenutelného pana Eugena Dühringa, připisuje Marxovi názory, které nikdy neměl, a pak s nimi vítězoslavně bojuje, nám o marxistické pracovní teorii hodnoty dále sděluje: „*Tolik proslulou pracovní teorii hodnoty ovšem u Marxe samotného nikde nenajdeme. Zdědil téma z klasické politické ekonomie, a proto se k němu nemohl nevyjádřit, což se však dělo polemicky. To, co Marx v Bídě filosofie sám skutečně formuloval, nebyla nějaká vlastní verze staré pracovní teorie hodnoty, ale zákon hodnoty. Ten hovoří o jakémsi regulativním principu, který v kapitalismu řídí směnu zboží, jež je produktem lidské práce. Ceny jednotlivých druhů zboží podle Marxe dynamicky kolísají kolem hodnot, které vyjadřují množství společensky nutné práce spotřebované při jejich výrobě.*“ [6]

Již dříve jsme samozřejmě věděli, že Marx není tvůrcem klasické pracovní teorie hodnoty a je také dostatečně dobře známo, že Marx v Kapitálu a v Teoriích o nadhodnotě kriticky polemizoval s teoriemi Smitha a Ricarda. Je také pravda, že v Bídě filosofie Marx kritizoval názory, podle nichž se hodnota zboží rovná individuálnímu či kolektivnímu množství živé konkrétní práce, ale zdůrazňoval, že produkt práce se stává zbožím, pokud uspokojuje nejenom individuální, ale společenskou potřebu, je-li užitečný nejen pro výrobce, ale i pro společnost a hodnota zboží vskutku odpovídá množství společensky nutné, užitečné a uznané práce spotřebované při jeho výrobě, a to jak práce živé, tak i práce mrtvé, zvěčnělé ve výrobních prostředcích. Není ovšem pravda, že zákon hodnoty řídí směnu zboží pouze v kapitalismu: tržní ceny jednotlivých druhů zboží podle Marxe dynamicky kolísají kolem hodnot v ekonomické praxi zbožně peněžní malovýroby a směny. Proces utváření hodnoty a ceny zboží je procesem zespolečenšťování: v systému ekonomických vztahů zbožně peněžní malovýroby a směny se zespolečenšťují individuální a kolektivní množství práce a tržní ceny zboží pak „*dynamicky kolísají*“ kolem hodnoty zboží (neboli společensky nutného množství živé a mrtvé práce, které určuje fungování tržního ekonomického mechanismu, jež tak jednotlivým zbožním malovýrobcům poskytuje informace o tom, kolik musejí do výrobního procesu investovat živé a zpředmětnělé práce, aby se svými individuálními náklady živé a v pracovních nástrojích zvěčnělé práce tak říkajíc „*vešli*“ do tržní ceny výrobku a jejich podnikání jim přinášelo zisk); v systému ekonomických vztahů kapitalistické praxe zbožní výroby a směny se zespolečenšťují jednotlivé kapitály, kapitály z jednotlivých výrobních odvětví, čímž se nadhodnota mění v zisk a hodnota zboží mění ve společenskou výrobní cenu zboží a tržní cena zboží pak „*dynamicky kolísá*“ kolem jeho společenské výrobní ceny, jež zase „*dynamicky kolísá*“ kolem hodnoty zboží.

Společenské výrobní vztahy kapitalismu volné konkurence, jež znal Karel Marx, produkují v procesu zespolečenšťování kapitálů z jednotlivých výrobních odvětví, kdy se ukazuje, že zboží jsou výrobkem nejenom práce, ale právě kapitálu, přeměnu hodnoty zboží ve společenskou výrobní cenu, jež zahrnuje společensky průměrnou masu a míru zisku. [7]

Je otázkou, zda lze tento velice složitý proces, jak píše Marx, vzájemného „*přelévání*“ produktivních kapitálů z jednotlivých odvětví, pojmově uchopit a vyjádřit v logice pojmů pomocí metod matematického modelování, zvláště když nám aplikace těchto matematických metod, jako je tomu například v případě Bortkiewiczových rovnic, dokazují, že celková suma hodnot zboží z jednotlivých výrobních odvětví se údajně nerovná celkové sumě výrobních cen, a tudíž ani celková suma mas nadhodnot se v jednom a tomtéž ekonomickém výrobním cyklu nerovná celkové sumě mas průměrného zisku: zisk přece nemůže vznikat z ničeho jiného než z vyrobené nadhodnoty a společenská výrobní cena se může utvářet pouze na základě hodnoty zboží. [8]

Magistr Dolejší v této souvislosti uvádí, že ve třetím díle Kapitálu se „*Marx (neúspěšně) pokusil překlenout výpočty rozdílů mezi hodnotou a tržní cenou v jednotlivých odvětvích (na základě tehdy běžného, avšak neodůvodněného předpokladu o totožné míře zisku).*“ [9] Když pomineme, že nejde o tržní ale o společenskou výrobní cenu zboží, zůstává přesto otázkou, zda předpoklad o výsledné společensky průměrné míře zisku ve struktuře společenské výrobní ceny v jednotlivých výrobních oborech je v ekonomickém systému kapitalismu volné konkurence vskutku tak „*neodůvodněný*“.

V soustavě výrobních vztahů monopolního kapitalismu přestávají platit podmínky, za nichž se při fungování tržního mechanismu kapitalismu volné konkurence transformovaly v jednotlivých odvětvích vyrobené hodnoty zboží v jeho výrobní ceny obsahující průměrnou míru zisku – stejná celková suma investovaných výrobních nákladů konstantního a variabilního kapitálu u jednotlivých produktivních kapitálů a táž míra nadhodnoty, kapitály se již nemohou vzájemně přelévát a masy zisků z jednotlivých odvětví vyrovnávat na společensky průměrný zisk, ale na základě monopolu nízkých výrobních nákladů se formuje monopolní výrobní cena zboží a výsledkem tohoto procesu je odstupňování mas zisků mezi jednotlivými výrobci od minimálního zisku a rozličných mas zvláštního a mimořádného zisku až k zisku co do masy monopolně velikému, přičemž monopolní výrobní cena zboží je plně v souladu se zákonem hodnoty, neboť jejím východiskem jsou nejhorší výrobní podmínky, které dovolují alespoň minimální zisk. Z toho důvodu je naprostým nesmyslem tvrzení magistra Dolejšího, že podle Marxe platí hodnotový zákon „v dané formě pouze pro kapitalistickou společenskoeconomickou formaci, a to ještě ne pro všechny druhy zboží - ale jen pro ty, pro které kapitalismus znamená příchod věku hypoteticky neomezené technické reprodukovatelnosti. Jinak řečeno, zákon hodnoty se týká pouze toho zboží, jež může být hypoteticky vyráběno v neomezeném množství. Tam, kde do hry vstupuje neopakovatelnost a vzácnost daného zboží, jako tomu bylo v 19. století například i v zemědělství, Marxův zákon hodnoty neplatí - a jeho autor to sám uznával. Podmínka hypoteticky neomezené reprodukovatelnosti zde není splněna a omezená nabídka proto ovlivňuje ceny podle odlišné logiky.“ [10]

Při zkoumání diferenciální (neboli rozdílové) renty Marx ve druhé části třetího dílu Kapitálu na příkladě výroby pšenice ukazuje, že hodnota a výrobní cena pšenice se odvíjí od společensky nutného množství živé a mrtvé práce (čili konstantního a variabilního kapitálu), které je nutno do produkce pšenice vkládat na nejhorších půdách, aby i tito pěstitelé dosahovali alespoň minimálního zisku, další výrobci pak dosahují rozličných úrovní zvláštního a mimořádného zisku. (V Marxově příkladu se výrobní cena jednoho kvarteru pšenice, vypěstované na nejhorší půdě, rovná 60 šilinků, což při výrobních nákladech, které dělají 50 šilinků, přináší minimální zisk 10 šilinků. Další tři výrobci, kteří pěstují pšenici na půdách lepší jakosti, vyprodukují za stejnou dobu odstupňovaně 2, 3 a 4 kvartery pšenice, čímž dosahují celkového zisku v diferencovaných úrovních 70, 130 a 190 šilinků, z čehož činí odpovídající masy zvláštního a mimořádného zisku postupně 60, 120 a 180 šilinků, které se tímto způsobem stávají rentou). [11]

Logika formování monopolní výrobní ceny zboží by samozřejmě platila i po skončení „období ... neomezené reprodukovatelnosti zboží ... ve kterém vesměs panoval „přírodních zdrojů“ dostatek až nadbytek“ [12], jež s údajným „nástupem ropného zlomu a věcí souvisejících pomalu končí“ [13] – nehledě k tomu, že, jak jsem přesvědčen, má kupříkladu automobilový průmysl díky účinkování „historicky podmíněného regulativního principu vyjádřeného v Marxově zákoně hodnoty“ [14] již dnes připraveny funkční prototypy elektromobilů a automobilů s motory na vodíkový pohon, které mohou nahradit osobní a nákladní automobily s motory poháněnými benzínem či naftou.

Materialistická dialektika, obsažená v logické stavbě Kapitálu, operuje s rozdílem mezi formálně (abstraktně) a konkrétně všeobecným, které ve společenském rozvoji vždy představuje určitá obecná zákonitost, která se dostává rozporu se svými vývojovými modifikacemi, formami svého projevu. V historickém vývoji kapitalistického výrobního a hodnototvorného procesu (procesu zhodnocování investovaného konstantního a variabilního kapitálu) se takovou konkrétně obecnou vývojovou zákonitostí stává zákon hodnoty (a nadhodnoty), jenž se dostává do rozporu s takovou svou vývojovou modifikací a formou svého projevu, jíž je výrobní cena zboží, do níž vstupuje nejenom míra nadhodnoty (neboli poměr masy nadhodnoty k investovanému variabilnímu kapitálu, živé nadpráce ku živé práci nutné, nezaplacené a zaplacené živé práce dělníkovy), ale – a především – míra zisku (čili poměr masy vyprodukované nadhodnoty k celkovému investovanému konstantnímu a variabilnímu kapitálu, masy dělníkovy nezaplacené živé nadpráce k dělníkově živé práci nutné a zaplacené spolu s celkovou masou do výrobního procesu vložené práce mrtvé, zvěčnělé v různých složkách konstantního fixního a konstantního oběžného kapitálu): znovu opakujeme, že v systému kapitalismu volné soutěže se výrobní cena zboží utváří na základě výrobních nákladů a společensky průměrné míry zisku; v ekonomickém systému monopolního kapitalismu se pak výrobní cena zboží utváří na bázi nejhorších výrobních podmínek, což zabezpečuje alespoň, minimální zisk, kdežto kapitálové vlastnické a podnikatelské subjekty, které disponují monopolem nízkých výrobních nákladů na jednotku vyrobené nadhodnoty, si přivlastňují masu a míru monopolního zisku.

V procesu formování volně konkurenční výrobní ceny zboží se konstantní a variabilní kapitály, investované v jednotlivých výrobních odvětvích, zespolečenšťují tím způsobem, že se jimi vyprodukovaná masa zisku přelévá mezi jednotlivými odvětvími a rovnoměrně se mezi nimi rozděluje, přičemž takto vzniklá společensky průměrná míra zisku vykazuje vývojovou tendenci k poklesu; masa a míra monopolního zisku, jež se odvíjí od monopolu nízkých výrobních nákladů na jednotku vyrobené nadhodnoty, jenž závisí na produktivitě živé práce tradičních proletářů či na kapitalistickém používání živé konkrétní všeobecné práce kognitárního proletariátu, má opět vývojovou tendenci se zprůměrnovat a může-li masa monopolního zisku růst, míra tohoto zisku v perspektivě klesá. Tato obecná vývojová zákonitost kapitalistické praxe výroby a směny zboží, kdy se hodnota zboží konkretizuje v procesu utváření výrobní ceny zboží a v hodnotové struktuře vyprodukovaného zboží

obsažená masa a míra nadhodnoty se konkretizuje v procesu formování masy a míry zisku – z něhož vysvítá, že nadhodnota vzniká nejenom ze živé konkrétní práce dělníkovy, ale ze spojení této dělníkovy živé práce s prací mrtvou, zvěčnělou především ve strojích a soustavách strojů, ve výrobní technice a technologických výrobních postupech, čili že nadhodnota je plodem nejenom variabilního kapitálu, ale spojení variabilního kapitálu s kapitálem konstantním, investovaného kapitálu vcelku – ukazuje meze vývojových možností a perspektiv kapitalistického výrobního způsobu.

Marx ukázal, že konkrétně všeobecný zákon hodnoty a nadhodnoty se nalézá v poměru vzájemně se vylučujícího rozporu s takovými svými vývojovými modifikacemi a formami vlastního projevu, jakými jsou zákonitosti utváření společensky průměrné či monopolní masy a míry zisku, což potvrzují i empirické údaje, které názorně dokládají, že kapitálové investiční subjekty si v jednotlivých výrobních oborech pouze výjimečně reálně přivlastňují masu zisku, která by odpovídala objemu nadhodnoty, jež vysály a vyžádaly ze živé práce svých dělníků; ve skutečnosti si přivlastňují takovou masu zisku, která je v souladu s logikou formování průměrného či monopolně velkého (a též i minimálního) zisku, a tudíž se velikostí od vyprodukovaných mas nadhodnoty liší. V tom spočívá reálný rozpor reálného objektu teoretického zkoumání, jímž je proces zespolenšťování mas investovaným kapitálem pohlcené nezaplacené práce, které v jednotlivých odvětvích vstoupily do hodnotových skladeb finálních výrobků, načež se přerozdělují mezi jednotlivé sociálně ekonomické skupiny kapitalistických vlastníků. A na tom, že pokoušíme-li se přímo a bezprostředně spojit a uvést do souladu zákon hodnoty (a nadhodnoty) se zákonem průměrného či monopolního zisku, logicky odvodit jeden zákon z druhého, dospíváme z hlediska klasické formální logiky k nesmyslnému, absurdnímu rozporu, není vskutku nic udivujícího, naopak: všechny pokusy uvést bezprostředně a bez rozporu do souladu hodnotu s výrobní cenou zboží, vyrobenou nadhodnotu s reálně přivlastněným ziskem vedou k problému mnohem neřešitelnějšímu, než je příslovečná kvadratura kruhu, jelikož se tím vlastně pokoušíme přímo a bezprostředně sjednotit to, co přímo a bezprostředně sjednotit nelze, snažíme se představit jako existující to, co prostě neexistuje.

Metafyzicky myslící teoretik, jenž se střetne s takovým paradoxem, jej zcela zákonitě a pochopitelně vykládá jako důsledek chyb, jichž se myšlení dopustilo při vypracovávání a formulaci všeobecného zákona a je přirozené, že i řešení paradoxu hledá cestou čistě formálního rozboru teorie, že jej spatřuje v upřesnění pojmů, opravě výchozích tvrzení atd., atp. Rozpor mezi všeobecným zákonem a rozvinutějšími konkrétními vztahy se teoretikové neznající dialektiku pokoušejí řešit nikoli cestou nalézání zprostředkujících článků, nýbrž cestou přímého podřazení konkrétního pod abstraktní a cestou bezprostředního přizpůsobení konkrétního abstraktnímu. A tohoto cíle se snaží dosáhnout pomocí slovní fikce, tím, že věci prostě nazvou jinak, čímž vzniká pouze slovní spor, a to proto, že reálné rozpory, jímž se nedostalo reálného vyřešení, se pokoušejí řešit pomocí slovních frází. Když se obecná zákonitost ocitá v rozporu s empirickým stavem věcí, pak empirik okamžitě spatřuje řešení ve změně formulace všeobecného zákona kvůli tomu, aby empiricky obecné bylo možné této obecné zákonitosti bezprostředně podřídít. Na první pohled tomu tak i má být: dostává-li se myšlenka (teorie) do rozporu s empirickými fakty, je zapotřebí myšlenku (teorii) změnit, uvést ji do souladu s obecně se vyskytujícími a opakujícími se bezprostředními údaji na povrchu jevů. Ve skutečnosti je však tato cesta teoreticky chybná a právě díky ní dospěla Ricardova škola k úplnému odmítání pracovní teorie hodnoty. Všeobecná zákonitost, již Ricardo objevil, zde byla obětována hrubě, vulgární empirii a hrubý, povrchní, plochý empirismus se pak nevyhnutelně přeměnil na „lživou metafyziku a scholastiku“, která se zoufale pokoušela cestou formální abstrakce bezprostředně odvodit nezvratné empirické jevy z obecně platného zákona nebo se je duchaplně pokoušela tomuto zákonu podřídít.

Formální logika a její úlohu coby vědy o zákonitostech lidského poznávacího myšlení absolutizující metafyzika (neboli antidialektika) znají pouze dvě cesty vyřešení rozporů v myšlení. Prvá cesta spočívá ve snaze bezprostředně přizpůsobit obecnou zákonitost empiricky očividnému stavu věcí. Viděli jsme, že v tomto případě dochází ke ztrátě pojmu hodnoty. Druhá cesta tkví v tom, že se snažíme představit objektivní vnitřní rozpor, který myšlení vyjadřuje v podobě logického rozporu, jako vnější rozpor dvou věcí, z nichž je každá sama o sobě bezrozporná. Tato procedura se nazývá redukce vnitřního rozporu na rozpor „v různých vztazích a v různé době“. Druhou cestu si zvolila tak zvaná „profesorská škola rozkladu teorie“. Nemůžeme vysvětlit zisk z hodnoty bez rozporu? No a co! Nemusíme být tvrdohlavě jednostranní, nutno připustit, že zisk pochází ve skutečnosti nejenom z práce, ale i z mnohých jiných faktorů: musíme vzít na zřetel i úlohu půdy i roli strojů, úlohu nabídky a poptávky a mnoho, mnoho jiného. Věc prý nespočívá v rozporech, ale v úplnosti ... Tak se rodí znamenitá trojjediná formule vulgární ekonomie: „*Kapitál – zisk (podnikatelský zisk plus úrok), půda – pozemková renta, práce – mzda*“. O logický rozpor tu již vskutku nejde, zato však vzniká naprostý nesmysl, jenž se podobá „*žlutému logaritmu*“, o němž se ironicky zmiňuje Marx. Logický rozpor zmizel, zároveň s ním však zmizel i teoretický přístup k věcem jako takový.

Závěr je naprosto zjevný: ne každý způsob vyřešení rozporů vede k rozvoji teorie. Dva zmíněné způsoby označují takové „*vyřešení*“ rozporů, které je totožné s přetvořením teorie na bezútěšnou empirickou eklektiku. Neboť teorie jako taková existuje pouze tam, kde nalézáme vědomé a zásadní úsilí pochopit všechny zvláštní jevy jako nevyhnutelné modifikace jedné a téže všeobecné konkrétní substance, v daném případě substance

hodnoty, již je společensky nutné, užitečné a uznané množství živé i do výrobku živou prací přenesené ve výrobních prostředcích zvěčnělé práce (které jsou plodem minulé živé práce).

Je známo, že jediným teoretikem, jemuž se podařilo vyřešit logické rozpory ricardovské teorie tak, že výsledkem byl nikoli rozklad, ale skutečný rozvoj pracovní teorie hodnoty, byl Karel Marx. V čem spočívá jeho dialektickomaterialistický způsob řešení antinomie? Musíme především konstatovat, že reálné rozpory, které objevil David Ricardo, v Marxově soustavě nejen že nemizí, ale naopak zde představují nutné rozpory samotného objektu, jež v žádném případě nevznikají pouze v důsledku chyb myšlení, definičních nepřesností atd. V prvním díle Kapitálu se například dokazuje, že nadhodnota je výlučně plodem oné části kapitálu, která se směřuje za živou práci dělníka v podobě mzdy, čili variabilního kapitálu. Ve třetím díle ale čteme: „*Ať je tomu jakkoli, výsledek je, že nadhodnota vzniká současně ze všech částí použitého kapitálu.*“ [15]

Jinak řečeno: v prvním dílu Kapitálu nám Marx praví, že kapitalistův zisk plyne pouze z dělníkem vyrobené nadhodnoty, ve třetím díle Kapitálu však Marx ukazuje, že, jak jsme již uvedli, zisk, který si jednotlivé sociálně ekonomické skupiny kapitalistických vykořisťovatelů reálně přivlastňují, neodpovídá mase a míře nadhodnoty, vyprodukované v jednotlivých výrobních odvětvích, nýbrž zákonitosti, logice procesu utváření společensky průměrné či monopolní (a tedy i minimální) masy a míry zisku. Pojmový obsah třetího dílu Marxova Kapitálu konkretizuje myšlenkový obsah dílu prvního, když ukazuje proces zespolenšťování mas nadhodnoty vyrobených v jednotlivých odvětvích při přeměně hodnoty zboží v jeho výrobní cenu, což názorně dokládá, že jediným pramenem mas zisku, které se přelévají, přerozdělují mezi jednotlivými sociálně ekonomickými skupinami třídy kapitalistů, je právě nadhodnota neboli nezaplacená část hodnoty všeho v kapitalistickém výrobním a zhodnocovacím, hodnototvorném procesu vyprodukovaného zboží, hodnotová forma nadvýrobku, společenského bohatství, kterou ze živé a konkrétní práce proletariátu vysála a vyždímala společenská třída kapitalistů jako celek.

Mezi prvním a druhým teoretickým postulátem se rozvíjí celá soustava, celý řetězec zprostředkujících článků, zároveň se však mezi nimi uchoval vztah vzájemně se vylučujícího rozporu, pro nějž platí zákaz formální logiky. (Právě z toho důvodu začali představitelé buržoazní vulgární politické ekonomie poté, co spatřil světlo světa třetí díl Kapitálu, slavnostně prohlašovat, že Marx nesplnil své sliby, že antinomie pracovní teorie hodnoty nedokázal vyřešit, a tudíž že i celý Kapitál není nic jiného než spekulativně-dialektický kouzelnický trik). Všeobecně tak v Kapitálu nadále protiřečí svému vlastnímu projevu a rozpor mezi nimi nemizí z toho důvodu, že se mezi nimi rozvinula celá řada zprostředkujících článků. Právě to naopak dokazuje, že antinomie pracovní teorie hodnoty nemají v žádném případě pouze logickou (neboli čistě subjektivní, z nepřesnosti či nedbalosti myšlení plynoucí) povahu, ale že se jedná o reálné rozpory objektu teoretického rozboru, které David Ricardo správně vyjádřil, ale nepochopil. Antinomie pracovní hodnoty se v Kapitálu vůbec neodstraňují jako něco subjektivního, ale dospívají ke svému pochopení a snímají se tedy v obsahu hlubšího a konkrétnějšího teoretického pojetí. Jinak řečeno: jsou uchovány, ztratily však charakter logických rozporů, přeměnily se v abstraktní momenty konkrétního porozumění ekonomické skutečnosti. Nelze se tomu divit, vždyť libovolná konkrétní rozvíjející se soustava zahrnuje ve svém ustrojení rozpor jakožto princip svého samovývoje i coby formu, do níž se rozvoj odlévá.

Porovnejme si tak pojetí hodnoty u metafyzika Ricarda a dialektika Marxe. Ricardo, jak je známo, nepodává analýzu hodnoty z hlediska její formy. Jeho abstrakce je na jedné straně neúplná, na druhé straně pak čistě formální, a proto nesprávná. V čem Marx spatřuje úplnost a obsažnost analýzy hodnoty, jichž se nedostává u Ricarda? Především v tom, že hodnota je živý, konkrétní rozpor. Ricardo zobrazil hodnotu pouze po stránce její substance, tj. vzal práci jako substanci hodnoty, naproti tomu Marx, použijeme-li výraz z hegelovské „*Fenomenologie ducha*“, pochopil hodnotu nejen jako substanci, ale i jako subjekt: v jeho pojetí hodnota vyvstala jako substance-subjekt všech rozvinutých forem a kategorií politické ekonomie. Odtud se pak začíná vědomá dialektika v dané vědě. Neboť „*subjekt*“ v Marxově pojetí (v daném případě Marx užívá terminologie „*Fenomenologie ducha*“) je realita, která se rozvíjí skrze své vnitřní rozpory. [16]

Marxistická pracovní teorie hodnoty vychází samozřejmě, jak jsme již napsali, ze dvojakého charakteru práce, což je vlastně proces vzájemného působení mezi člověkem (lidskou společností) a přírodou, díky němuž vzniká společenský nadprodukt. Myšlenkovým jádrem marxistické pracovní teorie hodnoty je však koncepce všeobecné práce, podle níž je zdrojem růstu produktivity živé konkrétní práce i účinnosti vynakládání práce mrtvé, zvěčnělé vědecké poznání zákonů přírody, aplikace vědeckotechnického a technologického pokroku do výrobních procesů, přeměna vědy v přímou a bezprostřední výrobní sílu, čímž se vědeckotechnický pokrok stává základem hospodářského rozvoje a růstu nadvýrobku. [17]

Všeobecná práce zahrnuje i činnost organizační a řídicí, která je produktivní pro kapitál, jelikož se podílí na výrobě nadhodnoty, a proto Marx píše: „*Mezi ...produktivní pracovníky patří samozřejmě všichni, kteří se tak či onak podílejí na výrobě zboží, počínaje dělníkem v pravém slova smyslu a konče ředitelem, inženýrem (na rozdíl od kapitalisty). A tak i poslední oficiální tovární zpráva „výslovně“ počítá všechny osoby zaměstnané v továrně a v příslušných kancelářích – až na kapitalisty – do kategorie námezdních pracovníků.*“ [18]

A proto je naprostým nesmyslem, a to dokonce dosti zlovolným, svědčícím o naprosté neznalosti marxistického pojetí pracovní teorie hodnoty i další výrok magistra Dolejšího o „*marxistické pojmové fikci*“, již

má být „ideologický postulát“ (pro pana Dolejšího je, jak se zdá, termín „ideologický postulát“ nejhorší nadávkou, ve svém mravním rozhořčení si ale nestačil povšimnout, že on sám píše v duchu buržoazní filosoficko-ekonomické ideologie neboli buržoazního falešného, převráceného, iluzorního a fetišistického vědomí a sebevědomí), že „hodnoty v kapitalismu tvoří vždy výlučně příslušník vykořisťované pracující třídy, na kterém tedy jediné záleží.“ [19]

Je všeobecně známo, že manažerská práce je v kapitalistickém ekonomickém systému nositelem dvojaké vlastnické funkce: manažer je námezdním pracovníkem, současně však svou živou konkrétní organizační a řídicí práci pomáhá podřizovat živou konkrétní práci zaměstnanců, kteří jsou řízenými pracovníky, logice procesu zhodnocování investovaného konstantního a variabilního kapitálu, manažerská sociálně ekonomická praktická aktivita je tak dílčí a podřízenou součástí dominující vlastnické subjektivity kapitalistického vlastníka. A mělo by také vejít ve všeobecnou známost, že výrobním vztahům předlistopadového reálně existujícího socialismu scházela vlastnická struktura, v níž by byla vlastnická role pracovníků řídicího aparátu dílčí a podřízenou součástí celospolečensky dominující vlastnické subjektivity dělnické třídy, což byla základní, objektivní, vnitřní, systémová vada stalinského modelu socialismu a pracovníci řídicího aparátu se tak stávali zvláštní třídou vlastnický velmi nesuverénních správců společenského bohatství se všemi důsledky, které z toho plynuly.

Všeobecná práce produkuje volný čas pro rozvoj lidské individuality coby základní společenské bohatství. V soustavě kapitalistických výrobních vztahů se ovšem všeobecná práce jako produktivní pro kapitál stává živou konkrétní prací kognitárního proletariátu, jenž produkuje volný čas v podobě stále masovější, trvalé nezaměstnanosti, čímž se podkopávají sociálně ekonomické základy kapitalistického vykořisťování. V této konkrétně historické situaci, kdy vykořisťování definitivně přestává být sociálně ekonomickým pojítkem mezi „horními“ a „dolními“ vrstvami společnosti, spočívá racionální, demokratické a humanistické řešení této strukturně systémové krize kapitalistického ekonomického systému v rozvíjení vlastnické spoluúčasti pracujících, jež vrcholí utvářením nadnárodních a nadstátních samosprávných vlastnických a podnikatelských komplexů. Marxistická pracovní teorie hodnoty a nadhodnoty tak ukazuje cestu k nalezení alternativy jak vůči kapitalismu, tak i předlistopadovému socialismu, může být východiskem ideologie a politické strategie radikální, antisystémové levice, jež by měla směřovat ke zformování revolučně demokratického sociálního státu, který by měl fungovat jako jakási forma „kolektivní obdoby“ anglického krále Jindřicha VIII. a vytvářet mocensko-politické a právní předpoklady pro vznikání postkapitalistických vlastnických struktur a zárodečných buněk třídy samosprávných vlastníků v lůně kapitalistických výrobních vztahů.

Magistr Dolejší uvádí, že „John Michael Greer v knize *The Wealth of Nature. Economics as if survival mattered* konstatuje vzájemnou propojenost tří „ekonomických“ systémů: Přírodního ekosystému, jehož produkty vstupují do lidské ekonomiky jako „zdroje“; reálné ekonomiky, která zpracovává přírodní vstupy na „zboží“ s vynaložením lidské práce; a finanční sféry, která se stále více odpojuje dokonce i od reálné ekonomiky, o ekosystému ani nemluvě.“ [20]

Racionální jádro této kritické poznámky spočívá zajisté v tom, že původní verze marxistické pracovní teorie hodnoty zapomínala na skutečnost, že proces výroby zboží produkuje zároveň emise a odpady, které také mají hodnotu a cenu, všeobecná práce, jejíž přeměněnou formou je rozvoj samosprávné vlastnické subjektivity, však zahrnuje i řešení ekologické problematiky, a to právě využitím kategoriálních forem marxistického pojetí pracovní teorie hodnoty; v samosprávném typu socialismu se tak tvorba a ochrana přírodního životního prostředí stane novou společenskou výrobní silou i velmi důležitým oborem podnikatelské aktivity.

Tolik stručný a až příliš zjednodušený nástin marxistické pracovní teorie hodnoty, z níž jsem vycházel při kritickém rozboru článku magistra Dolejšího, přičemž jsem celou řadu jejích dalších klíčových momentů nemohl ani naznačit. [21]

Laskavý i nelaskavý, leč především vědychtivý čtenář, jenž by chtěl porozumět například tomu, jak fungovala marxistická pracovní teorie hodnoty v reálně existujícím socialismu, či jak by se možná dala aplikovat na řešení ekologické problematiky, může zvědět více ve dvou knihách, které jsme napsali spolu s doktorem Josefem Hellerem, CSc: 1) „*Bojíte se socialismu?*“; Periskop, Příbram 2007; 2) „*Kdopak by se Marxe bál?*“; Futura, Praha 2011. Abych se ovšem nechlubil cizím peřím: naprostou většinu statí v obou zmíněných knížkách napsal doktor Josef Heller a jemu také náleží zásluha, že obě publikace vůbec spatřily světlo světa; moje úloha jako spoluautora byla velice skromná.

Z informací o autorech na *Britských listech* se můžeme dozvědět, že pan Dolejší se narodil roku 1971, dovedu si proto živě představit, jak se v roce 1991 i v letech následujících, kdy pan Dolejší studoval filosofii a sociologii na vysoké škole, mohli na filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně docenti a profesori přetrhnout, aby studentům objasnili skutečný obsah marxistické pracovní teorie hodnoty. V názorech magistra Dolejšího se, jak se zdá být zjevné, zračí stupidita polistopadového lumpenburžoazního vysokého školství, jež na společenskovědních fakultách cpe studentům do hlavy rozličné teorie, které nemají nic společného s vědou, ale představují pouze jakési primitivně antikomunistické náboženství.

Jinak by jeho kratičký článek nemohl obsahovat tolik povrchností a hlavně pak naprostých nesmyslů, které svědčí pouze o tom, že o marxistické pracovní teorii hodnoty nemá ani to nejmenší ponětí, což je obzvlášť smutné u člověka, jenž má jinak velice sympatické levicové – a především antistalinské! – politické názory.

Mám skromný dojem, že jediná ekonomická teorie, již pan Dolejší rozumí a kterou uznává, je Böhm-Bawerkova teorie „*mezního užítku*“, „*vzácnostního pojetí statku*“ a přeměny „*statku budoucího*“ ve „*statek přítomný*“, podle níž je kapitalistův zisk spravedlivou odměnou za čekání na okamžik, až se kapitalistovy peníze, které coby „*statek budoucí*“ investoval do výrobního procesu, zhodnotí, objemově rozrostou a rozmnoží, akumulují neboli změní ve „*statek přítomný*“, čímž se stanou kapitálem, a tak ovšem zakrývá podstatu systému kapitalistického vykořisťování, jelikož podle ní není pramenem kapitalistova zisku nadhodnota, ale vlastně „*za všechno může čas*“, jak svého času zpívala v jedné ze svých písní folková zpěvačka Lenka Filipová (a mimo jiné i proto, že dle Böhm-Bawerkovy teorie tržní ceny dostává dělník ve své mzdě vyšší hodnotu, než je hodnota jeho pracovní síly, a to právě hodnotu své práce), a proto je pro ideologii a politiku opravdové radikální levice v dnešní době naprosto nepoužitelná – což ale „*krásným duším*“ postmoderních filosofů zajisté nevádí, neboť postmoderní literární krasoduchové se dokázali docela úspěšně zabydlet v kulturních institucích mafiánského lumpenkapitalismu.

Odkazy na citovanou literaturu, poznámky:

- 1) Dolejší, K.: *At' žije Darwin!*, což je stat', která se objevila na internetovém portálu www.blisty.cz. 31. 1. 2013.
- 2) Dolejší, K.: Ta práce, matka pokroku, aneb Konec rudé mytologie – *Britské listy* z 27. 2. 2013.
- 3) Tamtéž.
- 4) Tamtéž.
- 5) Marx, K.: *Kapitál III-2*; SNPL, Praha 1956, str. 366.
- 6) Dolejší, K.: Ta práce, matka pokroku ...
- 7) O utváření společensky průměrné míry zisku – viz Marx, K.: *Kapitál III-1*; Svoboda, Praha 1989, str. 157-286.
- 8) Viz Gočev P.: Rehabilitace pracovní teorie hodnoty – přednáška, kterou autor přednesl na konferenci „*Marx: životnost iluze?*“, jež se konala 10. listopadu 2005 v Ústí nad Labem, str. 7-8.
- 9) Dolejší, K.: Ta práce, matka pokroku ...
- 10) Tamtéž.
- 11) O teorii diferenciální renty – viz Marx, K.: *Kapitál III-2*, v citovaném českém vydání str. 161-380. Tabulku, v níž Marx uvádí zmíněný příklad, lze nalézt na str. 199.
- 12) Dolejší, K.: Ta práce, matka pokroku ...
- 13) Tamtéž.
- 14) Tamtéž.
- 15) Marx, K.: *Kapitál III-1*, v citovaném českém vydání str. 49.
- 16) Celá textová pasáž pojednávající o rozdílu mezi abstraktně a konkrétně všeobecným, odlišností pojetí obecného (všeobecného) ve formální a dialektické logice, která se projevuje též v marxistickém pojetí pracovní teorie hodnoty – viz Iljenkov, E. V.: *Dialektičeskaja logika, očerki istorii i teorii*; Politizdat, Moskva 1974, str. 232-268, zvláště pak str. 234-240. Na těchto stránkách nalezneme črtu „*Problema vsëobščego v dialektike*“ a esej „*Protivorečije kak katëgorija dialektičeskoi logiki*“. Právě ze studie o rozporu coby kategorií dialektické logiky jsme čerpali náš výklad o rozporu mezi konkrétně obecnou zákonitostí hodnoty (respektive nadhodnoty) a její specifikací při formování masy a míry společensky průměrného či monopolního zisku v procesu zespolenšťování (neboli rozdělování a přerozdělování, přelévání) masy vyrobené nadhodnoty mezi jednotlivými investujícími kapitály a sociálně ekonomickými skupinami kapitalistů.
- 17) Marxistické pojetí všeobecné práce – viz Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ II.*; Svoboda, Praha 1974, například str. 335-344.
- 18) Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě*; SNPL, Praha 1958, str. 155-156. Celá pasáž o teorii produktivní a neproduktivní práce – viz tamtéž, str. 151-311, 395-422.
- 19) Dolejší, K.: Ta práce, matka pokroku ...
- 20) Tamtéž.
- 21) Při vymezování hodnoty zboží coby společensky nutného množství živé a mrtvé práce použitého při jeho výrobě v klasické variantě pracovní teorie je kupříkladu nezbytné se kriticky vyrovnat s pojmem „*Smithovo dogma*“, jež praví, že pracovní nástroje, stroje či soustavy strojů, které ztělesňují zvěcnělou práci, jsou plodem minulé živé práce a ignoruje tak skutečnost, že v kapitalistickém systému se stroj coby mrtvá zvěcnělá práce stává, podobně jakémusi upíru, nástrojem vysávání nadhodnoty ze živé konkrétní práce dělníka. K tomu viz například Sitárová, Z. – Kliment, A. a kolektiv: *Dějiny ekonomických teorií*; Svoboda, Praha 1981, str. 55-62, především 59-60.

Trendy flexibility trhu práce textilního-oděvního-kožedělného odvětví v ČR

Petr Makovský, Irena Wagnerová¹

1. Úvod

Cílem článku je předložit ekonomicko-právní analýzu trhu práce prostředí textilního-oděvního-kožedělného (TOP) průmyslového odvětví v ČR z hlediska tzv. flexicurity². Nepružný pracovní trh s rigiditami, které jsou způsobené Zákoníkem práce, je v mnoha analýzách a diskuzích považován za příčinu nekonkurenceschopnosti neprosperujících odvětví v ČR v komparaci s globální konkurencí. Takový názor je plně v souladu s trendem nastíněným Washingtonským konsenzem, nicméně v kontextu soudobých finančních a dluhových krizí stále více autorů³ poukazuje na slabé stránky takového přístupu a požadují revizi a reformulaci pravidel hospodářské prosperity. Je zpracován základní okruh problémů⁴ flexicurity v konkrétním odvětví zpracovatelského průmyslu v ČR. Představitelé odvětví TOP se od roku 1989 snaží inicializovat plošnější prosperitu odvětví, což se dlouhodobě nedaří. Je otázkou, zdali metody flexicurity mohou pomoci dosáhnout stanovených cílů, které vedou k prosperitě odvětví.

2. Flexibilita a současně ochrana pracovních práv

Jak flexibilita, tak jistota jsou na trhu práce nezbytné z hlediska potřeb zaměstnavatelů i zaměstnanců. Strategii hledání rovnováhy mezi flexibilitou a jistotou na trhu práce nabízí koncept flexicurity, který vychází z dánského modelu zlatého trojúhelníku (Larsen, 2005). Slibuje, že dosažení vysoce flexibilního trhu práce je možné za současného zachování ochrany zaměstnání.

Koncept flexicurity reaguje na problém zvyšujícího se tlaku na snižování nákladů na práci a zdůrazňování dynamiky a flexibility pracovní síly. Důsledkem požadavků je snižování jistot trhu práce. Strategie flexicurity v sobě tedy zahrnuje snahu o zvýšení flexibility pracovního trhu a zároveň zachování jistot, které jsou základem sociální koheze.

Ze statistik vyplývá (Baklíková, 2010), že si dánský trh práce v evropském srovnání vede velmi dobře. Kromě toho, že míra nezaměstnanosti je nižší než ve většině zemí současné EU27, vykazuje Dánsko též nízkou míru dlouhodobé nezaměstnanosti. Právě kvůli kombinaci stabilního ekonomického růstu a štedrého sociálního systému budí dánský model mezinárodní zájem. Nutno však dodat, že systém klade velmi vysoké nároky na veřejné zdroje a počítá s vysokou mírou ekonomické prosperity.

Dánsko je bráno jako učebnicový příklad fungování flexicurity. Za recept k úspěchu se považuje kombinace tří základních ingrediencí: liberální legislativy ochrany pracovních míst, která umožňuje flexibilní trh práce; kvalitních programů aktivní politiky zaměstnanosti jako základu pro flexibilitu pracovníků a štedrého systému sociálního zabezpečení, avšak s krátkým obdobím nároku na dávky v nezaměstnanosti.

Evropská komise definovala komponenty konceptu (EC, 2013) jako 1) flexibilní pracovní právní podmínky, 2) komplexní celoživotní vzdělávání, 3) aktivní politika zaměstnanosti a 4) moderní systém sociálního zabezpečení.

První složkou flexicurity je moderní pracovní legislativa, která by měla být flexibilní a bezpečná, a to jak pro zaměstnavatele, tak pro zaměstnance. Tento pilíř souvisí s numerickou flexibilitou, respektive s ochranou pracovních míst, když přímo ovlivňuje podmínky procesu uzavírání a rozvazování pracovního poměru a úpravy pracovních vztahů nestandardních typů práce. Úprava ochrany propouštění v české legislativě patří v mezinárodním srovnání k jedné z nejpřísnějších (po Slovensku a Portugalsku). Na druhé straně jsou zde poměrně flexibilně nastaveny podmínky propouštění u nestandardních pracovních úvazků

Celoživotní vzdělávání zahrnuje jednak vzdělávání dětí a mládeže (primární, sekundární a terciální stupeň) a také vzdělávání dospělých, kam se řadí vzdělávání zaměřené na zvyšování, prohlubování nebo udržování kvalifikace, specifická a nespecifická rekvalifikace a normativní školení.

Participace na dalším profesním vzdělávání jako způsob zvyšování lidského kapitálu je zdůrazňovanou prioritou Lisabonské strategie. Pilíř celoživotního vzdělávání též úzce souvisí s aktivní politikou zaměstnanosti,

¹ Článek je zpracován v rámci projektu „Flexibilita trhu práce České republiky“, který je registrovaný pod číslem VSE IGS MF 19/2012.

² Flexicurity označuje tendenci liberalizovat pracovní trhy (flexibility) za podmínek udržení určité bezpečnostní sociální sítě (security), která ovšem není zneužívána.

³ Např. Manifeste d'économistes atterrés (2010)

⁴ Omezení Zákoníkem práce v oblasti nerovnoměrného rozložení pracovní doby; problematika určení minimální mzdy (realizace odvětvové minimální mzdy); ekonomická kvantifikace nerovnoměrného rozložení pracovní doby (náklady na prostoje a náklady na přesčasy). Dalším v této studii nezkoumaným okruhem flexibility je např. zaměstnávání lidí 55+.

kteřá by měla v rámci politiky flexicurity poskytovat a podporovat vzdělávací a rekvalifikační kurzy zaměřené na zvyšování zaměstnatelnosti.

Politiky aktivní politiky zaměstnanosti (APZ) zvyšují spolu s pilířem celoživotního vzdělávání funkční flexibilitu na pracovním trhu. Opatření APZ pomáhají lidem, kteří se ocitli bez zaměstnání najít novou práci, ale také zajišťovat prevenci nezaměstnanosti.

Čtvrtý prvek konceptu flexicurity představuje moderní systém sociálního zabezpečení, který poskytuje přiměřenou příjmovou jistotu v případě neaktivity na trhu práce v důsledku nemoci, ztráty zaměstnání a odchodu do důchodu. Zároveň zahrnuje dávky umožňující zvládat těžké životní situace a kombinovat rodinný a pracovní život (EC, 2009).

3. Flexibilní formy zaměstnávání

Kodex pracovního práva v ČR už v současnosti nabízí mnoho nástrojů k flexibilnějšímu zaměstnávání. Nutnou podmínkou realizace těchto možností zaměstnávání je zvýšená administrativní zátěž v konkrétním podniku, která je vyžadovaná příslušnými úřady v rámci předcházení plošnému zneužívání příslušných možností.

V praxi se často vyskytuje názor, že možnosti flexibilního zaměstnávání dané Zákoníkem práce spíše vyhovují odvětvím, která jsou úspěšná. Nástroje flexibilního zaměstnávání jsou v těchto odvětvích snadněji realizovatelné než v neprosperujících odvětvích anebo obecně v malých a středních podnicích.

Rozvržení pracovní doby

Rozvržení pracovní doby patří mezi významné instituty pracovního práva, neboť zaměstnanec je povinen práci vykonávat pouze v rozvržené pracovní době. Zaměstnanec má podle § 13 (3) ZP právo na přidělování práce v rozsahu stanovené týdenní pracovní doby s výjimkou například konta pracovní doby.

Pracovní dobu vždy rozvrhuje zaměstnavatel a určuje začátky a konce směn, a to zpravidla do pětidenního pracovního týdne (§ 81 ZP). Povinností zaměstnance je být na začátku směny již na pracovišti a odcházet až po skončení směny.

Působí-li u zaměstnavatele odborová organizace, musí zaměstnavatel o rozvržení pracovní doby rozhodnout po projednání s odborovou organizací, popř. může být tato úprava sjednána v kolektivní smlouvě. Týdenní pracovní doba se rozvrhuje rovnoměrně podle ustanovení § 82 ZP nebo nerovnoměrně podle § 83 - § 84 ZP.

Dalším omezením je nepřetržitý odpočinek zaměstnance mezi koncem jedné a začátkem druhé směny, který musí být minimálně v rozsahu 12 hodin během po sobě jdoucích 24 hodin (§ 90 ZP). Odpočinek může být zkrácen až na osm hodin zaměstnanci staršímu 18 let, ale jen tehdy, pokud mu bude o dobu zkrácení prodloužen odpočinek následující. Dalším omezením je pravidlo týkající se nepřetržitého odpočinku v týdnu dle § 92 ZP. Rozvržení pracovní doby musí umožňovat během sedmi po sobě jdoucích pracovních dnů nepřetržitý odpočinek alespoň 35 po sobě jdoucích hodin. Povinná přestávka v práci musí být poskytnuta podle § 88 ZP nejdéle po šesti hodinách práce.

Nerovnoměrné rozvržení pracovní doby

V případě nerovnoměrného rozvržení pracovní doby je pracovní doba rozvržena nerovnoměrně na jednotlivé týdny, a to tak, že v některých týdnech je kratší a v jiných delší než stanovená týdenní pracovní doba. Při nerovnoměrném rozvržení pracovní doby nesmí délka směny přesahovat 12 hodin. Týdenní pracovní doba v průměru zde nesmí přesáhnout stanovenou týdenní pracovní dobu za stanovené období. Vyrovnávací období může činit nejvýše 26 po sobě jdoucích týdnů a jen kolektivní smlouva období může prodloužit maximálně na 52 po sobě jdoucích týdnů. Vyrovnávací období pro nerovnoměrné rozvržení pracovní doby se vymezuje týdny po sobě jdoucími, čímž je zajištěna přímá návaznost stanovené týdenní pracovní doby na průměrnou délku rozvržené týdenní pracovní doby ve vyrovnávacím období.⁵

Výhodou nerovnoměrného rozvržení pracovní doby je z pohledu zaměstnavatele zejména to, že mzda je zaměstnancům vyplácena podle toho, jak zaměstnavatel rozvrhne pracovní dobu. Zaměstnanci dostanou mzdu podle odpracovaných hodin. Zaměstnavatel může ušetřit náhradu mzdy za překážky v práci, protože v jiném režimu by byl povinen vyplácet náhradu mzdy ve výši 100% průměrného výdělku pro překážku na straně zaměstnavatele, když nemůže přidělovat zaměstnanci práci v rozsahu týdenní pracovní doby. Zaměstnavatel je povinen připravit písemný rozvrh nerovnoměrně rozvržené týdenní pracovní doby. Musí zaměstnance s rozpisem

⁵ Z hlediska délky vyrovnávacího období se vyskytují administrativní obtíže. Přejít na vyrovnávací období dané v násobcích týdnů od roku 2007 se stále nevžil. Mnozí zaměstnavatelé tradičně rozvrhují pracovní dobu na vyrovnávací období dané měsícem nebo násobky měsíců, protože to považují za přirozené. Vyrovnávací období dané v týdnech není předepsáno ani Směrnicí 2003/88/ES o některých aspektech úpravy pracovní doby, která naopak nakládá s násobky měsíců, což je obvyklé i v jiných státech. Aritmeticky je totiž týdenní pracovní dobu možné přepočítat na jakékoliv období, a to i roční. Není důvod, aby se česká právní úprava vymykala tomu, co je jinde obvyklé, a to včetně komunitárního práva.

seznámit nejpozději dva týdny předem (pokud se nedohodne jinak). V případě konta pracovní doby musí zaměstnanec seznámit s písemným rozvrhem nejpozději týden před začátkem období, pokud se se zaměstnancem nedohodne jinak. Pokud dojde v průběhu období, na které bylo pracovní konto rozvrženo ke změně rozvrhu týdenní pracovní doby, nesmí být změna provedena na méně než 4 týdny po sobě jdoucí (§ 84 ZP). Délka směny však ani tehdy nesmí přesáhnout 12 hodin.

Pružné rozvržení pracovní doby

Při pružném rozvržení pracovní doby si zaměstnanec sám volí začátek a popřípadě i konec pracovní doby v rámci časových úseků stanovených zaměstnavatelem (§ 85 ZP). Základní pracovní doba je časový úsek, kdy je zaměstnanec povinen být na pracovišti, přičemž začátek a konec základní pracovní doby určuje zaměstnavatel tak, aby celková délka směny nepřesáhla 12 hodin. Volitelná pracovní doba je časový úsek před začátkem a po konci základní pracovní doby, kdy si zaměstnanec může zvolit čas příchodu a odchodu z pracoviště. Průměrná týdenní pracovní doba musí být naplněna nejdéle ve čtyřtýdenním vyrovnávacím období. V některých případech je zakázáno aplikovat pružné rozvržení pracovní doby. Jde např. o pracovní cesta, nutnost zabezpečení naléhavého úkolu ve směně, jejíž začátek a konec je pevně stanoven, v době důležitých osobních překážek v práci, v době kterých má zaměstnanec nárok na náhradu mzdy nebo platu podle § 192 ZP či na dávky podle předpisů o nemocenském pojištění.⁶

Konto pracovní doby

Nový zákon č. 262/2006 Sb., Zákoník práce zavedl s účinností od 1. 1. 2007 nový institut konta pracovní doby, který má na úseku pracovní doby umožnit zaměstnavatelům provozujícím podnikatelskou činnost relativně pružně reagovat na měnící se potřebu práce v závislosti na počtu jejich zakázek, resp. celkového odbytu jejich produkce. Záměrem bylo, že zaměstnavateli umožní, aby zaměstnanci v pracovním poměru vyplácel stálou mzdu, ale zároveň mu přiděloval práci v objemu, který bude odpovídat jeho aktuální potřebě v konkrétním období. Zaměstnavatelé tak nejsou nuceni dodržovat neměnné rozvržení pracovní doby bez ohledu na to, zda se jedná o období, kdy je práce nedostatek nebo naopak přespříliš. Zaměstnavatel ušetří náhradu mzdy za překážky v práci, protože v jiném režimu by byl povinen vyplácet náhradu mzdy ve výši 100 % průměrného výdělku pro překážku na straně zaměstnavatele v situaci, kdy nemůže přidělovat zaměstnanci práci v rozsahu týdenní pracovní doby. Zavedením konta pracovní doby však dochází ke zvýšení administrativní zátěže pro zaměstnavatele.

Výhodou konta pracovní doby pro zaměstnance je naopak zejména to, že po celou dobu dostávají stálou měsíční mzdu nehlédě na to, kolik hodin v příslušném měsíci odpracovali.⁷

Vyrovnávací období při uplatnění konta pracovní doby nesmí přesáhnout 26 po sobě jdoucích týdnů. Pouze v kolektivní smlouvě je možné období zvýšit nejvýše až na 52 po sobě jdoucích týdnů. Z hlediska aplikace je problematické počítání vyrovnávacího období v týdnech anebo v kalendářních měsících, na které jsou zaměstnavatelé více zvyklí. Objevují se návrhy na prodloužení vyrovnávacího období na dva roky a případné snížení minimální výše stálé mzdy (Hejduková, 2010).

V rámci uplatnění konta pracovní doby je zaměstnavatel povinen vést přesnou evidenci odpracované doby a mzdy a zavést účet pracovní doby zaměstnance a účet mzdy zaměstnance (§ 87 ZP).⁸

⁶ § 97 ZP podrobněji definuje posuzování překážek v práci na straně zaměstnance a zaměstnavatele při pružném rozvržení pracovní doby. Za dobu 1 dne se považuje pro tyto účely doba odpovídající průměrné délce směny vyplývající ze stanovené týdenní pracovní doby nebo z kratší pracovní doby. Jako výkon práce se tyto překážky na straně zaměstnance posuzují pouze v rozsahu, ve kterém zasáhly do základní pracovní doby. To ovšem neplatí v případě dočasné pracovní neschopnosti, kdy se zaměstnanci poskytuje náhrada mzdy nebo platu podle § 192 ZP. Překážky v práci na straně zaměstnance při pružném rozvržení pracovní doby jsou přesně vymezeny nezbytně nutnou dobou. Překážky v práci na straně zaměstnavatele při pružném rozvržení pracovní doby se posuzují jako výkon práce, jestliže zasáhly do směny zaměstnance, a to za každý jednotlivý den v rozsahu průměrné délky směny. Podle § 98 ZP se práce přesčas při uplatnění pružného rozvržení pracovní doby zjišťuje vždy jako práce nad stanovenou týdenní pracovní dobu a nad základní pracovní dobu.

⁷ Konto pracovní doby je podle § 86 ZP jiný způsob nerovnoměrného rozvržení pracovní doby, který může obsahovat jen kolektivní smlouva, popřípadě vnitřní předpis. Při uplatnění konta pracovní doby se předpokládá, že zaměstnavatel bude zaměstnanci přidělovat práci v takovém rozsahu, v jakém to bude odpovídat jeho potřebě a délka pracovní doby se tak bude v jednotlivých týdnech lišit.

⁸ Na účtu pracovní doby zaměstnance se vykazuje:

- a) stanovená týdenní pracovní doba, popřípadě kratší pracovní doba,
- b) rozvrh pracovní doby na jednotlivé pracovní dny včetně začátku a konce směny
- c) odpracovaná pracovní doba v jednotlivých pracovních dnech a za týden.

Podle § 87 (3) je zaměstnavatel povinen vykazovat každý týden rozdíl mezi stanovenou týdenní pracovní dobou a odpracovanou pracovní dobou. Výjimkou je případ, kdy se při uplatnění konta pracovní doby použije kratší období, než 26 týdnů. Pak se posuzuje rozdíl mezi stanovenou týdenní pracovní dobou, popřípadě kratší pracovní dobou a odpracovanou pracovní dobou po ukončení tohoto kratšího období. Konto pracovní doby tvoří výjimku z principu, podle kterého má zaměstnanec v pracovním poměru právo na přidělování práce v rozsahu týdenní pracovní doby.

Při uplatnění konta pracovní doby se podle § 97 (5) ZP pracovní volno pro překážky v práci na straně zaměstnance poskytuje v rozsahu nezbytně nutné doby, popřípadě v rozsahu délky směny rozvržené zaměstnavatelem na příslušný den. Podle § 98 (2) ZP je práci přesčas při uplatnění konta pracovní doby práce konaná nad stanovenou týdenní pracovní dobu, která je násobkem stanovené týdenní pracovní doby a počtu týdnů vyrovnávacího období.

Stanovení mzdy v režimu konta pracovní doby definují § 120-121 ZP. Uplatní-li se konto pracovní doby, přísluší zaměstnanci ve vyrovnávacím období za jednotlivé kalendářní měsíce mzda ve stálé měsíční výši (dále stálá mzda), sjednaná v kolektivní smlouvě, popřípadě stanovená vnitřním předpisem. Stálá mzda zaměstnance nesmí být nižší než 80 % jeho průměrného výdělku. Stálá mzda se podle § 121 (2) ZP poskytne zaměstnanci za pracovní dobu rozvrženou zaměstnavatelem v příslušném kalendářním měsíci. Stálá mzda zaměstnanci přísluší v plné výši i tehdy, jestliže zaměstnavatel v příslušném kalendářním měsíci pracovní dobu nerozvrhne. Za dobu rozvrženou zaměstnavatelem zaměstnanci, po kterou zaměstnanec nepracuje, stálá mzda nepřisluší.

V případě, že se během používání konta nashromáždí přesčasy, musí zaměstnavatel zaměstnanci tyto doplatit. V případě, že naopak zaměstnanec odpracoval méně hodin, než odpovídá jeho pracovní smlouvě, nemusí z vyplacené mzdy nic vracet. Práce přesčas při kontu pracovní doby je zjevná až po skončení vyrovnávacího období - je to doba odpracovaná nad týdenní úvazek vynásobený počtem týdnů vyrovnávacího období.⁹

Se zavedením konta pracovní doby souvisejí problémy ekonomické i administrativní. Nezřídka často jsou problematické přeplatky na konci vyrovnávacího období.

Konto pracovní doby po novele ZP od 1. 1. 2012

Konto pracovní doby jako způsob rozvržení pracovní doby, smí u zaměstnavatele zavést jen kolektivní smlouva nebo vnitřní předpis, avšak v tomto druhém případě jen, jestliže u zaměstnavatele nepůsobí odborová organizace (v § 86 změna odst. 1). Zaměstnavatel již také nebude povinen vykazovat každý týden rozdíl mezi stanovenou týdenní pracovní dobou a odpracovanou pracovní dobou (v § 87 odst. 3 zrušen).

Formou návrhu do novely Zákoníku práce byl dodatečně promítnut tzv. zvláštní postup v kontu pracovní doby (viz § 86 nový odst. 4). V tomto pouze tehdy, bude-li to sjednáno v kolektivní smlouvě (tedy ne stanoven vnitřním předpisem), může být práce přesčas odpracovaná v kontu pracovní doby ve vyrovnávacím období sjednaném v kolektivní smlouvě. Které však nepřesáhne nejvýše 52 týdnů po sobě jdoucích, v rozsahu nejvýše 120 hodin započtených do pracovní doby jen v bezprostředně následujícím vyrovnávacím období. Umožňuje se, aby zaměstnavatel převedl zaměstnancem odpracované hodiny přesčas až do výše 120 hodin do bezprostředně následujícího vyrovnávacího období.

Při uplatnění tzv. zvláštního postupu:

- přísluší zaměstnanci zvýhodněné odstupné (nová úprava v § 67)¹⁰,
- ve dnech pracovního klidu může zaměstnavatel zaměstnanci nařídít jen výkon prací uvedených v § 91 odst. 3 a 4 nejvýše dvakrát v průběhu období 4 týdnů po sobě jdoucích (§ 91 nový odst. 5), přísluší zaměstnanci za jednotlivé kalendářní měsíce mzda ve stálé měsíční výši, která nesmí být nižší než 85 % jeho průměrného výdělku (§ 120 nový odst. 2),
- při cestě mimo pravidelné pracoviště, jestliže mu tím vzniknou cestovní výdaje.

Částečná nezaměstnanost

Částečná nezaměstnanost¹¹ podle § 209 ZP je novým institutem pracovního práva. Je kompromisem mezi povinností zaměstnavatele přidělovat zaměstnanci práci podle pracovní smlouvy v rozsahu stanovené týdenní pracovní doby a povinností poskytovat náhradu mzdy, pokud přidělovat práci nemůže. Zaměstnavatel není schopen přidělovat zaměstnancům práci v celém rozsahu, a proto dochází k částečnému omezení na přechodnou

⁹ Na účtu mzdy zaměstnance se vykazuje podle § 120 (2) ZP:

a) stálá mzda zaměstnance,

b) dosažená mzda zaměstnance za kalendářní měsíc, na kterou mu vzniklo právo podle tohoto zákona a podle sjednaných, stanovených nebo určených podmínek (§ 113 ZP).

Za vyrovnávací období přísluší zaměstnanci mzda ve výši součtu vyplacených stálých mezd. Jestliže je po uplynutí tohoto období nebo po skončení pracovního poměru souhrn práva na dosaženou mzdu za jednotlivé kalendářní měsíce vyšší než součet vyplacených stálých mezd, je zaměstnavatel povinen zaměstnanci vzniklý rozdíl doplatit. Tomši (2007) uvádí, že maximální pozornost je nutno věnovat poskytování náhrad mzdy, jejichž výše se odvíjí od průměrného výdělku. Pro jiné pracovněprávní účely se průměrný výdělek zjišťuje za kalendářní čtvrtletí. Podle novely byl § 354 (4) změněn a rozhodným obdobím je 12 kalendářních měsíců po sobě jdoucích před začátkem vyrovnávacího období (Sládek, 2008). Příklady výpočtu průměrného výdělku u nerovnoměrného rozvržení pracovní doby uvádí i Šubrt (2008). Stejně tak i dovolenou při nerovnoměrném rozvržení pracovní doby poskytuje zaměstnavatel v průběhu roku zálohově. Až na konci roku určí skutečný nárok na dovolenou, neboť musí spočítat počet odpracovaných směn za rok, vydělit ho počtem týdnů v roce a pak vynásobit počtem týdnů dovolené, na který má zaměstnanec nárok (Sládek, 2008).

¹⁰ viz č. Zpravidaje 23/2011 bod Odstupné

¹¹ Kurzarbeit

dobu a v důsledku je možné udržet pracovní místa. Po dobu, kdy zaměstnanci není přidělována práce, mu nepřísluší náhrada mzdy ve výši průměrného výdělku. Vypláci se nižší náhrada, nejméně však ve výši 60 % průměrného výdělku.¹²

V průzkumu z roku 2010 zavedení kurzarbeitu podpořilo 92 % respondentů (Hejduková, 2010). To je u malých a středních podniků vysoký počet a signalizuje potřebnost příslušné právní úpravy a naděje spojené s úspěšnou aplikací kurzarbeitu v zahraničí.

Z hlediska aplikace v tuzemsku je největším problémem posuzování situace ve firmě příslušným Úřadem práce. Navíc z české zkušenosti, kdy kurzarbeit v ČR využívaly firmy především v rámci projektu „*Vzdělávejte se!*“, vyplynulo, že firmy v tomto programu často nezajímalo vzdělávání, ale přidělené prostředky.

V rámci sociálního dialogu MPSV (Drábek, 2011) diskutuje se sociálními partnery o zavedení principů kurzarbeitu v českých podmínkách. Přípravuje se zavedení nového nástroje aktivní politiky zaměstnanosti, kombinovaného s náhradou mzdy v době přechodných obtíží podniku dle § 209 ZP. Navržené opatření je postaveno na dvou krocích, zaměstnavatel nejprve využije § 209 ZP a následně požádá krajskou pobočku Úřadu práce ČR o poskytnutí příspěvku na mzdu v době uplatňování částečné nezaměstnanosti. Realizace navržených opatření si vyžádá novelu Zákoníku práce a zákona o zaměstnanosti.

MPSV chce situaci na trhu práce v roce 2012 řešit i nadále osvědčenými opatřeními, inovovanými na dnešní situaci na trhu práce. Jedná se zejména o projekt „*Vzdělávejte se pro růst!*“ v rámci Operačního programu „*Lidské zdroje a zaměstnanost*.“ Jde o opatření určené na podporu konkurenceschopnosti vybraných odvětví s prorůstovým potenciálem.

Samotný postup poskytování příspěvku na mzdu zaměstnavateli v době uplatňování částečné nezaměstnanosti upravuje Návrh opatření (2011).¹³

Cíl opatření:

- Na makroúrovni udržet pokud možno stávající míru zaměstnanosti.
- Na mikroúrovni pomoci udržet lidský kapitál, odbornost a pracovní návyky a tím připravenost podniků nastartovat výrobu (služby) po odeznění krize.
- Rozložit důsledky hospodářské krize na zaměstnance, podnik a stát řešením, které je jak společensky výhodné, tak přínosné pro státní rozpočet.

Vzhledem k případným vysokým nárokům na státní rozpočet se navrhuje, aby příspěvek státu na náhradu mzdy za výpadek pracovní doby se určil ve výši 50 % celkové náhrady a zaměstnavatel by hradil zbývajících 50 %. Celková náhrada mzdy zaměstnance by pro tyto účely byla považována vždy ve výši 60 % průměrného výdělku. Zároveň by byl stanoven horní strop, maximální limit výše příspěvku měsíčně na jednoho zaměstnance by činil dvojnásobek minimální mzdy. Maximální doba poskytování příspěvku by neměla přesáhnout dobu 6 měsíců.

4. Náklady na přesčasy a prostoje v odvětví TOP

Stejně jako v jiných průmyslových odvětvích v ČR i v odvětví TOP byla možnost úspory (v kontextu celosvětové krize 2008 a následné recese) spatřována ve zlepšení organizace práce. Tato pružnější organizace práce je požadována vzhledem k velmi volatilní poptávce po produkci zboží. Problém organizace práce, která by takovou velmi nestabilní poptávku mohla uspokojovat, se podle mnoha prohlášení jeví v kontextu současné pracovní – právní legislativy jako neřešitelný. Řešení problému nerovnoměrné pracovní doby je podle Asociace textilního a oděvního průmyslu (ATOK) kritickým faktorem úspěchu tuzemských firem na globalizovaném trhu.

¹² Podle toho, zda-li u zaměstnavatele působí odborová organizace, liší se postup dle § 209 ZP. Pokud u zaměstnavatele působí odborová organizace, dohodne se částečná zaměstnanost s ní. V případě, že odbory u zaměstnavatele nepůsobí, musí se obrátit na Úřad práce a podat návrh, aby na základě předložených údajů o omezení poptávky po službách či výrobcích rozhodl o tom, že jsou dány důvody pro poskytování náhrady mzdy v nižší částce. Zaměstnavatel je povinen úřadu práce prokázat důvody, které jen vedly k podání žádosti. Pokud je žádost schválena, pak zaměstnanci přísluší náhrada mzdy ve výši 60% průměrného výdělku, nejdéle však na dobu 1 roku. Jakubka (2009) uvádí vzory příslušných dohod mezi odbory a zaměstnavatelem a vzor podání na Úřad práce.

¹³ Nejprve zaměstnavatel využije ustanovení § 209 ZP, ve znění návrhu zákona, kterým se mění zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, s účinností od 1. 1. 2012, tj. zaměstnavatel z důvodu dočasného omezení odbytu svých výrobků nebo omezení poptávky po jím poskytovaných službách, kdy nemůže zaměstnanci přidělovat práci v rozsahu stanovené týdenní pracovní doby, musí poskytovat zaměstnanci náhradu mzdy ve výši 60 % průměrného výdělku; nepůsobí-li u zaměstnavatele odborová organizace, může být dohoda nahrazena vnitřním předpisem. Citovaný návrh zákona zároveň ruší stávající odst. 3) § 209, který vymezoval povinnost zaměstnavatele, u kterého nepůsobí odborová organizace, požádat krajskou pobočku Úřadu práce o souhlas s poskytováním náhrady mzdy v nižší částce.

Následně, za podmínky přechodných hospodářských potíží v důsledku hospodářské krize (deprese), které zaměstnavatel nemůže žádným způsobem ovlivnit, by zaměstnavatel mohl k výše uvedenému institutu požádat o příspěvek na náhradu mzdy. Příspěvek na náhradu mzdy by zaměstnavateli vyplácel Úřad práce ČR (příslušná krajská pobočka) v režimu nově vytvořeného nástroje aktivní politiky zaměstnanosti „*Příspěvek v období přechodných hospodářských potíží*“.

Problém pracovní doby má v současnosti dvě podмноžiny problémů. První tvoří problémy ekonomické a druhou problémy právní. Je zřejmé, že podnikatelé musí dodržovat pracovněprávní legislativu, která pro ně při rozhodování o distribuci pracovní síly tvoří základní omezení modelu, kde cílovou funkcí je maximalizace produktivity práce. Je zřejmé, že taková úloha vázané optimalizace za určitých podmínek má své optimální řešení. Představitelé firem v současnosti deklarují, že jejich možnosti optimalizace jsou vyčerpány, a že je nutné přehodnotit (eliminovat) omezení ve formě pracovně-právní legislativy. Cílem kapitoly je prozkoumat situaci na českém trhu práce a učinit závěry v oblasti nerovnoměrného rozložení pracovní doby ex post.

Modely řízení zásob využíváme pro řízení maximální efektivity prakticky jakékoliv tokové veličiny. Nejjednodušším modelem přístupu je model průměrné zásoby na skladě s klesající deterministickou poptávkou po produkci. Složitějším modelem řízení zásob je rozšířený model o krátkodobě neuspokojenou poptávku po práci, kdy stanovíme pojistnou zásobu práce. Nejsložitějším modelem je model rozšířený o pravděpodobnostní rozložení poptávky po produkci (a tedy i po práci v rámci produkce v konkrétní firmě). Jinak řečeno model rozšířený o stochastickou poptávku po práci.

Zmíněné teoretické koncepty jsou v moderním řízení logistických toků rozpracovány velmi pragmaticky pro praktické aplikace (Pernica, 1998), které by mohly být využity i v rámci řízení pracovní síly. S dopady hospodářské recese se podobné tendence projevují i na trzích práce (výraznější využívání služeb agentur práce).

Druhý okruh problémů je pracovně - právní okruh. Maximalizace ekonomické efektivity pracovní síly je omezena moderními zákoníky práce a listinou základních práv a svobod (Hlava čtvrtá – hospodářská, sociální a kulturní práva). Modely řízení zásob nejsou v kontextu legislativy dokonale realizovatelné.

Ekonomická kvantifikace nerovnoměrného rozložení pracovní doby

V této subkapitole rozebereme data české ekonomiky týkající se mzdových nákladů na přesčasy a na prostoje v odvětví TOP. Data jsou získána na základě databáze Informačního systému o průměrném výděлку (ISPV)¹⁴, kde taková stratifikace údajů (přes profese a obory) je evidována bohužel jen do roku 2010. Strukturu dat přináší následující tabulka č 1. Zabýváme se skupinou zaměstnanců, kteří jsou v databázi ISPV evidováni pod kódem 7439 (Další zaměstnanci v textilním, oděvním a kožedělném průmyslu). Počet zaměstnanců přepočtený na průměrný měsíc

Tabulka 1

Strukturovaná odpracovaná doba v odvětví TOP (vybraný vzorek pracovníků)

Další zaměstnanci v textilním, oděvním a kožedělném průmyslu (7439)		Počet zaměstnanců přepočtený na průměrný měsíc	Celková pracovní doba (evidovaná)					Medián hodinové mzdové sazby
			Odpracovaná doba		Neodpracovaná (zaplacená) doba			
			celkem	Placené přesčasy	Celkem			
						nemoc	dovolená	
rok	Kvartál		Hodin/měsíc	Hodin/měsíc	Hodin/měsíc	Hodin/měsíc	Hodin/měsíc	
2007	1	3 591	151,7	11,8	23,5	10,9	7,5	86,7
2007	2	3 709	147,2	12,9	29,1	13,2	8,1	85,31
2007	3	3 809	140,1	13,1	36,3	13,6	14,4	84,97
2007	4	3 814	139,6	13,7	38,2	14,6	14,3	89,71
2008	1	3 847	151,3	11,1	23,3	7,6	8,6	90,64
2008	2	3 944	145,2	9,8	28,0	11,0	9,1	94,46
2008	3	3 870	138,3	8,7	34,7	12,7	14,8	96
2008	4	3 697	133,4	7,5	38,8	13,8	15,0	97,4
2009	1	3 059	137,7	5,7	25,4	8,3	10,2	98,3
2009	2	3 017	138,8	6,6	26,2	10,7	7,9	100,05
2009	3	2 973	135,7	6,7	31,6	11,8	12,7	102,79
2009	4	3 043	135,2	7,0	33,6	12,7	12,7	105,2
2010	1	2 790	152,7	7,9	16,0	6,4	5,2	106,09
2010	2	2 851	150,2	7,3	19,3	9,0	5,7	105,48
2010	3	2 882	143,8	7,4	27,0	9,7	11,9	105,91

¹⁴ www.ispv.cz

2010	4	2 904	142,9	7,7	29,0	10,5	12,5	108,45
------	---	-------	-------	-----	------	------	------	--------

Zdroj: MAKOVSKÝ, WAGNEROVÁ, 2012.

V tabulce 1 je popsán vývoj požadovaných veličin v odvětví TOP od roku 2007 do roku 2010 (přes kvartály; tedy 16 pozorování). Nejdůležitějším údajem z hlediska analýzy pracovní doby je údaj o odpracované době a o neodpracované době. V rámci odpracované doby se dostáváme k údaji o evidovaných přesčasech, které můžeme ocenit mediánovou mzdovou sazbou a vypočítat náklady na přesčasy v odvětví. Dále můžeme z údajů o neodpracované době zjistit dobu prostoje. Neodpracovaná doba se skládá z doby nemoci, z doby dovolené a z residuální hodnoty, která se dělí na dobu státních svátků, svateb, pohřbů atd.; a dále z překážek na straně zaměstnance a z překážek na straně zaměstnavatele (evidované prostoje).

Lze tedy zjistit určitou residuální hodnotu, pokud odečteme dobu nemoci včetně doby dovolené od neodpracované doby celkem. Dále je otázkou, jakého odhadu doby prostoje se dopustit. V tomto textu předložíme dva scénáře. Prvním scénářem je, že celá residuální hodnota je také dobou prostoje (překážek na straně zaměstnavatele). V druhém scénáři je doba prostoje právě třetina z residuální hodnoty. Další dvě třetiny jsou tedy překážky na straně zaměstnance (jako druhá třetina) a svátky, pohřby a svatby (jako třetí třetina). Výstup analýzy je uveden v tabulce 2.

Tabulka 2

Oceněné přesčasy a prostoje v odvětví TOP (vybraný vzorek pracovníků)

Období (kvartálně)	Fond pracovní doby (hodin/ měsíc/os obu)	Vyplacená mzda - medián (Kč/měsíc/ osobu)	Přesčas (Kč/měsíc/o sobu)	Residuální hodnota neodpracov ané doby (hodin/měsí c/osobu)	Peněžní vyjádření residuální hodnoty (Kč/měsíc/os obu)	prostoje (hodin/měsíc/o sobu)	Peněžní vyjádření prostoje (Kč/měsíc/o sobu)
2007/1	187,0	16205,69	1022,60	5,1	440,97	1,70	146,99
2007/2	189,3	16145,04	1103,26	7,8	661,66	2,59	220,55
2007/3	189,5	16103,44	1108,91	8,3	706,04	2,77	235,35
2007/4	191,5	17181,77	1229,91	9,3	836,90	3,11	278,97
2008/1	185,7	16832,99	1001,64	7,2	653,14	2,40	217,71
2008/2	183,0	17282,15	921,34	7,9	746,89	2,64	248,96
2008/3	181,7	17439,67	836,46	7,2	688,24	2,39	229,41
2008/4	179,7	17504,02	735,04	10,0	969,29	3,32	323,10
2009/1	168,8	16590,98	561,40	6,9	676,39	2,29	225,46
2009/2	171,6	17165,64	658,31	7,6	763,29	2,54	254,43
2009/3	174,0	17883,69	689,10	7,0	723,05	2,34	241,02
2009/4	175,8	18494,64	734,72	8,2	865,65	2,74	288,55
2010/1	176,7	18745,19	838,39	4,4	470,08	1,48	156,69
2010/2	176,8	18648,54	772,00	4,5	473,40	1,50	157,80
2010/3	178,2	18873,16	780,72	5,4	568,91	1,79	189,64
2010/4	179,6	19479,04	839,85	5,9	639,48	1,97	213,16

Zdroj: MAKOVSKÝ, WAGNEROVÁ, 2012.

Nutno dodat, že kalkulované hodnoty jsou střední hodnoty (na základě mediánu mzdové sazby a na základě průměrného přepočteného měsíce). Dále pro naše účely byl kalkulován fond pracovní doby jako součet odpracované doby, doby přesčasů a neodpracované doby. Mzda je kalkulována jako součin fondu pracovní doby a mediánu mzdové sazby. Residuální hodnota je kalkulována jako rozdíl mezi neodpracovanou dobou a dobou přesčasů včetně doby dovolené. Peněžní vyjádření residuální hodnoty je získáno jako součin residuální hodnoty (doby) a mediánu mzdové sazby.

Jakmile v rámci prvního scénáře předpokládáme, že celá residuální hodnota je složena pouze z překážek na straně zaměstnavatele, pak je její peněžní hodnota hodnotou prostoje. Pokud ovšem předpokládáme pouze

třetinovou část jako překážku na straně zaměstnavatele (jsou zde překážky na straně zaměstnance a svátky etc.), pak je hodnotou prostojů pro daný rok právě třetina z hodnoty prostojů z prvního scénáře. Kalkulaci celkových nákladů na nerovnoměrné rozložení pracovní doby přináší tabulka 3. Nutno zdůraznit, že dosud bylo počítáno s reprezentativním měsícem v konkrétním kvartálu roku. Pro hodnotu odpovídajícímu kvartálu je potřeba hodnotu průměrného měsíce ještě vynásobit třemi.

Tabulka 3

Celkové náklady nerovnoměrného rozložení pracovní doby v odvětví TOP (vybraný vzorek pracovníků)

Kvartál	Přesčasy celkem (Kč)	Residuální hodnota(Kč)	Prostoje celkem (Kč)	Celkové náklady (první scénář)	Celkové náklady (druhý scénář)
2007/1	3671868,65	1583400,99	527800,33	5255269,63	4199668,98
2007/2	4092159,51	2454175,56	818058,52	6546335,07	4910218,03
2007/3	4223419,05	2689045,40	896348,47	6912464,44	5119767,51
2007/4	4691061,58	3192089,85	1064029,95	7883151,43	5755091,53
2008/1	3853070,71	2512496,24	837498,75	6365566,95	4690569,45
2008/2	3634014,37	2945907,05	981969,02	6579921,42	4615983,39
2008/3	3237506,72	2663843,31	887947,77	5901350,02	4125454,48
2008/4	2717133,84	3583047,88	1194349,29	6300181,73	3911483,14
2009/1	1717582,34	2069393,34	689797,78	3786975,68	2407380,12
2009/2	1986364,76	2303136,17	767712,06	4289500,93	2754076,82
2009/3	2048765,72	2149675,99	716558,66	4198441,72	2765324,39
2009/4	2235503,93	2633887,11	877962,37	4869391,04	3113466,30
2010/1	2339212,70	1311600,17	437200,06	3650812,87	2776412,76
2010/2	2201240,68	1349846,06	449948,69	3551086,74	2651189,37
2010/3	2250392,79	1639857,54	546619,18	3890250,33	2797011,97
2010/4	2438830,05	1856970,00	618990,00	4295800,05	3057820,05

Zdroj: MAKOVSKÝ, WAGNEROVÁ, 2012.

Závěrem zde shrňme, že jsme schopni kalkulovat náklady nerovnoměrného rozložení pracovní doby (vzhledem k datům pouze do roku 2010) v uvedeném odvětví. Tyto náklady činily v roce 2010 15 388 tisíc Kč pro optimistický scénář z pohledu odvětví TOP (kdyby se odbouraly, došlo by k takto velké úspoře) a 11 282 tis Kč pro realistický scénář. Pro finální komparaci jsou mzdové náklady v odvětví TOP v roce 2010 evidovány podle ISPV ve výši 649 186 tis. Kč. Zhodnotíme, že vypočtené celkové náklady nerovnoměrného rozložení pracovní doby se vzhledem k celkovým mzdovým nákladům v odvětví TOP (vzorek evidovaný ISPV) a k celkovým provozním a kapitálovým nákladům, jeví jako marginální položka.

5. Minimální mzda v odvětví TOP

Dalším z faktorů, které podle proklamací zaměstnavatelů v odvětví TOP omezují flexibilitu pracovního trhu, je existence všeobecné úrovně minimální mzdy, která platí pro všechna odvětví bez rozdílu, nezávisle na výši průměrné (resp. mediánové mzdy) v konkrétním odvětví. Institut minimální mzdy v odvětví s vysokými mzdami neplní svoji zamyšlenou roli, zatímco odvětví s dlouhodobě nízkými mzdami jsou z důvodu existence minimální mzdy postižena v rámci své personální politiky intenzivněji. Inspirace přichází především z německy mluvících zemí, kde je minimální mzda generována procesem kolektivního vyjednávání, které samo o sobě hraje v těchto zemích významnější roli než v tuzemsku. Základní tezí je pozitivní vliv odvětvové minimální mzdy (dohodnuté kolektivním vyjednáváním) na ekonomiku, jak na odvětví s vysokými mediánovými mzdami, tak na odvětví ekonomiky se mzdami výrazně nižšími.

Teoretické dopady existence minimální mzdy jsou nejednoznačné (Pavelka, 2012). Přestože původní klasický model trhů práce spolu s (neo)keynesovskou reakcí, byl následně nahrazen modelem mylného vnímání cenové hladiny zaměstnanci anebo modely nové keynesovské ekonomie (Romer, 2012), neexistuje jednoznačný teoretický konsensus ohledně faktoru minimální mzdy na trzích práce.

Následně provedeme odhad zaměstnanců postižených existencí minimální mzdy ve svém odvětví. Předpokládáme, že výkonnost (produktivita) zaměstnanců sleduje log-normální pravděpodobnostní rozdělení. Tedy, že existují zaměstnanci, jejichž výkon je velmi malý, ale také zaměstnanci, jejichž výkon je nadprůměrný. Nicméně logaritmizací hodnot takového pravděpodobnostního rozdělení získáváme standardní normální rozvrstvení pravděpodobnosti.

Zaměstnanci v úkolovém hodnocení své práce získávají různě vysokou mzdu na základě své vlastní produktivity. Pokud ovšem velmi neproduktivní zaměstnanec nedosáhne svým výkonem ani na mzdu minimální, musí mu doplatek uhradit zaměstnavatel. Je otázkou, zdali tento zaměstnanec je schopen v nějakém rozumném časovém horizontu svůj osobní deficit produktivity eliminovat anebo nikoliv. Nicméně pokud by neexistovala zákonná minimální mzda, pak by uvedený zaměstnanec dostal mzdu podle svého výkonu, i když je neproduktivní. V TOP se uplatňuje pro dělnické profese pouze výkonová mzda a nabízí se tedy základní teze o ohrožení značného počtu zaměstnanců v odvětví TOP vlivem minimální mzdy.

Pro finální komparaci byly vybrány reprezentativní skupiny zaměstnanců různých odvětví a provedeny odhady zaměstnanců v těchto odvětvích, kteří jsou ohrožení minimální mzdou. Data z tabulky 4 o vybraných skupinách zaměstnanců pro rok 2010 byla získána z ISPV. Mzdové rozvržení (hustotu pravděpodobnosti) v jednotlivých skupinách zaměstnanců v roce 2010 přináší tabulka 5. Pro jednotlivé skupiny zaměstnanců byl vytvořen krabíčkový diagram graf 1, který výstižněji graficky interpretuje předchozí data.

Tabulka 4

Klasifikace porovnávaných zaměstnaneckých skupin

Podskupiny zaměstnání a zaměstnání KZAM-R	Identifikační kód	Počet zaměstnanců přepočtený podle placených měsíců
Švadleny, vyšíváči a pracovníci v příbuzných oborech	7436	1 560
Montážní dělníci montující výrobky z kombinovaných materiálů	8287	2 639
Pomocníci a uklízeči v kancelářích, hotelích, nemocnicích apod.	9132	15 713
Dělníci pro pěstění a ošetřování lesa	6141	1 266
Zedníci, kameníci, omítkáři	7122	5 553
Obsluha strojů na výrobu pryžových výrobků /např. obuvi/	8231	6 935

Zdroj: MAKOVSKÝ, 2011.

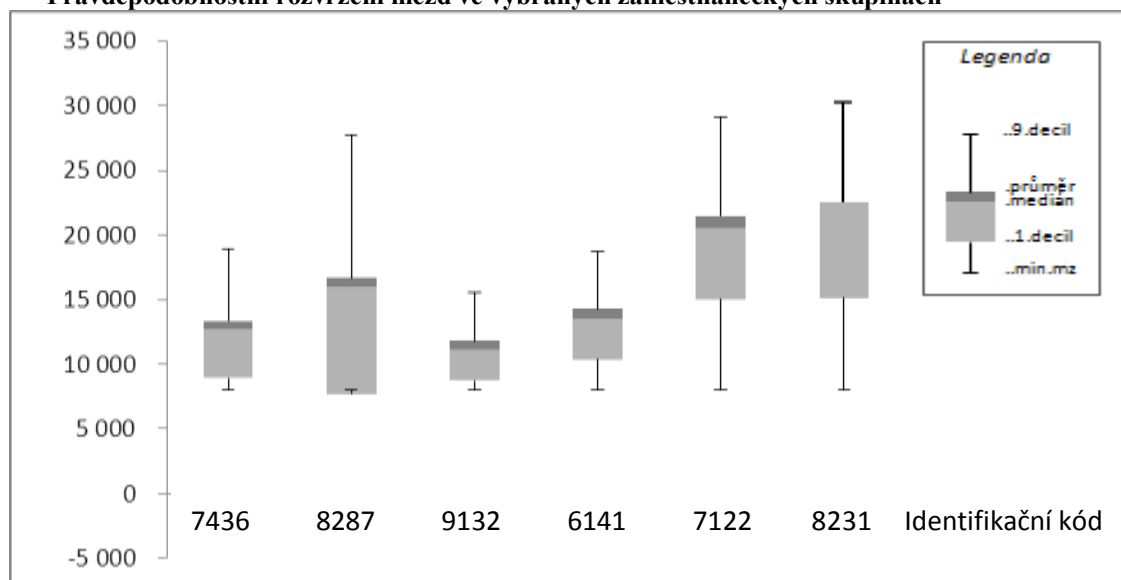
Tabulka 5

Pravděpodobnostní rozvržení mezd ve vybraných zaměstnaneckých skupinách

Identifikační kód	Medián	Diferenciace měsíční mzdy v odvětví TOP (v Kč/měsíc)				Průměr
		1. decil	1. kvartil	3. kvartil	9. decil	
7436	12741	8943	10584	15010	18873	13343
8287	16022	7685	11934	19423	27770	16669
9132	11111	8749	9654	13063	15564	11797
6141	13499	10362	11849	16218	18687	14282
7122	20551	15044	17420	24500	29112	21478
8231	22571	15125	17805	26530	29953	22447

Zdroj: MAKOVSKÝ, 2011.

Graf 1

Pravděpodobnostní rozvržení mezd ve vybraných zaměstnaneckých skupinách

Zdroj: MAKOVSKÝ, 2011.

Na krabičkovém grafu 1 je zřetelně pozorovatelné, že v některých odvětvích je dopad minimální mzdy vyšší než v odvětvích jiných. V mnoha zaměstnaneckých skupinách je úroveň všeodvětvové minimální mzdy velmi vzdálená od mzdové úrovně prvního decilu mzdového rozložení v konkrétní zaměstnanecké skupině, zatímco v jiných odvětvích je mzdová úroveň prvního decilu dokonce pod úrovní minimální mzdy. Musí být tedy v těchto odvětvích zaměstnancům dopláceno do minimální mzdy (v roce 2010 činila minimální mzda 8 000 Kč) dopláceno zaměstnavateli. Hypotéza o nerovnoměrném vlivu všeodvětvové minimální mzdy do různých zaměstnaneckých skupin (resp. odvětví) je tak velmi jednoduše potvrzena. Jinými slovy odvětvová minimální mzda (generovaná kolektivním vyjednáváním) by mohla být pozitivním faktorem pro ekonomický výkon v konkrétním odvětví.

V odvětví s nízkými mzdami by se výše uvedeným způsobem stimulovala zaměstnanost, zatímco v odvětví s vysokými mzdami by se mohla lépe prosazovat pracovní práva zaměstnanců. Nelze ovšem opomenout, že už dnes existují tzv. zaručené úrovně mzdy pro odborně kvalifikovanější pracovníky a také, že odvětví mají možnost v rámci kolektivního vyjednávání si dnes stanovit úroveň minimální mzdy vyšší než státem uzákoněnou úroveň. Nemají ovšem možnost stanovit si úroveň minimální mzdy nižší.

Dále se pokusíme odhadnout počet zaměstnanců v odvětví, kteří jsou ohroženi existencí minimální mzdy. Odhad provedeme jednoduchým způsobem - předpokládáme, že zastoupení pracovníků s minimální mzdou, resp. s pracovním výkonem výrazně nižším než je výkon nutný pro výplatu minimální mzdy, je velmi „pravděpodobnostně husté“ (pod hodnotou MM) a dá se tedy předpokládat, že vývoj hustoty pravděpodobnosti je lineární v okolí hodnoty minimální mzdy.

Výpočet ohrožených zaměstnanců je za uvedeného předpokladu triviální. Pro ID 7436 (Švadleny, vyšivači a pracovníci v příbuzných oborech) činí odhad 140 zaměstnanců.

$$\text{VZOREC: } 156 \times \frac{8000}{8943} \cong 140$$

Pokud by tedy v roce 2010 došlo k růstu minimální mzdy na hodnotu 8 900 Kč, pak by bylo ohroženo cca 156 zaměstnanců skupiny (ID 7436).

Po provedení odhadu pro všechny analyzované zaměstnanecké skupiny, získáme údaje o počtu ohrožených zaměstnanců minimální mzdou v jednotlivých letech (tabulce 7; resp. graf 2). Dále přikládáme vývoj úrovně minimální mzdy (tabulka 6) evidovaný na Ministerstvu práce a sociálních věcí (MPSV). Je zřetelné, že od roku 2007 nedošlo k růstu všeodvětvové minimální mzdy.

Tabulka 6
Vývoj minimální mzdy

Období	Výše minimální mzdy	
	v Kč za měsíc	v Kč za hodinu
1991 únor	2 000	10,80
1992 leden	2 200	12,00
1996 leden	2 500	13,60
1998 leden	2 650	14,80
1999 leden	3 250	18,00
1999 červenec	3 600	20,00
2000 leden	4 000	22,30
2000 červenec	4 500	25,00
2001 leden	5 000	30,00
2002 leden	5 700	33,90
2003 leden	6 200	36,90
2004 leden	6 700	39,60
2005 leden	7 185	42,50
2006 leden	7 570	44,70
2006 červenec	7 955	48,10
2007 leden	8 000	48,10

Autor: Odbor 14
 Poslední aktualizace: 10.7.2010

Zdroj:

MPSV

Č

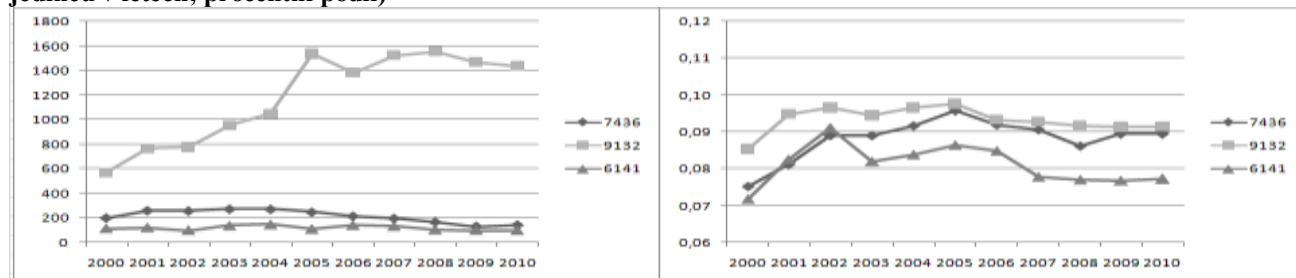
Tabulka 7

Hypoteticky ohrožení zaměstnanci minimální mzdou z vybraných zaměstnaneckých skupin

Podskupiny zaměstnání a zaměstnání KZAM-R													
		2000		2001		2002		2003		2004		2005	
		Ohrožení zaměstnanci*	%podíl	Ohrožení zaměstnanci*	%podíl	Ohrožení zaměstnanci*	%podíl	Ohrožení zaměstnanci*	%podíl	Ohrožení zaměstnanci*	%podíl	Ohrožení zaměstnanci*	%podíl
7436	Svadlený, vyšivači a pracovníci v příbuzných oborech	198	7,53%	259	8,11%	256	8,92%	272	8,90%	271	9,16%	247	9,58%
8287	Montážní dělníci montující výrobky z kombinovaných materiálů	79	6,21%	113	6,96%	141	7,74%	142	8,03%	140	8,35%	232	8,78%
9132	Pomocníci a uklízeři v kancelářích, hotelích, nemocnicích a jiných zařízeních	570	8,53%	765	9,48%	776	9,65%	953	9,44%	1048	9,65%	1533	9,76%
6141	Dělníci pro pěstění a ošetřování lesa	114	7,18%	122	8,26%	99	9,11%	136	8,20%	146	8,38%	109	8,64%
7122	Zedníci, kameníci, omítkaři	293	5,06%	351	5,61%	384	6,10%	358	5,58%	392	5,73%	328	5,92%
8231	Obsluha strojů na výrobu pryžových výrobků (např. obuvi, pneu)	219	4,81%	298	5,28%	266	5,37%	284	5,42%	320	5,67%	401	5,78%
Podskupiny zaměstnání a zaměstnání KZAM-R													
		2006		2007		2008		2009		2010			
		Ohrožení zaměstnanci*	%podíl	Ohrožení zaměstnanci*	%podíl	Ohrožení zaměstnanci*	%podíl	Ohrožení zaměstnanci*	%podíl	Ohrožení zaměstnanci*	%podíl		%podíl
7436	Svadlený, vyšivači a pracovníci v příbuzných oborech	213	9,19%	195	9,06%	164	8,61%	128	8,95%	140			8,95%
8287	Montážní dělníci montující výrobky z kombinovaných materiálů	154	8,21%	265	8,85%	277	9,75%	236	9,82%	254			9,61%
9132	Pomocníci a uklízeři v kancelářích, hotelích, nemocnicích a jiných zařízeních	1382	9,32%	1524	9,27%	1553	9,16%	1466	9,13%	1437			9,14%
6141	Dělníci pro pěstění a ošetřování lesa	141	8,49%	133	7,79%	104	7,71%	100	7,68%	98			7,72%
7122	Zedníci, kameníci, omítkaři	378	5,99%	364	5,71%	331	5,27%	336	5,36%	295			5,32%
8231	Obsluha strojů na výrobu pryžových výrobků (např. obuvi, pneu)	463	6,01%	435	5,79%	413	5,27%	354	5,39%	367			5,29%

Zdroj: MAKOVSKÝ, 2011.

Graf 2

Vývoj hypoteticky ohrožení zaměstnanci minimální mzdou z vybraných zaměstnaneckých skupin (počet jedinců v letech; procentní podíl)

Zdroj: MAKOVSKÝ, 2011.

Závěr

Na základě provedené ekonomicko-právní analýzy předkládáme tři závěry.

První vyplývá z analýzy instrumentů Zákoníku práce ČR. V současné právní úpravě je mnoho možností pro flexibilní zaměstnávání pracovní síly. Přestože takovou příležitost potřebují zejména méně prosperující odvětví, resp. malé a střední firmy, nejsou současné instrumenty flexibilního zaměstnávání pro takové aspiranty příliš výhodné. Ba naopak jsou administrativně náročné, nákladnější a ve svém důsledku nevyužitelné. V odvětví TOP, kde jsou dělnické profese odměňovány podle výkonu, jsou flexibilní formy zaměstnávání méně využitelné. Konto pracovní doby, které se mělo stát instrumentem prosperity odvětví, je v odvětví TOP nevyužitelné.

Druhý závěr se týká nerovnoměrného rozložení poptávky, ze kterého vyplývá požadavek na nerovnoměrné rozvržení pracovní doby. Jinými slovy představitelé odvětví vnímají náklady na přesčasy pracovní síly a náklady na prostoje (jak u kapitálového vybavení, tak u pracovní síly) jako kritický faktor neprosperity odvětví. Z provedené analýzy dat vzorku pracovníků v TOP pro rok 2010 vyplynulo, že náklady na evidované přesčasy a na odhadnuté prostoje jsou podle realistického scénáře celkem 11 282 tis. Kč a celkové mzdové náklady jsou 649 186 tis. Kč. V tuto chvíli je potřeba položit si otázku, zdali je objem 1,74 % mzdových nákladů kritériem pro (ne)prosperitu odvětví zpracovatelského průmyslu. Bohužel je potřeba zdůraznit, že informační systém o průměrném výdělku¹⁵, kde byla primární data získána, přestal v roce 2011 vykazovat tuto vybranou zaměstnaneckou skupinu (stejně jako jiné zaměstnanecké skupiny), čímž dosavadní desetiletou časovou řadu přerušil.

Třetí závěr se týká vlivu minimální mzdy na prosperitu odvětví TOP. Pokud mezi roky 2000 a 2007 došlo k růstu reálných mezd, rostla také úroveň minimální mzdy. Počet odhadnutých pracovníků ohrožených minimální mzdou v porovnání se všemi pracovníky vzorku se výrazně neměnil (pro vybraná odvětví). Jakmile ovšem po roce 2007 reálné mzdy stagnují (nominální mzdy klesají) a úroveň minimální mzdy je neměnná, nedochází na vzorku dat k výraznému nárůstu relativního ukazatele ohrožených zaměstnanců minimální mzdou.

Předchozí tři závěry dohromady dokládají marginální vliv neflexibilního zaměstnávání (nedostatečné míry flexicity) na prosperitu TOP ČR.

Abstrakt

The Flexibility Tendencies in the Czech Labour Market - T&A Industry Case

The Czech Textile and Apparel (T&A) industry has according to official statements faced many threats through the last twenty years. According to these statements the crucial factor in the prosperity of industry is the inflexible labour market. This is supposed to be caused with the Labour Code. In this paper authors have analyzed three main parts of labour market flexibility – the restriction of the Czech Labour Code, the irregular working periods and the minimum wage impacts. The main purpose of this paper is to make an economic and juristic analysis, which would provide the answer to the question about the level of flexible employment in the Czech Republic. Moreover it would provide additional opportunities of the concept called “Flexicurity” to the Czech Labour market. These ideas are tested on a dataset of the particular industry.

Key words: frictions, labour market, flexicurity

JEL Code: J08, J21, D47, K23

Seznam literatury

BAKLÍKOVÁ, A. *Flexicurity v ČR: flexibilní formy zaměstnání a jistoty na trhu práce*. Diplomová práce MU, Brno, FSS MU 2010.

DRÁBEK, J. *Informace MPSV o přípravě opatření „Poskytování příspěvku na náhradu mzdy zaměstnavateli v době uplatňování částečné nezaměstnanosti“*. Praha, MPSV 2011.

European Commission, 2009. *The Employment in Europe 2009 Report*. [on-line].

Dostupné z <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=4196&langId=en>.

European Commission, 2013. *European Employment Strategy*. [on-line].

Dostupné z <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101&langId=en>.

HEJDUKOVÁ, J. *Flexibilní formy zaměstnávání*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Pracovní právo 2010 na téma Flexibilní formy zaměstnávání, Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity, řada teoretická, svazek č. 382. Brno, PF MU 2010.

JAKUBKA, J. *Ekonomická krize z pohledu pracovního práva. Práce a mzda*, 2009/6.

LARSEN, F. *Active Labour Market Policy in Denmark as an example of Transitional Labour Market and flexicurity arrangements – What can be learnt?* Danish National Centre for Labour Market Research (CARMA). Aalborg, Aalborg University 2005.

¹⁵ www.ispv.cz

- Les Économiste Atterrés. *Manifeste d'économistes atterrés* [on-line].
Dostupné z <http://www.atterres.org/page/manifeste-d%C3%A9conomistes-atterr%C3%A9s>.
MAKOVSKÝ, P. *Dopady uplatňování minimální mzdy do odvětví textilního a oděvního průmyslu, možnosti změny a její ekonomické přínosy*. Praha, KZPS ČR 2011.
MAKOVSKÝ, P., WAGNEROVÁ, I. *Nerovnoměrné rozložení pracovní doby v průběhu roku v odvětví textilního a oděvního průmyslu (dále jen TOP), možnosti řešení a předpokládané efekty*. Praha, Institut řízení lidských zdrojů 2012.
Návrh opatření „Poskytování příspěvku na mzdu zaměstnavateli v době uplatňování částečné nezaměstnanosti“, 4.10.2011, [on-line].
Dostupné z <http://www.ospzv-aso.cz/.../Informace-MPSV-o-poskytovani-prispevku-...</cite>>.
PAVELKA, T. *Minimální mzda v České republice. Vybrané problémy*. Habilitační práce. Praha, FPH VŠE 2012.
PERNICA, P. *Logistický management teorie a podniková praxe*. Praha, Radix 1998.
ROMER, D. *Advanced Macroeconomics*. New York, McGraw – Hill 2012.
SLÁDEK, V. *Novela zákoníku práce a konto pracovní doby. Práce a mzda*, 2008/8.
ŠUBRT, B. *Výpočet průměrného výdělku. Práce a mzda*, 2008/11.
TOMŠI, I. *Mzdy v novém zákoníku práce. Práce a mzda*, 2007/1.
WAGNEROVÁ, I. *Dopady vlivem předčasného odchodu z pracovního procesu věkové skupiny nad 55 let*. Praha, Institut řízení lidských zdrojů 2012.
WAGNEROVÁ, I. *Žádoucí změny v systému vzdělávání v TOP s důrazem na rovnováhu mezi konkurenceschopností a sociální soudržností*. Praha, Institut řízení lidských zdrojů 2012.
WAGNEROVÁ, I., MAKOVSKÝ, P. *Dopady globalizačních vlivů na odvětví českého textilního a oděvního průmyslu a možnosti, jak na ně reagovat v období příštích 10 let*. Praha, Institut řízení lidských zdrojů 2012.
Zákon č. 262/2006 Sb., Zákoník práce.
Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.

Flexicurity jako vděčné téma

Pavel Janíčko

Pojem flexicurity je velmi frekventovaným tématem různých rozborů a diskusí. Stačí si kliknout na server Seznam.cz a získáte odkazy na téměř 5000 položek, kde se tento pojem vyskytuje. Frekvence jeho užívání je nepochybně spojena s nedobrou situací na trhu práce v zemích EU, nicméně je zřejmě odrazem i jedné přitažlivé vlastnosti tohoto pojmu, totiž jeho jakoby neutralitě a přijatelnosti pro všechny.

Jak kolega Makovský ve svém příspěvku správně zmiňuje, existují samozřejmě jak teoretické definice flexicurity, tak i určité praktické příklady. V praktické rovině se mluví především o dánském modelu, který je považován za jakýsi vzor pro tento typ opatření a je obvykle ilustrován prostřednictvím tzv. zlatého trojúhelníku s jeho třemi vrcholy, které tvoří flexibilní trh práce (relativně liberální mechanismus přijímání a propuštění zaměstnanců), štedré sociální zabezpečení a vysoká úroveň aktivní politiky zaměstnanosti.

Součástí tohoto přístupu jsou ovšem i další prvky, jako je například široce uplatňovaný sociální dialog a vysoce vyvinutý systém rekvalifikací a celoživotního vzdělávání, jejichž výsledkem je nakonec i to, že dánští zaměstnanci mají subjektivně pocit vysoké jistoty, pokud jde o zaměstnání i v podmínkách, kdy mohou být relativně snadno propuštěni.

Jak je patrné, tento model obsahuje všechny „ingredience“ se kterými může pracovat jakýkoliv ekonomický systém, aniž by kdokoliv musel opouštět své preference a zásady. Zastánci liberalismu a volného trhu jsou uspokojeni, neboť se volá po větší flexibilitě trhu práce, po slabší ochraně zaměstnanců a po větší „svobodě“ pro podnikatele coby nositele všeho pokroku.

Příznivci sociálního státu zase s povděkem vnímají onen prvek „security“ v daném slově obsažený a mají dobrý pocit, že svou podporou tohoto principu neopouštějí své zásady a zároveň se nestávají škůdci prosperující ekonomiky.

Tato všeobecná přijatelnost a mnohoznačnost však má tu nebezpečnou vlastnost, že si daný pojem lze různě přizpůsobovat a vykládat a hlavně že lze velmi „flexibilně“ manévrovat s poměrem mezi jeho dvěma hlavními prvky. Proto se koneckonců do rámce doporučení politik EU v oblasti zaměstnanosti vejdou země, které jsou výše zmíněnému ideálu velmi vzdálené a které nejenže nenaplní jeho principy zpravidla, pokud jde o jistoty zaměstnanců a uplatňování aktivní politiky zaměstnanosti, ale jejich přístupy (přístupy jejich aktuálních vládnoucích garnitur) jdou v zásadě opačnou cestou. Dobrým příkladem je vývoj v ČR zejména v posledních několika letech, tedy v období pravicových vlád. Stačí pouze posoudit, jak se vláda ČR „chová“ k institutu aktivní politiky zaměstnanosti (APZ – programy podpory nových pracovních míst, rekvalifikační programy

apod.), jež je právě takovým základním pilířem flexicurity. Nejobektivnějším ukazatelem měřícím tuto položku je poměr výdajů na APZ na hrubém domácím produktu, jež umožňuje meziroční i mezinárodní srovnání.

Podíl výdajů na APZ na HDP v ČR

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Podíl na HDP (%)	0,12	0,10	0,09	0,17	0,10	0,081	0,079

Pramen: SR ČR na rok 2013, vlastní výpočty.

Je patrné, že stávající vládní koalice pokračuje v politice oklešťování aktivní politiky zaměstnanosti i v situaci, kdy se nezaměstnanost vyšplhala na úroveň téměř 600 000 osob. Tato devastující politika vlády ČR, ještě více „vyniká“ v porovnání s pozicí, již má aktivní politika zaměstnanosti ve vyspělejších zemích Evropské unie. Výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti jsou totiž v ČR ve srovnání s vyspělejšími zeměmi Evropské unie nižší zhruba desetinásobně. V zemích EU, např. v Dánsku, Německu nebo Rakousku, se výdaje na APZ pohybují mezi hodnotami 0,6 až 1,2 % HDP.

Tento trend je navíc doplňován legislativními kroky, které omezují práva především nezaměstnaných a podporují určité tendence zaměstnavatelů využívat model tzv. švarcsystému, jehož masivní rozšíření je možno odvodit i z faktu, že ČR má velmi vysoký podíl osob v pozici OSVČ a patří z tohoto hlediska k „nejflexibilnějším“ zemím EU. Zároveň od roku 2004 byl do našeho právního řádu implementován institut agentur práce, jež vytváří další prostor pro rozšiřování tzv. překérních forem zaměstnávání. Stesky naší vlády i některá neinformovaná doporučení EU, poukazující na nízký podíl dílčích pracovních úvazků v ČR jako na nedostatek a jako na překážku zvýšení zaměstnanosti, jsou tak pouze dalším příkladem účelového zacházení s pojmy.

Je prostě nutné, aby místo líbivých hesel se politiky EU a rétorických cvičení na téma flexicurity byla skutečně realizována dlouhodobá politika zaměstnanosti, jež by byla založena především na stimulech tvorby nových pracovních míst a strategickém rozvoji hospodářství jako celku. A je nutné vnímat zaměstnance jako živé lidi s nárokem na slušný život, nikoliv jako předměty různých experimentů.

3. Recenze

Významný príspevok k problematike globalizácie

Vladimír Ďurčík

A. N. Čumakov Globalizacija: Kontury celostnogo mira. Monografija, Moskva, TK Velbi, izdatel'stvo Prospekt, 2005, 432 s. ISBN 5-98032-877-7

Aktuálnym problémom súčasnej spoločnosti 20. a 21. storočia je fenomén globalizácie. Touto problematikou sa dlhodobo zaoberá jedna z popredných osobností ruskej filozofickej komunity profesor Alexander Nikolajevič Čumakov, zástupca katedry filozofie Finančnej akadémie pri vláde ruskej federácie, profesor Moskovskej štátnej právnickej akadémie, prvý viceprezident ruskej filozofickej spoločnosti, hlavný redaktor „žurnálu Ruskej filozofickej spoločnosti, vedúci výskumný pracovník Inštitútu filozofie ruskej akadémie vied (vedie vedeckovýskumný tím „Globalistika“), člen Prezídia ruskej ekologickej akadémie. Patrí medzi zostaviteľov a je hlavným redaktorom encyklopédie Global studies Encyclopedia, 2006.

Monografia predstavuje jeden z prvých pokusov o vytvorenie všeobecnej teórie globalizácie. Autor sa snaží oživiť holistický obraz sveta a skúma globalizáciu jednak ako prirodzený historický proces, jednak ako sféru vzájomných vzťahov a protikladov rôznych síl a záujmov. História sa vynára ako jednotný, v čase plynúci proces, ktorý prechádza určitými etapami, zmenu ktorých charakterizujú základné prevratné zvraty spoločenského vývoja, výsledkom čoho sú epochálne premeny. Logika vývoja objektívnych udalostí vytvára globalizáciu, ktorá zahŕňa celú zem, ako tvrdí autor monografie na úrovni troch jej základných sfér: geologickej, biologickej a sociálnej, nazýva ich spoločným názvom triosféra.

V knihe A.N.Čumakov ukazuje ako vznikol a rozšíril sa pojem globalistika ako interdisciplinárna oblasť vedeckého poznania, na „styku“ filozofie, prírodných, technických a spoločenských vied. Pre monografiu je typický interdisciplinárny prístup, je určená vedeckým pracovníkom, vysokoškolským učiteľom, študentom, doktorandom, ale aj širšiemu okruhu čitateľov. Tých všetkých zaujme široký faktický materiál, originálne zovšeobecnenia a pútavý a dostupný štýl podania výkladu problémov, od riešenia ktorých závisí osud ľudstva.

Téma globalizácie patrí medzi najaktuálnejšie problémy našej súčasnosti, okolo globalizácie sa vedú mnohopočetné diskusie a spory, množstvo výskumov a publikácií k tejto téme každoročne rastie. Hoci sa pre túto oblasť nahromadilo veľké množstvo praktických skúseností, ako aj bohatý teoretický materiál, pretože aktuálnosť globalizácie a s ňou spojených vznikajúcich globálnych problémov narástlo, treba konštatovať, že adekvátne spoločné kroky zo strany svetového spoločenstva nenasledovali.

Analýza daných javov v ponúkanej práci je spojená s prihliadnutím na to, že globalizácia je úzko spojená so základnými javmi spoločenského života, ktoré sú charakterizované pojmami „vedecko-technický pokrok“, „kultúra“ a „civilizácia“. Pritom základnú tézu práce profesora Čumakova môžeme krátko sformulovať nasledovne – v dôsledku vývoja a zdokonaľovania kultúry, ktorá sa objavila s prvými ľuďmi na určitej historickej etape vývoja ľudstva v epoche neolitickej revolúcie, vznikli a začali sa zdokonaľovať civilizačné vzťahy, ktoré zrodili jednotlivé ohniská civilizácie; civilizačný vývoj vo svojich počiatkoch vytváral unifikáciu spoločenského života a priviedol ľudstvo k polovici druhého tisícročia, presnejšie v epoche renesancie a veľkých geografických objavov ku začiatku skutočnej globalizácie, ktorá prerástla v globalizáciu mnohoaspektovú, ktorá podmienila predovšetkým formovanie svetového spoločenstva a vznik globálnych problémov ľudstva v druhej polovici 20. storočia.

V úvode práce sa zdôrazňuje tesná prepojenosť a súvislosť takých pojmov ako sú „kultúra“, „civilizácia“, „globalizácia“, ktorým podľa autora práce chýba špeciálna analýza. V mnohopočetných výskumoch sa uvádza veľké množstvo rôznych faktov, ktoré sa vzťahujú ku globalizácii, majú miesto snahy objasniť tendencie a zákonitosti, žiaľ, autori týchto analýz zostávajú len pri konštatácii toho, čo má miesto v súčasnom svete. Pritom teória globalizácie, a taktiež dostatočne presná a jasná analýza chýba. V predloženej práci má miesto teória globalizácie a pokus v určitej miere dať jej riešenie pomocou všestranného výskumu objektívnych základov globalizácie, a tiež prirodzených historických podmienok vznik a vývoj tohto mnohoaspektového a mnohorozmerného javu.

Autorove metodologické pripomienky smerujú ku korektnému používaniu jednotlivých pojmov a definícií, bez presnej definície základných pojmov v oblasti globalistiky sa nezaobídeme. Profesor Čumakov vo svojej monografii vydeľuje niekoľko princípov, ktoré vysvetľujú, prečo uvedomenie si procesov globalizácie prebiehalo oneskorene vzhľadom k reálnej skutočnosti, a taktiež prečo záujem ku globálnej problematike v rôznych dobách raz rástol inokedy strácal na sile, slabol až zanikal.

V prvej kapitole pod názvom „Globálne transformácie súčasného sveta“, upozorňuje na existenciu človeka, žijúceho vo svete problémov. Tieto problémy sa stávajú čím ďalej tým zložitejšie, komplikujú sa podľa toho, ako sa ľudstvo stáva globálnym. Hovorí sa o tom, že Zem je pre život človeka najlepšia zo všetkých možných svetov. Predstavuje skutočný raj, ktorý sám človek veľmi často mení v peklo. V tejto kapitole je ukázané ako prebiehal zrod a formovanie globalistiky ako interdisciplinárnej oblasti vedeckého poznania, ktorá vznikla na „rozhraní“ filozofie, prírodných, technických a humanitných vied. Globalistiku rozoberá ako súhrn praktických činností (vládných rozhodnutí, politických akcií, spoločenských hnutí atď.), orientovaných na riešenie protikladov všeludského charakteru.

Druhá kapitola „Stupne pokroku: dynamika vývoja techniky a vedy“ je venovaná analýze vzniku a vývoju techniky, vedy, vedecko-technického pokroku, vedecko-technickej revolúcie, informačnej revolúcie, sociálnym dimenziám vedecko-technického pokroku, objasneniu ich významu v procese globalizácie. Na bohatom historickom materiáli sú ukázané rôzne etapy vedecko-technického pokroku, a taktiež odhaľuje sa podstata vedecko-technickej a informačnej revolúcie, skúma sa ich vplyv na tvorbu holistického sveta.

V tretej kapitole pod názvom „Globalizácia ako objektívno-historický proces“ sa svet skúma ako celostný fenomén. História tu vystupuje ako jednotný proces rozvíjajúci sa v čase, ktorý prechádza určitými etapami. Striedanie týchto etáp predstavuje základné (prelomové) prevratné body histórie, ktoré sú podľa autora práce štyri. Prvá etapa pripadá na predhistorické obdobie. Druhá etapa je charakterizovaná začiatkom histórie a je spojená so vznikom neolitickej revolúcie. V tretej etape, ktorú Karl Jaspers nazýva axiálnou dobou, etickým zlomom pre obrat v dejinách, sa objavujú prvé symptómy globalizácie. Štvrtá etapa pripadá na epochu veľkých geografických objavov, keď už môžeme hovoriť o počiatkoch skutočnej globalizácie. Na začiatku 20. storočia sa globalizácia stáva skutočnou, mnohoaspektovou - výstup človeka do vesmíru a vznik informačnej revolúcie. V tejto súvislosti sa globalizácia skúma ako proces univerzalizácie, charakterizovaný vznikom jednotných štruktúr, súvislostí, vzťahov v rôznych sférach spoločenského života na našej planéte. Globalizácia vystupuje tiež ako fenomén, predstavujúci objektívnu skutočnosť izolovaného globálneho priestoru, jednotné svetové hospodárstvo, všeobecnú ekologickú vzájomnú závislosť, globálne komunikácie atď., preto ako taká nemôže byť ignorovaná nikým. V monografii sa zdôrazňuje, že globalizácia zasahuje celú Zem na úrovni troch jej základných sfér: geologickej, biologickej a sociálnej, ktorým dáva autor spoločný názov – triosféra.

Štvrtá kapitola „Konceptuálne modely historického procesu“ – je venovaná rozboru rôznych prístupov k chápaniu spoločenského procesu. V tejto súvislosti kritickej analýze sa podrobujú idey spoločensko-ekonomických formácií, kultúry, civilizácie, noosféry, trvalo udržateľného rozvoja, futurologie a odhaľuje sa ich vhodnosť použitia pre opísanie procesov globalizácie.

Záverečná piata kapitola „Základné etapy chápania globalizácie“ ukazuje, že ponímanie podstaty tohto javu je zložitým procesom, v ktorom je možné vydeliť päť etáp. Prvá z nich je spojená s uvedomením si všeobecných súvislostí a trvá od konca 18. storočia do začiatku 20. storočia. Druhá etapa priniesla chápanie integrity sveta v období 20-tych rokov do 60-tych rokov 20. storočia. Potom je to tretia etapa, 1970-80 roky, keď prichádzajú na scénu globálne problémy súčasnosti. V súčasnosti prebieha uvedomenie si globalizácie. Táto štvrtá etapa sa predĺži ešte približne o 10 rokov. V budúcnosti môžeme predpokladať nastúpenie piatej etapy, ktorú dnes môžeme nazvať „postglobalizáciou“ (piata, hypotetická globalizácia).

Na záver autor monografie profesor Alexander Čumakov ponúka východiská a zdôrazňuje, že najväčší problém v ponímaní globalizácie spočíva v tom, že sa týka javov, na ktoré nie sme zvyknutí a ktoré nemajú analógie v histórii a podľa svojich rozmerov a vo viacerých rovinách omnoho prevyšuje naše zvyčajné predstavy o obklopujúcej skutočnosti. Globalizácia je hranične veľkým po svojom rozmerom najväčším javom na našej planéte, ktorý sa podvoľí adekvátnemu pochopeniu iba z určitého pohľadu – časového a priestorového. Čas je nevyhnutný k získaniu a k zamysleniu sa nad zodpovedajúcim materiálom, priestorová vzdialenosť – k tomu, aby časti a jednotlivosti prestali zakrývať hlavné prvky a kontúry celistvosti. Aby sme správne a s dostatočnou objektivitou mohli uvažovať o globalizácii, musíme oživiť, vzkriesiť holistický obraz sveta a pozrieť sa na tento zložitý jav z rôznych strán so snahou vytvoriť všeobecnú teóriu globalizácie. Dnes takýto čas už nadišiel, človek pokračuje vo výskume vesmíru, k čomu v konečnom dôsledku napomôže skúmať globalizáciu z jednej strany ako prirodzený historický proces a z druhej strany ako sféru vzájomných vzťahov a boja proti rôznym silám a záujmom.

Doc. PhDr. Vladimír Ďurčík, PhD.
Katedra etiky a aplikovanej etiky
Fakulta humanitných vied
UMB Banská Bystrica
Tajovského 51
Vladimir.Durcik@umb.sk